

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:
ЮРИСПРУДЕНЦІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 62

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України від 24 вересня 2020 р. № 1188 Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція» було включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія Б) за спеціальностями: 081. Право, 293. Міжнародне право.

Серію засновано у 2010 р.

Засновник – Міжнародний гуманітарний університет

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Міжнародного гуманітарного університету
протокол № 7 від 06.07.2023 р.

Видавничча рада:

С. В. Ківалов, акад. АПН і НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – голова ради; **С. А. Андронаті**, акад. НАН України; **О. М. Головченко**, д-р екон. наук, проф.; **М. З. Згуровський**, акад. НАН України, д-р тех. наук, проф.; **М. П. Коваленко**, д-р фіз.-мат. наук, проф.; **В. А. Кухаренко**, д-р філол. наук, проф.; **Я. В. Лупій**, народний артист України; **Г. П. Пекліна**, д-р мед. наук, проф.

Головний редактор – д-р юрид. наук, проф. **Т. О. Губанова**

Голова редакційної ради – д-р юрид. наук, проф., член-кореспондент НАПрН України, Заслужений діяч науки і техніки України **А. Ф. Крижановський**

Редакційна колегія серії «Юриспруденція»:

С. С. Андрейченко, д-р юрид. наук, доц.; **Л. В. Діденко**, д-р юрид. наук, доц.; **К. В. Громовенко**, канд. юрид. наук, доц.; **О. С. Кізлова**, д-р юрид. наук, проф.; **Я. В. Петруненко**, канд. юрид. наук, доц.; **О. О. Подобний**, д-р юрид. наук, проф.; **Н. М. Крестовська**, д-р юрид. наук, проф.; **Д. Г. Манько**, д-р юрид. наук, доц.; **Я. О. Тицька**, канд. юрид. наук, доц.; **Є. М. Цибуленко**, проф. (Естонія).

Партнер журналу
Фінансово-правовий коледж

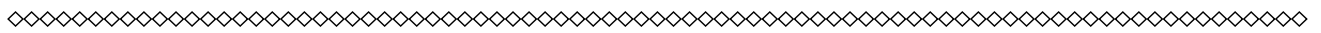
Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у збірнику «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету», допускається лише з письмового дозволу редакції.

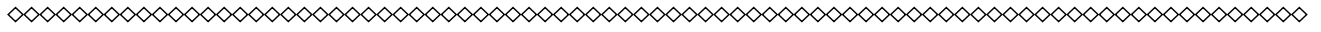
При передрукуванні матеріалів посилання на «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 16818-5490Р від 10.06.2010

Адреса редакції:
Міжнародний гуманітарний університет
вул. Фонтанська дорога 33, каб. 402, м. Одеса, 65009, Україна,
Телефон: +38 099 269 70 67, www.vestnik-pravo.mgu.od.ua

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

*Андрухів О. І.,**доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права та публічного управління
ЗВО «Університет Короля Данила»*

ПОРУШЕННЯ ПРАВ НЕПОВНОЛІТНІХ В УМОВАХ ВІЙНИ ЯК ФАКТ ГЕНОЦИДУ

Анотація. У статті здійснюється аналіз прикладів порушення прав неповнолітніх осіб в умовах повномасштабного вторгнення росії, а також результатів роботи міжнародних моніторингових інституцій, які дозволили кваліфікувати ці дії, як геноцид. Встановлено, що для української історико-правової традиції поняття геноциду є важливим з огляду на те, що по відношенню до українців подібні дії застосовувалися декілька разів. Одним із найбільших прикладів геноциду по відношенню до окремої національної групи можна вважати саме Голодомор 1932–1933 рр., жертвами якого стали від чотирьох до десяти мільйонів українців. Однак і Голодомор не був першою спробою більшовиків ліквідувати українство, як національний прошарок. Впродовж 1920–1930-х рр. мали місце численні репресивні заходи спрямовані на ліквідацію української інтелігенції, духовенства, політичних і культурних діячів. Констатовано, що радянська влада мала на меті ліквідувати лідерів суспільної думки, а відтак підкорити решту населення. Схожі ідеї переслідує і сучасне керівництво росії, яке 2014 р. розпочало збройну агресію проти України, а 24 лютого 2022 р. ініціювало повномасштабне вторгнення, що супроводжувалося масовими злочинами окупаційних військ проти цивільного населення.

15 березня 2023 р. незалежна міжнародна слідча комісія Ради ООН з прав людини представила звіт у якому констатувала, що мало місце три факти порушення міжнародного гуманітарного права: депортація або примусове вивезення дітей-сиріт, або дітей, які тимчасово на час військових дій втратили контакт з одним із батьків чи опікуном; депортація дітей, чийх батьків затримали у одному із фільтраційних таборів; депортація дітей, які на момент початку війни перебували в сиротинцях. Усі ці факти є прямою вказівкою на факт вчинення геноциду по відношенню до українців. Важливо, що подібні злочини вчинялися саме до неповнолітніх – однієї із найменш захищених категорій. Згаданий звіт став першим документом, який сформував основу для вироку Міжнародного кримінального суду й видання ордеру на арешт президента В. Путіна та інших осіб відповідальних за злочини проти цивільного населення в Україні. Окрім іншого, рекомендації подібних міжнародних інституцій важливі з точки зору вдосконалення й норм самого міжнародного права.

Ключові слова: геноцид, права людини, неповнолітні, депортація, міжнародне гуманітарне право.

Вступ. Чергова війна росії проти України, вкотре підняла в політичному, суспільному та науковому просторі питання геноциду. Саме поняття геноциду є близьким для української історико-правової науки але події за якими ми маємо можливість спостерігати, розкривають його зміст зовсім з іншого боку. Якщо говорити про міжнародне гуманітарне право

й порушення правил ведення війни, то питання геноциду важливе й актуальне. Окрему увагу, доцільно звернути на захист прав неповнолітніх, однієї із найменш захищених категорій громадян. Депортація, насильство, фільтраційні табори та інші процедури до яких вдавалися російські окупаційні війська по відношенню до неповнолітніх, вимагають детального вивчення і кваліфікації. Позитивно, що українські та міжнародні правозахисні організації та громадські інституції детально фіксують подібні злочини, а отже уможливають притягнення до відповідальності осіб, що розпочали війну.

Актуальність нашого дослідження обумовлюється потребою аналізу історико-правових умов й прикладів вчинення геноциду по відношенню до українців, а також вивчення доказів зібраних міжнародними правозахисними інституціями, що кваліфікували дії росіян по відношенню до неповнолітніх українців після 24 лютого 2022 р., як факт геноциду.

Стан дослідження. Характеризуючи методологічну базу, слід вказати, що саме поняття геноциду активно вивчається правниками та істориками права, натомість подіям сьогодення, ще необхідно надати відповідну правову оцінку. Загальну методологічну основу дослідження склали праці Н. Барлаура, М. Дель Монте, Р. Лемкіна, А. Поя та ін.

Постановка завдання. Метою нашої публікації є аналіз прикладів порушення прав неповнолітніх осіб в умовах повномасштабного вторгнення росії, а також результатів роботи міжнародних моніторингових інституцій, які дозволили кваліфікувати ці дії, як геноцид.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для української історико-правової традиції поняття геноциду є важливим з огляду на те, що по відношенню до українців подібні дії застосовувалися декілька разів. Впродовж останнього року поняття геноциду набуло суспільної популярності, адже українці й весь цивілізований світ стали свідками численних і масштабних злочинів, які вчиняли російські військові по відношенню до цивільних українців.

Основним міжнародним нормативно-правовим актом, що визначає поняття геноциду є прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 9 грудня 1948 р. Конвенція про попередження злочину геноциду та покарання за нього. Документ набув чинності в 1951 р. [4]. Важливо, що положення Конвенції про геноцид застосовуються навіть до держав, що обумовлено тим, що згадана Конвенція визнається кодифікацією міжнародного звичаєвого права і як наслідок є обов'язковою до виконання [9].

Злочин геноциду визначено також у ст. 6 Статуту Міжнародного кримінального суду, прийнятого в Римі в липні 1998 року.

Енциклопедичне визначення поняття геноциду передбачає, що це кампанія повного чи часткового знищення національ-

ної, расової, етнічної, релігійної групи як такої [1]. Аналогічне трактування геноциду подається і в праві, при цьому конкретизуються дії, які ведуть до знищення національної, расової, етнічної чи релігійної групи, зокрема:

- вбивство;
- нанесення тяжких тілесних або психічних ушкоджень;
- навмисне створення життєвих умов, які розраховані на повне або часткове знищення;
- дії, розраховані на унеможливлення народження дітей;
- насильницька передача дітей цієї групи іншій [3].

Показово, що російські окупаційні війська вчинили усі можливі злочинні дії, і як наслідок, все частіше на міжнародному рівні починають говорити про факт геноциду по відношенню до українців.

У цьому контексті важливо й те, що численні злочини і звірства росіян, які ми можемо спостерігати впродовж останніх років не є новими, а мають глибокі історичні витоки і фактично були одним із елементів радянського терору проти українців у ХХ ст.

Одним із найбільших прикладів геноциду по відношенню до окремої національної групи можна вважати саме Голодомор 1932–1933 рр., жертвами якого стали від чотирьох до десяти мільйонів українців. Важливо, що в наш час все більше держав визнають події Голодомору актом геноциду. Власне в березні 2023 р. уряд Бельгії визнав події 1932–1933 рр. в Україні геноцидом.

Однак і Голодомор не був першою спробою більшовиків ліквідувати українство, як національний прошарок. Впродовж 1920–1930-х рр. мали місце численні репресивні заходи спрямовані на ліквідацію української інтелігенції, духовенства, політичних і культурних діячів. Так, тільки в 1931 р. до Сибіру було депортовано понад 51 тис інтелігентів, з яких 114 поетів, письменників, митців, які мали в тому числі й міжнародне визнання [8]. Статистичні відомості також засвідчують, що до кінця 1949 р. й в умовах радянзації західноукраїнських земель, там було фізично ліквідовано 75% української інтелігенції [6].

У контексті дослідження радянської практики геноциду по відношенню до українців, слушною є думка польського правника Р. Лемкіна, що більшовики обрали відмінну від німецької практику геноциду єврейського населення. З огляду на те, що українська нація і народ був більшим, проживав на конкретній території, було прийнято рішення фізичного знищення релігійних, інтелектуальних, культурних, політичних лідерів [6]. Тобто радянська влада мала на меті ліквідувати лідерів суспільної думки, а відтак підкорити решту населення.

Сучасні українські дослідники вказують на існування паралелей між діями В. Путіна та радянською владою. Зокрема підтвердженням запланованого геноциду українців можна вважати наявність списків осіб, які в умовах повномасштабного вторгнення росії мали бути арештовані або страчені. Цю інформацію підтвердили й представники силових відомств США та Великої Британії [8].

Підтвердженням планових заходів стосовно фізичного знищення українців або його релігійних, культурних чи політичних представників можуть бути дані з російського інформаційного простору, де офіційно поширювалися й поширюються ідеологеми про не історичність українського народу та нації, нелегітимність України, як держави, закликали до фізичного вбивства українців, керівників держави, тощо.

Усі ці дії є прямим свідченням того, чинний російський політичний режим успадкував схильність до жадливих злочинних дій, вчинених тоталітарним радянським режимом [8].

Більше як через рік після повномасштабного вторгнення, 17 березня 2023 р. відбулася безпрецедентна подія – Міжнародний кримінальний суд видав ордер на арешт В. Путіна та уповноваженої при президенті РФ з прав дитини М. Львової-Белової. В основі обвинувачення були факти депортації українських дітей до росії, що згідно норм міжнародного права є воєнним злочином. Доказовою базою для такого вироку була робота Незалежної міжнародної слідчої комісії створеної 4 березня 2022 р. з ініціативи Ради ООН з прав людини. Впродовж року, комісія здійснювала розслідування всіх ймовірних порушень та зловживань правами людини й порушень міжнародного гуманітарного права в умовах агресії росії проти України [7].

З представленою 15 березня 2023 р. звіту, стало відомо, що основним завданням комісії було забезпечити широке тематичне та географічне охоплення розслідування фактів посягання на особисту недоторканість, включаючи страти, катування та жорстоке поводження, сексуальне та гендерне насильство. Комісія також розглянула факти порушення законів окупації та депортації дітей [7].

Комісія розслідувала 25 окремих нападів на населені пункти у дев'яти областях України, коли було завдано шкоди цивільному населенню й цивільним об'єктам. Більшість з цих атак визначені комісією як невибіркові, адже спрямовувалися в райони де не було зосереджено жодних військових об'єктів. Встановлено також, що 90,3% втрат серед цивільного населення було спричинено вибуховою зброєю.

Загалом, слідча комісія ООН заявила про наявність доказів незаконного переміщення сотень українських дітей до росії. Крім того, у звіті стверджується, що росія також скоїла інші військові злочини в Україні, а саме напади на лікарні, торттури, згвалтування та навмисні вбивства. Тому можна припустити, що відповідальні за вчинення цих злочинів теж будуть притягнуті до відповідальності й постануть перед Міжнародним кримінальним судом.

Стосовно порушення прав дітей, які комісія кваліфікувала, як факт геноциду, то у звіті вказується, що мало місце три факти порушення міжнародного гуманітарного права:

- депортація або примусове вивезення дітей-сиріт, або дітей, які тимчасово на час військових дій втратили контакт з одним із батьків чи опікуном;
- депортація дітей, чийх батьків затримали у одному із фільтраційних таборів (тобто насильно розлучили – *О.А.*);
- депортація дітей, які на момент початку війни перебували в сиротинцях [7].

Комісія конкретизувала 164 факти примусового вивезення дітей віком від чотирьох до 18 років з Донецька, Харкова та Херсона на територію росії. Одночасно, у звіті йдеться, що вповноважені українські органи зафіксували станом на лютий 2023 р. 16221 дитину, яких депортували до росії. Можна припустити, що це цифра, яка засвідчує про дітей, яких вивезли до росії під примусом, адже в численних звітах, ще в травні 2022 р. вказувалося про депортацію з України понад 180 тис. дітей, а станом на жовтень 2022 р. США вказали на депортацію близько 260 тис дітей [5]. У січні 2023 р. появилася інформація, що до росії могло бути вивезено майже 700 тис дітей [2] і понад 400 уже віддали на опікунство у російській родині.

Основою для обвинувачуваного вироку для В. Путіна та М. Львової-Белової, були слова останньої, що з моменту, коли депортовані з України діти отримали російське громадянство,

тимчасова опіку, яку їм надали, може стати постійною. Ці слова вказали на те, що дітей вивезли в росію не з метою захисту від військових дій, а цілеспрямовано для зміни їх національної приналежності та культурного перевиховання. Також, російська влада не вживала жодних заходів для встановлення контакту вивезених дітей з їх батьками або родичами, які залишилися в Україні. Це було ще одним доводом на користь того, що депортація носила не тимчасовий, а цілеспрямований характер.

Члени слідчої комісії ООН вказали також на неможливість зустрічі дітей з батьками уже звільнених Україною територій Харківської, Херсонської та Запорізької областей, адже уряд країни окупанта вимагав, щоб батьки самі приїхали по дітей. Позитивно, що мали місце вдалі спроби повернення дітей і батьки підтвердили, що на території росії, неповнолітні перебували в критичних умовах, були брудні, погано харчувалися, не отримували належної медичної та психологічної підтримки.

Комісія збрала свідчення також про численні факти неможливості маленьких дітей, яких депортували, встановити контакт зі своїми родичами.

Ці та інші факти свідчать про систематичне порушення росією норм міжнародного гуманітарного права та є військовим злочином [7]. Депортація дітей, недопущення контакту з близькими, може мати на думку членів комісії, серйозні негативні наслідки для особистості дитини й безпосередньо порушують права дитини.

Звіт слідчої комісії цікавий також рекомендаціями, які надавалися українській та російській стороні. Так, в трьох з них йшлося про депортованих дітей, а саме, пропонується негайно «надати достовірну та вичерпну інформацію про кількість і місцезнаходження всіх дітей, які були вивезені або депортовані з України до росії з будь-якої причини; сприяти ефективному спілкуванню між дітьми та їхніми родинами, а також оперативному ініціюванню їх повернення в Україну, з метою забезпечення їх інтересів...; запобігати будь-яким подальшим переміщенням дітей в межах України (тимчасово окупованих територій – *О.А.*) та депортації дітей з України» [7].

Також росії пропонується притягнути до відповідальності усіх винуватців, включаючи командирів та вище військово керівництво й тих хто наказує, закликає або спонукає до вчинення міжнародних злочинів; вжити необхідних заходів для запобігання скоєнню подібних порушень через забезпечення дисципліни серед військових; обмежити використання приватних військових і охоронних компаній у конфлікті; поважати міжнародне гуманітарне право; співпрацювати з усіма міжнародними моніторинговими та слідчими органами [7]. Можна з впевненістю припустити, що жодна з рекомендацій висловлених в бік країни агресорки не буде виконана.

Стосовно рекомендацій для України, то вони носять більш практичний характер і передбачають створення реєстру жертв; формування дорожньої карти щодо пріоритетної багатосекторальної психічної підтримки жертв війни; гармонізацію законодавства щодо військових злочинів до міжнародних стандартів, а також внесення відповідних змін до Кримінального кодексу; розробити стратегію розслідування та обвинувачення, яка встановлюватиме пріоритетність справ на основі чітких критеріїв і забезпечення належної процедури та прозорого моніторингу [7].

Висновки. Таким чином, згаданий звіт міжнародної слідчої комісії став першим документом, який сформував основу для вироку Міжнародного кримінального суду й видання ордеру

на арешт президента В. Путіна. Показово, що саме депортація дітей, позбавлення їх українського громадянства, перешкодження зустрічі з батьками чи опікунами, стало ключовою ознакою вчинення росією геноциду по відношенню до українців.

На нашу думку, в сучасних умовах необхідна консолідація представників правоохоронної системи, громадськості та науковців, які повинні зібрати і представити базу для доведення фактів геноциду продовж 2022–2023 рр. і притягнення керівництва росії до відповідальності. Це важливо зробити й з огляду на те, що на жаль не вдалося притягнути до відповідальності керівництво СРСР, яке зробило терор основним інструментом державної політики і способом тиску на українців.

Література:

1. Геноцид. Енциклопедія Сучасної України / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: <https://esu.com.ua/article-29090>
2. Поя А. Близько 400 українських дітей вже віддали російським родинам – звіт. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2023/01/16/252364/>
3. Які злочини є геноцидом за міжнародним правом. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/rosiysko-ukrayinska-viyuna-istorychnyy-kontekst/yaki-zlochyny-ye-genocydom-zamizhnarodnym-pravom>
4. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. International Human Rights Law. URL: <https://www.un.org/en/genocideprevention/international-law.shtml>
5. Del Monte M., Barlaoura N. Russia's war on Ukraine. Forcibly displaced Ukrainian children. European Parliamentary Research Service. April 2023. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/747093/EPRS_BRI\(2023\)747093_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/747093/EPRS_BRI(2023)747093_EN.pdf)
6. Lemkin R. Soviet Genocide in Ukraine. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Lemkin_Rafal/Radianskyi_henotsyd_v_Ukraini.pdf?PHPSESSID=k76cklc9curoaej0o5ojm09fv3
7. Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine. Human Rights Council. Fifty-second session. 27 February–31 March 2023. Agenda item 4. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coiukraine/A_HRC_52_62_AUV_EN.pdf
8. The evolution of Russia's genocide against the Ukrainian people. URL: <https://defence.org.ua/wp-content/uploads/doslidzhennya/CDS-The-evolution-of-Russia-genocide-eng.pdf>
9. The Practical Guide to Humanitarian Law. URL: <https://guide-humanitarian-law.org/content/article/3/genocide-1/>

Andruxhiv O. Violation of the rights of minors in the conditions of war as a fact of Genocide

Summary. The article analyzes examples of violations of the rights of minors in the conditions of a full-scale invasion of Russia, as well as the results of the work of international monitoring institutions, which allowed to qualify these actions as genocide. It has been established that the concept of genocide is important for the Ukrainian historical and legal tradition, given the fact that similar actions were used against Ukrainians several times. The Holodomor of 1932-1933, whose victims were four to ten million Ukrainians, can be considered one of the greatest examples of genocide against a separate national group. However, the Holodomor was not the first attempt by the Bolsheviks to eliminate Ukrainianness as a national stratum. During the 1920s and 1930s, numerous repressive measures aimed at liquidating the Ukrainian intelligentsia, clergy, political and cultural figures took place. It was established that the Soviet government aimed to eliminate the leaders of public opinion,

and therefore to subjugate the rest of the population. Similar ideas are pursued by the modern leadership of Russia, which in 2014 launched an armed aggression against Ukraine, and on February 24, 2022, initiated a full-scale invasion, which was accompanied by mass crimes of the occupying forces against the civilian population.

On March 15, 2023, the independent international investigative commission of the UN Human Rights Council presented a report in which it stated that there had been three violations of international humanitarian law: the deportation or forced removal of orphaned children, or children who temporarily lost contact with one of the parents or a guardian; deportation of children whose parents were detained in one of the filtration camps; deportation of children who were in

orphanages at the beginning of the war. All these facts are a direct indication of the fact of committing genocide against Ukrainians. It is important that such crimes were committed against minors, one of the least protected categories. The aforementioned report became the first document that formed the basis for the verdict of the International Criminal Court and the issuance of a warrant for the arrest of President V. Putin and other persons responsible for crimes against the civilian population in Ukraine. In addition, the recommendations of similar international institutions are important from the point of view of improvement and norms of international law itself.

Key words: genocide, human rights, minors, deportation, international humanitarian law.

*Антошина І. В.,**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загальної теорії права та держави
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПІДХІД У МЕТОДОЛОГІЇ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Анотація. Стаття присвячена проблематиці використання інформаційного підходу у методології сучасної юридичної науки.

Наголошено, що в умовах формування та становлення в Україні розвиненого інформаційного суспільства, реалізації права на доступ до інформації, забезпечення свободи інформаційної сфери, не можна залишити без уваги питання про подальший розвиток юридичної науки, яка потребує оновлення її методологічних засад. Сьогодні, процеси інформатизації торкаються усіх сфер життєдіяльності суспільства та кожної окремої людини. В даний час комплексне вивчення проблематики інформатизації та використання інформаційного підходу необхідне у процесі розвитку сучасної юридичної науки.

Зазначено, що у сучасній юридичній науці відбувається оновлення її методологічних засад, у тому числі використання методологічного інструментарію, розробленого в рамках інших неюридичних наук. Юридична наука в епоху розвитку інформаційного суспільства обумовлена формуванням сучасної методології, що відповідає сучасним викликам та вимогам.

Трансформаційні процеси, які відбуваються у методології сучасної юриспруденції, сприяють поглибленому вивченню та аналізу її актуальних проблем.

Методологія юридичної науки включає методологічні підходи, принципи, методи наукового дослідження. Конституовано, що саме підхід зумовлює загальну стратегію дослідження та виступає своєрідною методологічною основою, що вказує напрямок дослідження, вибір методів, засобів пізнання певних явищ і процесів.

Одним із затребуваних підходів, розроблених у рамках інших наук та залучений до юридичної науки виступає інформаційний підхід. Зростання інформаційних потоків, обсягів наукової інформації викликає необхідність здійснювати облік інформації та оперувати інформаційними поняттями у різних галузях. Саме інформація виступає базовим функціональним поняттям інформаційного підходу до вивчення науки.

Інформаційний підхід при проведенні досліджень постає як пріоритетний, оскільки він пов'язаний з інформаційно-аналітичною діяльністю, яка передбачає пошук, збирання, аналіз, а також обробку інформації з метою її використання для вирішення різних завдань правового життя суспільства.

На сучасному етапі розвитку юридичної науки залучення інформаційного походу до її методологічного арсеналу все більше актуалізується, оскільки проблема визначення місця інформації в юриспруденції, інформаційної сутності правової діяльності, впливу інформаційних процесів на існування людини та суспільства загалом, правовим регулюванням сфери інформаційних відносин має не лише теоретичне, а й практичне значення.

Ключові слова: інформація, методологічний підхід, інформаційний підхід, методологія юридичної науки, сучасне суспільство, інформаційне суспільство.

Постановка проблеми. Стрімкий технологічний прогрес, нові відкриття в різних сферах життя сучасного суспільства зокрема в науково-технічній сфері, а також процеси глобалізації та інформатизації, формування розвиненого інформаційного суспільства зумовлюють виникнення інноваційних підходів. В результаті інформаційних потоків, що постійно зростають, інформація виступає вирішальним фактором функціонування сучасного суспільства. Процеси інформатизації пронизують усі сфери життєдіяльності суспільства та кожної окремої людини. Інформація стає реальним двигуном розвитку, без якої не функціонує жодна сфера сучасного суспільства. Інформація завжди впливала на оновлення, зміну застарілих систем, зокрема на політичну і правову систему суспільства, обумовлюючи пошук нового методологічного інструментарію. Зміна методологічних векторів відбувається за рахунок стрімкого розвитку інформаційних систем та технологій.

Інформаційні потоки, які протікають у світі є безперервним процесом. Інтенсивне поширення інформації через різні засоби масової інформації дозволяє оцінити реальне її значення у формуванні свідомості сучасної людини. Сучасне інформаційне суспільство важко уявити без різних каналів розповсюдження та передачі інформації, таких як: радіо, телебачення, преси та соціальні мережі.

В умовах формування та становлення в Україні розвиненого інформаційного суспільства, свободи інформаційної сфери не можна залишити поза увагою питання щодо подальшого розвитку юридичної науки, яка потребує оновлення її методологічних засад. В даний час комплексне вивчення проблематики інформатизації та використання інформаційного підходу є необхідним у процесі розвитку сучасної юридичної науки.

Стан дослідження. Проблематиці методології юридичної науки присвячені розробки таких вітчизняних вчених як: В. В. Завальнюка, В. В. Дудченко, М. І. Казюбри, Ю. М. Оборотова, П. М. Рабиновича, та ін.. Дослідження питань, пов'язаних з інформаційним правом також знаходяться в епіцентрі досліджень різних вчених. Даною проблематикою займаються такі вчені, як: К. І. Беляков, В. В. Гриценко, Б. А. Кормич, В. А. Ліпкан, В. С. Цимбалюк, М. Г. Карашук, І. М. Сопілко та ін..

Мета статті полягає в осмисленні місця та ролі інформаційної складової у методології юридичної науки.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні, науки вступають у фазу розвитку, коли взаємозв'язки між ними все більше міцніють, відбувається активне взаємопроникнення і взаємодія. Така

ситуація обумовлена інтенсивним переходом суспільства від індустріального до інформаційного – процесами інформатизації, інтеграції й диференціації наукових знань, змінами в існуючій загальній системі уявлень про інформацію і, як наслідок, формуванням нової інформаційної парадигми [1, с. 4].

Сучасна юридична наука не може ігнорувати необхідність використання сучасної методології, яка розроблена іншими науками, обумовленою ускладненням об'єкту та предмета у сучасних правових дослідженнях. Незважаючи на те, що застосування нового методологічного інструментарію для розуміння правової реальності інколи зустрічає критику, яка спрямована на «обвинувачення» у змішанні права з іншими галузями знань, зокрема, з політикою, філософією, психологією та ін.. Однак, методологічний плюралізм, як справедливо зазначає Ю. М. Оборотов, виступає найважливішим чинником розвитку сучасної юриспруденції та становить фундамент для використовуваних підходів і дозволяє дійти до найбільш оптимальних варіантів в осягненні правової та державної реальності [2, с. 4].

Методологія юридичної науки включає в себе методологічні підходи, принципи, методи наукового дослідження. Можна констатувати факт, що саме підхід зумовлює загальну стратегію дослідження та виступає своєрідною методологічною основою, що вказує напрям дослідження, вибір методів, засобів пізнання певних явищ і процесів.

Підхід є засобом залучення до методологічного інструментарію наукових і світоглядно-філософських ідей, що надають можливість розкрити різноманітність інтерпретацій права. Підходом у методології юриспруденції можна вважати загальну спрямованість дослідження, обумовлену певною фундаментальною ідеєю, через яку проходить процес осягнення права. Вибір підходу визначає відбір методів дослідження, а також інтерпретацію отриманих результатів крізь призму певної концептуальної ідеї [3, 41].

Процеси трансформації, які відбуваються у методології сучасної юриспруденції, як зауважує В. В. Дудченко, спонукають по-новому замислитись над її завжди актуальними проблемами. За допомогою нових підходів можливо розглянути право як найважливішу складову людського буття, що має власну основу існування та розвитку [4, 10].

Концептуальний підхід П. М. Рабінович визначає як побудовану на загальних світоглядних категоріях аксіоматичну ідею, яка є постулатом загальної стратегії дослідження, добір досліджуваних фактів та інтерпретація результатів дослідження [5, с. 86].

Концептуальні підходи є основоположними ідеями, які відображають основи пізнання різних явищ суспільного життя і відповідно визначають магістральний шлях дослідження. У межах концептуальних підходів може бути використана певна система методологічних принципів, методів та методик.

Юридична наука в епоху розвитку інформаційного суспільства обумовлена формуванням сучасної методології, що відповідає сучасним викликам та вимогам. Яскравим прикладом у цьому контексті виступає інформаційний підхід. Юридична наука в дослідженні сучасної інформації виходить насамперед із того факту, що комунікація орієнтована на розгляд її соціальних аспектів.

Процес залучення в юридичну науку методологічного інструментарію, виробленого іншими науками виступає як

юридизація цього інструментарію, яка означає їх трансформацію у контексті правових понять та правових смислів в залежності від об'єкта та предмета правового дослідження.

Одним з таких затребуваних підходів, який розроблений в рамках інших наук виступає інформаційний підхід. Зростання інформаційних потоків, обсягів наукової інформації викликає необхідність здійснювати облік інформації та оперувати інформаційними поняттями у різних сферах.

У сучасних умовах взаємодія між різними галузями науки відбиває складність їх об'єктів досліджень. У цьому контексті міждисциплінарність виступає магістральним напрямом сучасної науки. Ця обставина дедалі більше відбивається на методологічну її складову.

Інформація виступає базовим функціональним поняттям інформаційного підходу до вивчення науки, зміст і обсяг якої змінні й залежать від багатьох факторів, зокрема від об'єкта, суб'єкта, засобів, методології, організації, ефективності дослідження. Нині проблеми інформаційної сфери сучасного суспільства можна розглядати, як мінімум, у п'яти аспектах, а саме: адміністративному, правовому, соціальному, економічному і, нарешті, технічному. Очевидно, що саме це зумовлює гостру необхідність мобілізації зусиль фахівців у різних галузях наукових знань та становлення нових міжгалузевих і міждисциплінарних наукових напрямів, якими й є інформаційне право та права інформатика [1, с. 8–9].

Взаємність людини та техніки в умовах інтенсифікації науково-технічної революції виходить на передній план. Незважаючи на те, що інформаційний підхід застосовується насамперед у таких галузях загальної науки як соціології, статистики, демографії, психології та ін. При цьому останнім часом все частіше стає очевидним необхідність застосування цього підходу в юридичній науці.

Л. Бриллюен відкрив закон залежності ступеня збурення об'єкта від кількості одержаної від нього інформації. Тобто чим більша кількість інформації про об'єкт, чим детальніше він обстежений, тим більшим є ефект збурення об'єкта дослідження. Прояв цього збурення спостерігається через зріст ентропії (безладдя й невизначеності) [6].

Інформаційний підхід сформувався у другій половині ХХ ст. і активно поширюється в різних галузях науки. Провідну роль в цьому підході стало грати поняття «інформація». Сьогодні «інформація» виступає одним з основних наукових понять. Підхід, який акцентував нове значення інформації, отримав назву інформаційного, де основним об'єктом соціального обміну стає інформація. За своєю суттю інформаційний підхід виступає компонентом якісно нового загальнонаукового напрямку методології. Формування інформаційного підходу було пов'язане з розвитком спеціальних наук про інформацію. Сучасні інтеграційні та глобалізаційні процеси, які відбуваються у сучасній науці обумовлювали наявність інформаційного підходу.

Інформаційний підхід належить до сучасних підходів, він тісно взаємодіє з такими підходами, як: системний, структурний, функціональний. Будь-який науковий підхід має базуватись на певній науковій теорії. У період зародження інформаційного підходу в ньому домінував кількісний аспект (що було зумовлено специфікою теорії інформації та її тодішньою роллю в дослідженні інформаційних процесів), однак, після інформаційних «вибухів» відбуваються істотні зміни, інформаційна

революція у світі зумовлює формування нової інформаційної парадигми щодо вивчення соціально-політичних та правових явищ. В інформаційному підході органічно поєднуються змістовно-якісні та формально-кількісні аспекти науково-пізнавальної та практичної діяльності [7].

Інформаційний підхід, згідно до економічної енциклопедії, можна охарактеризувати як специфічний сучасний засіб пізнавальної та практичної діяльності, який концентрує увагу дослідника або фахівця на вивченні та використанні всіх видів інформації, інформаційного аспекту будь-яких явищ [8].

Інформаційний підхід під час проведення досліджень постає як пріоритетний, оскільки він пов'язаний з інформаційно-аналітичною діяльністю, що передбачає пошук, збирання, аналіз, а також обробку інформації з метою її використання для вирішення різних завдань правового життя суспільства.

На сучасному етапі розвитку юридичної науки залучення інформаційного походу до її методологічного арсеналу все більше актуалізується, оскільки проблема визначення місця інформації в юриспруденції, інформаційної сутності правової діяльності, впливу інформаційних процесів на існування людини та суспільства в цілому, правовим регулюванням сфери інформаційних відносин має не тільки теоретичне, а й практичне значення.

Інформація в юридичній науці на сучасному етапі має помітне теоретико-методологічне значення. Розвиток сучасної юридичної науки неможливий без повного, комплексного вивчення проблем інформатизації з використанням інформаційного походу як методологічного інструментарію, що використовується для дослідження процесів передачі та обробки інформації в різних системах, включаючи технологічні, соціальні, економічні та інші системи. Цей підхід ґрунтується на тому постулаті, що інформація є основним ресурсом, що визначає функціонування правової системи та її ефективність.

Інформаційний підхід при дослідженні правових явищ і процесів дозволяє виявити та аналізувати найбільш характерні інформаційні аспекти, що визначають їх функціонування та розвиток.

Даний підхід включає аналіз процесів передачі та обробки інформації в системі, а також визначення властивостей інформації, таких як її актуальність, достовірність, цілеспрямованість, доступність і т. д. Застосування цього підходу в юридичній науці дозволить при формуванні та функціонуванні правової системи в цілому та її елементів, зокрема, використовувати та оптимізувати інформацію як найважливіший ресурс сучасного суспільства з метою підвищення її ефективності.

Суть інформаційного підходу полягає в тому, що при вивченні будь-якого об'єкта, процесу чи явища у суспільстві перш за все, виявляються найхарактерніші для нього інформаційні аспекти. В рамках інформаційного підходу формуються відповідні методологічні правила, зокрема: інформація є універсальною, фундаментальною категорією; практично всі процеси та явища мають інформаційну основу; інформація є носієм змісту всіх процесів, що відбуваються у суспільстві. Інформаційний підхід сприяє опису та поясненню, а також пізнанню та, нарешті, організації багатьох правових процесів, заснованих на використанні сучасних досягнень у галузі науково-технічних комунікацій.

Використання інформаційного підходу при проведенні правових досліджень обумовлює визначення особливостей відпо-

відної інформації, що стоїть перед правовою наукою. Подібно до будь-якого іншого загальнонаукового методологічного інструментарію, інформаційний підхід, безперечно, не можна відривати від спеціалізованих, більш конкретних інструментів науково-пізнавальної та практичної діяльності або протиставляти їм. В економіці він повинен обов'язково поєднуватися не лише з іншими загальнонауковими підходами (системним, структурним, функціональним, модельним тощо), а й із спеціальними засобами, які враховують особливості саме економічної сфери життя суспільства [8].

Висновок. Таким чином, завдяки залученню інформаційного підходу до методологічного арсеналу юридичної науки забезпечуються ефективне та якісне дослідження правових проблем та явищ на основі використання, акумулювання та аналізу інформаційних потоків. Інформаційний підхід дозволяє, використовуючи об'єктивну інформацію, досягнути правову реальність, об'єктивно дослідити правові системи, і навіть її елементи, що, своєю чергою, дозволяє підвищити ефективність її функціонування.

Література:

1. Беляков К. І. Інформаційно-правові дослідження: походження, становлення, стан та перспективи розвитку. *Інформаційне право* № 2(2). 2011. С. 4–12.
2. Оборотов Ю. М. Традиції та оновлення у правовій сфері: питання теорії (від пізнання до розуміння права) : монографія. Одеса : Юрид. л-ра, 2002. 280 с.
3. Фальковський А. О. Поняття та функції методологічних підходів у сучасних правових дослідженнях. *Актуальні проблеми держави і права* : збірник наукових праць. Вип. 45. редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін. ; відп. за вип. Ю. М. Оборотов. Одеса : Юрид. л-ра, 2009. С. 40–44.
4. Дудченко В. В. Традиція правового розвитку: плюралізм правових вчень: монографія. Одеса : Юрид. л-ра, 2006. 304 с.
5. *Філософія права*: проблеми та підходи. навч. посібник / за заг. ред. П. М. Рабіновича. Л. : Юрид. фак. Львівського нац. ун-ту ім. І.Франка, 2005. 290 с.
6. Léon Brillouin *Science and information theory* Mineola, N.Y. : Dover Publications (1956). URL: <https://philpapers.org/rec/BRISAI>
7. Петренко Л. Інформаційний підхід до визначення змісту підвищення кваліфікації керівників професійно-технічних навчальних закладів . URL: <https://lib.iitta.gov.ua/107188/>
8. Економічна енциклопедія : у трьох томах. Т. 1. редкол.: ...С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. К. : Видавничий центр «Академія», 2000. 864 с.

Antoshyna I. Informational approach in the methodology of legal science: statement of the problem

Summary. The article is devoted to the problems of using the information approach in the methodology of modern legal science. It is emphasized that in the conditions of the formation and development of a developed information society in Ukraine, the realization of the right to access to information, the provision of freedom of the information sphere, it is impossible to ignore the question of the further development of legal science, which requires updating its methodological foundations. Today, the processes of informatization affect all spheres of life of society and every person. Currently, a comprehensive study of the problems of informatization and the use of the information approach is necessary in the process of developing modern legal science.

It is noted that in modern legal sciences updating its methodological foundations, including the use

of methodological tools developed in the framework of other non-legal sciences. Legal science in the era of the development of the information society is conditioned by the formation of modern methodology that meets modern challenges and requirements.

The transformational processes taking place in the methodology of modern jurisprudence contribute to the in-depth study and analysis of its current problems.

The methodology of legal science includes methodological approaches, principles, methods of scientific research. It was stated that it is the approach that determines the general research strategy of research and acts as a kind of methodological basis that indicates the direction of research, the choice of methods, means of learning certain phenomena and processes.

One of the popular approaches, developed within the framework of other sciences and involved in legal science, is the informational approach. The growth of information flows and volumes of scientific information makes it necessary to carry out information accounting and operate with information concepts

in different areas. It is information that acts as the basic functional concept of the informational approach to the study of science.

The informational approach when conducting research appears as a priority, as it is related to informational and analytical activities that involve searching, collection, analysis, and processing of information for the purpose of using it to solve various tasks of the legal life of society.

At the current stage of the development of legal science, the inclusion of the information campaign in its methodological arsenal is becoming more and more actualized, after which the problem of determining the place of information in jurisprudence, the information essence of legal activity, the influence of information processes on the essence of a person and society in general, the legal regulation of the sphere of information relations has not only a theoretical value but also of practical importance.

Key words: information, methodological approach, information approach, methodology of legal science, modern society, information society.

*Барвіненко В. Д.,**кандидат наук з державного управління*

ЄВРОПЕЙСЬКА ХАРТІЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ПРИНЦИПІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Анотація. Метою статті є виокремлення принципів місцевого самоврядування, які закріплені у найважливішому муніципальному документі Ради Європи – у Європейській хартії місцевого самоврядування та формулювання висновків та пропозицій щодо можливостей їхнього подальшого застосування та дослідження.

У статті проаналізовано, які принципи місцевого самоврядування прямо передбачені положеннями ратифікованих Україною Європейської хартії місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 р. та Додаткового протоколу до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах місцевого органу влади від 16 листопада 2009 року. До їх числа належать: право громадян на участь в управлінні державними справами (іменується принципом), принцип демократії, принцип децентралізації та принцип місцевого самоврядування.

У статті сформульовано пропозицію звернути увагу на те, що у Преамбулі Хартії 1985 року йдеться про «право громадян на участь в управлінні державними справами». А у Преамбулі Додаткового протоколу 2009 року згадується вже «право громадян на участь у веденні державних справ». Жоден з цих перекладів не є точним. У тексті Хартії 1985 року на англійській мові йдеться про «the right of citizens to participate in the conduct of public affairs», у Додатковому протоколі 2009 року – про «the right to participate in the conduct of public affairs». Тобто використано одне й те ж саме поняття. Це по-перше. А по-друге, точний переклад на українську цього поняття буде таким: «право брати участь в управлінні публічними справами». Таким чином, це право охоплює не лише право брати участь в управлінні державними справами, але й право брати участь в управлінні місцевими справами, долучатися до здійснення місцевого самоврядування. Рекомендовано уточнити відповідні переклади. Наразі при ознайомленні з преамбулами Хартії 1985 року та Додаткового протоколу до неї 2009 року може скластися хибне уявлення про те, що в Україні домінує державницька теорія походження місцевого самоврядування, а це далеко не так.

Ключові слова: демократія, принцип децентралізації, місцеве самоврядування, права людини, право на участь в управлінні публічними справами, конституційна аксіологія.

Постановка проблеми. В ході муніципальної реформи в Україні у політичних та юридичних документах, які «супроводжують» конкретний етап муніципальної реформи, інколи згадуються принципи – місцевого самоврядування, законодавства про місцеве самоврядування тощо. Однак, майже ніколи – це особливо стосується політичних, програмних документів, – ситуація не аналізується у площині порівняння *de facto* та *de jure*. А саме:

– які принципи вже здебільшого реалізовано, а при реалізації яких виникають складнощі;

– які принципи закріплено у чинному муніципальному законодавстві, а які планується закріпити при його удосконаленні на поточному етапі муніципальної реформи;

– які принципи з-поміж тих, що планується закріпити у муніципальному законодавстві, рекомендовані Радою Європи, конституційними документами Європейського Союзу, які рекомендовані дослідниками-муніципалістами тощо.

Не випадково при будь-якому дослідженні надзвичайна увага приділяється джерельній базі, а у нормопроектній роботі – її доктринальному супроводженню. Це розширює горизонти з тієї точки зору, що, у випадку необхідності уточнення, подальшого удосконалення щодо того чи іншого принципу, знання його «коріння», його витоків, іншими словами – його джерела значно спрощує це завдання. Наприклад, якщо принцип субсидіарності активно застосовується органами Ради Європи, органами Європейського Союзу – то доречно звернутися до їхньої практики. А також стане у нагоді відповідна практика країн – членів Ради Європи, країн – членів Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема аксіологічного навантаження та супутніх питань по відношенню до документів органів Ради Європи не є новою для юридичної літератури (дивись, наприклад, [1–4]).

Проте, по відношенню до принципів місцевого самоврядування, уміщених до тексту Європейської хартії місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 р., це питання майже не розроблялось, коли йдеться про сучасну українську муніципальну літературу. В якості позитивного виключення з цього твердження слід відмітити монографічні дослідження Б.В. Калиновського на тему «Конституційні принципи місцевого самоврядування в Україні» та С.В. Маликова, які приділяли увагу аналізу цього важливого європейського документу у контексті його впливу на муніципальне законодавство України.

Метою статті є виокремлення принципів місцевого самоврядування, які закріплені у найважливішому муніципальному документі Ради Європи – у Європейській хартії місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 р. та формулювання висновків та пропозицій щодо можливостей їхнього подальшого застосування та дослідження.

Вклад основного матеріалу. Преамбула Європейської хартії місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 р. має урочисто-аксіологічний характер, а тому (на відміну від української законотворчої практики) не характеризує стислий зміст цього документу. Відповідно до думки вчених, Європейська хартія місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 р. (далі – Хартія 1985 року) «є основним міжнародно-правовим документом для країн – членів Ради Європи, який містить стандарти щодо організації управління на місцях на засадах місцевого самоврядування, які є обов'язковими для держав – членів Ради Європи» [5, с. 90–94]. Варто погодитись з цим влучним узагальненням.

До вказаної Хартії Україна доєдналася наприкінці 1990-х років – 15 липня 1997 року Верховна Рада України при-

йняла Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування». Відповідно до частини першої ст. 9 Конституції України, «Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України» [6]. Отже, Хартія 1985 року є частиною муніципального законодавства України.

На сучасному етапі Хартія 1985 року діє зі змінами та доповненнями, які було внесено у 2009 році. Додатковий протокол до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах місцевого органу влади від 16 листопада 2009 року, Україна приєдналась до цього Протоколу у день його підписання.

В офіційних публікаціях Ради Європи Хартія 1985 року характеризується наступним чином: «Хартія стала важливим договором для захисту прав місцевих та регіональних влад, таких, як право на самоврядування, право обирати місцеві органи, право здійснювати свої повноваження, мати адміністративні структури та фінансові ресурси, а також право звертатись до суду в разі втручання інших рівнів влади» [7, с. 5].

Таким чином, при дослідженні принципів місцевого самоврядування в Україні неможливо обійти увагою Хартію 1985 року – вона є частиною муніципального законодавства України, та містить принципи місцевого самоврядування.

Тим більше, що виконання положень Хартії 1985 року контролюється органом Ради Європи, який цю Хартію прийняв – Конгресом місцевих і регіональних влад. «Його основна роль полягає у зміцненні та спостереженні за розвитком місцевої та регіональної демократії. У цьому контексті він здійснює спостереження за виконанням державами-учасницями Європейської хартії місцевого самоврядування» [7, с. 5]. У глобальній перспективі, «Конгрес допомагає досягти на місцевому і регіональному рівні основних цілей Ради Європи, які спрямовані на зміцнення демократії у світі Європейської хартії місцевого самоврядування та Додаткового протоколу до неї про право участі у справах місцевого органу влади» [7, с. 9]. При цьому важливо зважати на факт, підкреслений в офіційному тлумаченні Хартії 1985 року: «Хартія не передбачає інституційної системи контролю її застосування із вимогою до сторін надавати всю необхідну інформацію про законодавчі або інші заходи, які вживаються для цілей дотримання Хартії» [8, с. 40-41]. Таким чином, на відміну від Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року, для захисту Хартії 1985 року було обрано дещо інший підхід.

По-перше, важливо з'ясувати тезаурус Хартії 1985 року.

Автори тексту Хартії застосували у ній поняття «принципи місцевого самоврядування». Стаття 11 «Правовий захист місцевого самоврядування» в одному зі своїх положень передбачає, що «Органи місцевого самоврядування мають право використовувати засоби правового захисту для забезпечення вільного здійснення своїх повноважень і поважання принципів місцевого самоврядування, які утілені в конституції чи національному законодавстві» [7]. Стаття 13 «Органи, до яких застосовується Хартія» встановлює: «Принципи місцевого самоврядування, що містяться в цій Хартії, застосовуються до всіх категорій органів місцевого самоврядування, існуючих в межах території відповідної Сторони» [7]. Отже, цілком аргументованим є висновок про те, що положення Хартії 1985 року містять принципи місцевого самоврядування.

Крім того, у Хартії 1985 року йдеться також і про «основоположні правові принципи» як про невід'ємну складову принципів місцевого самоврядування – адже місцеве самоврядування не існує саме по собі, поза правовим полем та поза державою. Так, Стаття 7 «Умови, за яких виконуються повноваження на місцевому рівні» встановлює у частині третій, що «Будь-які функції та діяльність, несумісні з мандатом місцевого обраного представника, визначаються законом або основоположними правовими принципами» [7]. Слід взяти це до уваги при подальших дослідженнях.

По-друге, важливим є те, які ж саме принципи місцевого самоврядування уміщені у Хартії 1985 року.

Хартію 1985 року відкриває Преамбула. У тексті Преамбули неодноразово застосовується поняття «принципи».

Так, в абзаці другому зазначено наступне: «метою Ради Європи є досягнення більшого єднання між її членами для збереження та втілення в життя ідеалів і принципів, які є їхнім спільним надбанням» [7]. Це свідчить про те, що принципи, включені до Хартії 1985 року, є спільними для більшості країн – членів Ради Європи, які брали участь у розробці тексту Хартії, або приєдналися до неї шляхом ратифікації пізніше (як Україна). Водночас зрозуміло, що деякі з цих принципів можуть бути не закріплені у чинному законодавстві тієї чи іншої країни, перспектива їхнього закріплення може бути передбачена муніципальною та / або іншими реформами.

В абзаці п'ятому Преамбули зазначено: «враховуючи, що право громадян на участь в управлінні державними справами є одним з демократичних принципів, які поділяються всіма державами – членами Ради Європи...» [7]. Тут, з точки зору теорії конституційного права, йдеться про принцип народовладдя – традиційно в українській юридичній науці суб'єктивні права у цілому (та право громадян на участь в управлінні державними справами зокрема) не уважаються принципами. Більше того, первинним вважається принцип народовладдя, а його практична реалізація відбувається, у тому числі, за допомогою закріплення в актах чинного законодавства права громадян на участь в управлінні державними справами, – не лише, а у тому числі. Також слід звернути увагу на те, що право громадян на участь в управлінні державними справами іменується не «принципом місцевого самоврядування», а «демократичним принципом».

Крім того, абзац восьмий Преамбули сформульовано наступним чином: «усвідомлюючи, що охорона і посилення місцевого самоврядування в різних країнах Європи є важливим внеском у розбудову Європи на принципах демократії і децентралізації влади...» [7]. Тут є пряма вказівка на принцип демократії (демократизму), а також на принцип децентралізації влади (децентралізації публічної влади).

Щодо Преамбули слід нагадати наступне: часто у процесі нормотворчості Преамбула формулюється таким чином, щоб вона мала урочистий характер. І як правило, вона не містить загальнообов'язкових правил поведінки. А тому питання щодо того, чи є обов'язковими для країн, які ратифікували Хартію 1985 року, ці принципи, є дискусійним. У випадку з Хартією 1985 року, однак, можна узагальнити, що ці принципи уміщено не лише у Преамбулі, але й в основній частині цього документу.

Пряме посилання на принцип місцевого самоврядування містить Стаття 2 Хартії 1985 року, яка озаглавлена «Конституційна та правова основа місцевого самоврядування».

Принципи місцевого самоврядування, які прямо згадуються у тексті Хартії 1985 року та Додаткового протоколу 2009 року до неї

Стаття Хартії 1985 року	Принцип, який прямо згадано у тексті
Преамбула	Право громадян на участь в управлінні державними справами
Преамбула	Принцип демократії
Преамбула	Принцип децентралізації
Стаття 2 «Конституційна та правова основа місцевого самоврядування»	Принцип місцевого самоврядування
Преамбула Додаткового протоколу 2009 року	Право громадян на участь у веденні державних справ

Її положення проголошують, що «Принцип місцевого самоврядування визнається в національному законодавстві та, у міру можливості, в конституції» [7]. У законодавстві України цей принцип має дещо іншу назву.

Невід’ємною частиною Хартії 1985 року є Додатковий протокол до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах місцевого органу влади від 16 листопада 2009 року. А отже, доцільно проаналізувати і його текст.

Преамбула Додаткового протоколу 2009 року в абзаці другому містить згадку про «принципи» у цілому. Передбачено наступне: «Враховуючи, що метою Ради Європи є досягнення більшої єдності між її членами в ім’я захисту та здійснення ідеалів і принципів, які є їхнім спільним надбанням» [9]. Тут автори тексту Додаткового протоколу 2009 року роблять акцент на спільності принципів місцевого самоврядування зокрема та європейського права у цілому.

Абзац третій Преамбули Додаткового протоколу 2009 року встановлює: «Враховуючи, що право на участь у веденні державних справ є одним з демократичних принципів, які є загальними для всіх Держав-членів Ради Європи» [9]. Як і у Хартії 1985 року, наголошено на важливості цього суб’єктивного права для місцевого самоврядування. І так само, як і у Хартії 1985 року, це право названо «принципом».

Абзац четвертий Преамбули Додаткового протоколу 2009 року урочисто проголошує, що «розвиток в Державах-членах показав видатну важливість цього принципу для місцевого самоврядування» [9] – тобто, йдеться про право громадян на участь у веденні державних справ.

Більше поняття «принципи» положення Додаткового протоколу 2009 року не містять.

Результати аналізу тексту Хартії 1985 року та Додаткового протоколу 2009 року уміщено у Таблиці 1.

Висновки. Слід звернути увагу на те, що у Преамбулі Хартії 1985 року йдеться про «право громадян на участь в управлінні державними справами». А у Преамбулі Додаткового протоколу 2009 року згадується вже «право громадян на участь у веденні державних справ». Жоден з цих перекладів не є точним. У тексті Хартії 1985 року на англійській мові йдеться про «*the right of citizens to participate in the conduct of public affairs*» [10], у Додатковому протоколі 2009 року – про «*the right to participate in the conduct of public affairs*» [11]. Тобто використано одне й те ж саме поняття. Це по-перше. А по-друге, точний переклад на українську цього поняття буде таким: «право брати участь в управлінні публічними справами». Таким чином, це право охоплює не лише право брати участь в управлінні державними справами, але й право брати участь в управлінні місцевими справами, долучатися до здійснення місцевого самоврядування.

Доречно рекомендувати уточнити відповідні переклади. Наразі при ознайомленні з преамбулами Хартії 1985 року та Додаткового протоколу до неї 2009 року може скластися хибне уявлення про те, що в Україні домінує державницька теорія походження місцевого самоврядування, а це далеко не так. У цьому полягають перспективи подальших досліджень у вказаному напрямі.

Література:

1. Qaracayev C. Axiological Function of The Constitutional Court of The Republic of Azerbaijan. *Juris Europensis Scientia*. 2022. № 3. С. 135–138.
2. Qaracayev C. Local Self-government in the Republic of Azerbaijan: Problems of the Administrative Supervision. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Юриспруденція*. 2022. № 57. С. 24–27.
3. Mishyna N. Ukrainian Legislation on Associations: Constitutional Axiology And The European Court Of Human Rights’ Case *Koretsky and Others v. Ukraine*. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2022. Т. 31. С. 57–63. <http://naukovipraci.nuoua.od.ua/arhiv/tom31/7.pdf>
4. Мішина Н. В. Формування бюджетів муніципальних органів (на матеріалах країн – членів Ради Європи). *Юридичний вісник*. 2022. № 3. С. 154–160.
5. Європейська хартія місцевого самоврядування (офіційний переклад) // Самостійність місцевих влад та розподіл повноважень між ними: організація місцевого самоврядування відповідно до принципів Європейської хартії місцевого самоврядування : матеріали міжнар. конф., м. Київ, 11–12 черв. 2002 р. / упоряд.: В. Кравченко, М. Пухтинський. К. : Логос, 2002. С. 246–254.
6. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
7. Європейська хартія місцевого самоврядування. Рада Європи: Страсбург, 2017. 56 с. URL: <https://rm.coe.int/-pdf-a6-59-pages/168071a536>
8. Європейська хартія місцевого самоврядування та пояснювальна доповідь. Офіційне видання. Європейська хартія місцевого самоврядування. Рада Європи: Страсбург, 2017. С. 34–56. URL: <https://rm.coe.int/-pdf-a6-59-pages/168071a536>
9. Додатковий протокол до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах місцевого органу влади від 16 листопада 2009 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_946#n2
10. European Charter of Local Self-Government. URL: <https://rm.coe.int/168007a088>
11. Additional Protocol to the European Charter of Local Self-Government on the right to participate in the affairs of a local authority. Utrecht, 16.XI.2009. URL: <https://rm.coe.int/168008482a>

Barvinenko V. The European Charter of Local Self-Government as a source of local self-government principles

Summary. The purpose of the article is to highlight the principles of local self-government, which are enshrined in the most important municipal document of the Council of Europe – the European Charter of Local Self-Government,

and to formulate conclusions and proposals regarding the possibilities of their further application and research.

The article analyzes which principles of local self-government are directly provided for by the provisions of the European Charter of Local Self-Government ratified by Ukraine on October 15, 1985 and the Additional Protocol to the European Charter of Local Self-Government on the right to participate in the affairs of local authorities of November 16, 2009. They include: the right of citizens to participate in the management of state affairs (called the principle), the principle of democracy, the principle of decentralization, and the principle of local self-government.

The article formulates a proposal to draw attention to the fact that the Preamble of the 1985 Charter refers to "the right of citizens to participate in the management of state affairs." And the Preamble of the Additional Protocol of 2009 already mentions "the right of citizens to participate in the conduct of state affairs". None of these translations are accurate. The text

of the 1985 Charter in English refers to "the right of citizens to participate in the conduct of public affairs", the Additional Protocol of 2009 refers to "the right to participate in the conduct of public affairs". That is, the same concept is used. This is the first. And second, the exact translation of this concept into Ukrainian will be as follows: "the right to participate in the management of public affairs." Thus, this right covers not only the right to participate in the management of state affairs, but also the right to participate in the management of local affairs, to participate in the implementation of local self-government. It is recommended to clarify the relevant translations. Currently, when reading the preambles of the Charter of 1985 and the Additional Protocol to it of 2009, one may get the wrong impression that the statist theory of the origin of local self-government dominates in Ukraine, which is far from the case.

Key words: democracy, principle of decentralization, local self-government, human rights, the right to participate in the management of public affairs, constitutional axiology.

АДМІНІСТРАТИВНЕ, ФІНАНСОВЕ, ПОДАТКОВЕ ПРАВО

Бліхар М. М.,*докторка юридичних наук, професорка,
завідувачка кафедри адміністративного та інформаційного права
Національного університету «Львівська політехніка»*

ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ В ІНТЕРНЕТІ

Анотація. У статті проаналізовано наявні правові основи захисту персональних даних в Інтернеті. Сьогодні захист персональних даних саме в інтернеті є актуальним як ніколи; цьому сприяє, перш за все, діджиталізація суспільства, отримання людиною можливостей вчинення чималої кількості необхідних у щоденному житті дій через інтернет, у найпростішому значенні – використання інтернету – здатність комунікувати з людьми по всьому світу. Однак поряд із отриманням нових можливостей, перед людиною виникають і нові загрози, що з'явилися у процесі розвитку людського суспільства як негативна реакція на ті чи інші нововведення. Однією з таких загроз є несанкціоноване розповсюдження та використання персональних даних в мережі інтернет, що окрім моральних, може мати й негативні правові наслідки для того, чий персональні дані було поширено або використано. Попри наявність законодавчої бази, одержувачі персональних даних не завжди або не в повному обсязі або вибірково дотримуються вимог закону. Саме тому проблема захисту персональних даних в мережі інтернет стосується як суб'єкта персональних даних, одержувача персональних даних, так і держави. Щобільше, поряд із технічними можливостями захисту персональних даних особа також має знати свої права та обов'язки, пов'язані з захистом персональних даних та відновлення своїх порушених прав юридичним шляхом. Обумовлено, що суб'єкти відносин, пов'язаних із персональними даними, зобов'язані забезпечити захист цих даних від незаконної обробки, а також від незаконного доступу до них. Обґрунтовано, що дуже частою причиною такої ситуації слугує найперше низький рівень цифрової обізнаності користувачів мережі інтернет щодо наявних правових та технічних способів захисту власних персональних даних. У багатьох людей відсутні елементарні знання щодо способів та засобів захисту персональних даних з метою недопущення їх використання без особистої на те згоди. Насамперед людина – користувач інтернету, чітко має знати, що таке персональні дані, та які є законодавчі гарантії захисту персональних даних та способи їх забезпечення. Відповідальність за захист персональних даних лежить як на користувачеві інтернету, так і на одержувачі персональних даних. Роль держави у цьому процесі полягає у створенні нормативно-правової бази та забезпеченні її ефективного функціонування для захисту персональних даних в інтернеті.

Ключові слова: гарантії захисту персональних даних, закон, персональні дані, правові засоби захисту персональних даних, цифрові технології.

Постановка проблеми. Розвиток суспільства сприяє щоразу більшому залученню людини до мережі інтернет. Чимало необхідних та іноді і юридично значимих дій сьогодні

можна зробити в мережі. Однак поряд із цим зростає і рівень небезпеки для користувачів інтернету, а найбільшою загрозою постає недостатній рівень захисту персональних даних користувачів.

Означена проблема не стосується лише безпосередньо користувача інтернету як володільця персональних даних, які можуть бути несанкціоновано використані та мати негативні морально-психологічні та юридичні наслідки для особи. Вона повинна вирішуватися комплексно: володільцем персональних даних, який має володіти необхідним мінімумом знань про персональні дані та технічно захистити їх у своїх персональних кабінетах чи акаунтах; одержувачами персональних даних – компаніями, з якими «комунікує» володільць персональних даних і надає їм згоду на обробку та використання в межах, визначених законодавством. Вони повинні забезпечити максимальний захист баз персональних даних осіб від несанкціонованого поширення; держава – як гарант захисту персональних даних, який створює правовий механізм захисту персональних даних та відновлення порушених прав, пов'язаних із несанкціонованим їх поширенням або використанням.

Стан дослідження. Досягнення поставленої мети передбачає аналіз праць дослідників, тих хто тією чи іншою мірою вивчав проблематику різних механізмів захисту персональних даних. Посилання на їхні праці та розробки будуть подані у тексті наукової розвідки з обґрунтуванням основ, що стали теоретико-методологічним підґрунтям цієї статті. З огляду на це, *мета статті* полягає у дослідженні правових основ захисту персональних даних в Інтернеті.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні, попри певні напрацювання у цій сфері, у кожній з груп є чимало проблем, пов'язаних із захистом персональних даних. У пересічних користувачів мережі інтернет відсутні часто елементарні знання про можливості захисту своїх персональних даних. Компанії та організації різних форм власності, які володіють базами персональних даних, часто не використовують усі наявні механізми для їх захисту від несанкціонованого використання або відкрито ними нехтують. Держава ж як гарант захисту персональних даних має формувати більш актуальні норми законодавства, покликані ефективніше реагувати на виклики, що з'являються з розвитком суспільства та відповідних інформаційних технологій.

Так, у 2021 році було проведено дослідження двадцяти провідних технологічних компаній, які працюють на ринку України, на предмет захисту персональних даних їх клієнтів [1]. Дослідники вивчили сайти таких компаній, як: ПрАТ «Київстар» – Kyivstar.ua; ТОВ «Лайфселл» – Lifecell.ua; ПрАТ «ВФ Україна» – Vodafone.ua ПрАТ «ДАТАГРУП» – DataGroup.ua; ТОВ

«ТРИОЛАН» – Triolan.com; ТОВ «РОЗЕТКА.УА» – Rozetka.com.ua; ТОВ «УАПРОМ» – Prom.ua; ТОВ «ЄМАРКЕТ УКРАЇНА» / OLX Global BV – Olx.ua; Український інтернет-холдинг ТОВ «Укрнет» – Ukr.net; ТОВ «Нова Пошта» – NovaPoshta.ua; ТОВ «КОМФІ ТРЕЙД» – Comfy.ua; ТОВ «ГК «ФОКСТРОТ»» – Foxtrot.ua; ТОВ «ІД ЕЛЬДОРАДО» – Eldorado.ua; ТОВ «ЗТ-ІНВЕСТ» – Citrus.ua; ТОВ «АЛЛО» – Allo.ua; MAKEUP GLOBAL/ТОВ «Мейкап» – Makeup.com.ua; ТОВ «КАСТА ГРУП» – Kasta.ua; ТОВ «СІЛЬПО-ФУД» – Silpo.ua; ТОВ «Заказ Юкрейн» – Zakaz.ua; ТОВ «ЛАНЕТ ТЕЛЕКОМ» – Lanet.ua. Метою дослідження став аналіз політики компаній щодо дотримання цифрових прав користувачів з акцентом на захисті персональних даних.

Висновки дослідження є наступними: «1. Найкращі результати серед 20 досліджуваних компаній продемонстрували Olx.ua з показником 77,5%, Ukr.net та Foxtrot.ua з показником 70% балів кожна з максимально можливих 100% як відображення стану корпоративної політики приватності та захисту персональних даних користувачів.

2. Водночас навіть для Olx.ua, Ukr.net та Foxtrot.ua є простір для вдосконалення своєї корпоративної політики, зокрема в аспектах дотримання принципу мінімізації даних, які вони збирають про користувачів (Olx.ua), публікації попередніх версій політики конфіденційності на сайтах (Olx.ua, Ukr.net), надання можливості користувачам отримати копію своїх персональних даних, зазначення часових меж відповідей на запити користувачів (Ukr.net).

3. Щонайменше 50% максимальної кількості балів отримали 12 із 20 приватних компаній за критерієм захисту персональних даних. Корпоративну політику цих компаній оцінюють як середнього та вищого від середнього рівня в контексті забезпечення дієвого захисту персональних даних своїх клієнтів. До цих компаній увійшли Kyivstar.ua, Comfy.ua, Allo.ua, Kasta.ua, Prom.ua, NovaPoshta.ua, Vodafone.ua, Zakaz.ua, Citrus.ua та вже згадані Olx.ua, Ukr.net та Foxtrot.ua.

4. Згаданим компаніям варто звернути увагу на дотримання принципу мінімізації даних, які вони збирають про користувачів, на публікацію політики конфіденційності в простій та доступній формі на своєму сайті, на чітке прописання процесу передавання даних третім особам тощо.

5. 8 із 20 компаній, обраних для дослідження, набрали менше ніж 50% балів з максимально можливих, що свідчить про нижчий за середній рівень захисту персональних даних, відображених у корпоративній політиці. Серед них – Eldorado.ua, DataGroup.ua, Lifecell.ua, Rozetka.com.ua, Makeup.com.ua, Silpo.ua, Lanet.ua і Triolan.com.

6. Більшість із зазначених компаній мають значні недоліки в чотирьох категоріях дослідження – від дотримання вимог національного законодавства до зручності користування сайтом та інклюзивності. Менеджменту цих компаній варто переглянути корпоративну політику приватності та захисту персональних даних, розробити й реалізувати план з посилення політики конфіденційності.

7. На сайтах 4 компаній (Vodafone.ua, Silpo.ua, Triolan.com, Lanet.ua) немає відмітки для користувача про надання дозволу на оброблення його персональних даних, хоча це одна з вимог законодавства.

8. 10 досліджуваних компаній не інформують своїх користувачів, впродовж якого часу ці компанії зберігатимуть інформацію про користувача.

9. На сайтах 4 компаній (Triolan.com, Makeup.com.ua, Silpo.ua, Lanet.ua) користувачі не мають можливості видалити свої збережені особисті дані.

10. 15 досліджуваних компаній не описують умов видалення аккаунту користувача після припинення договору / за умов некористування аккаунтом.

11. 10 досліджуваних компаній не вказують, де та як вони зберігають дані користувачів (розташування серверів)» [1].

Таблиця 1

Індекс захисту персональних даних

Назва компанії	Дотримання вітчизняного законодавства про персональні дані, %	Дотримання європейських стандартів щодо персональних даних, %
ПрАТ «Київстар»	60	33,3
ТОВ «Лайфселл»	50	3,8
ПрАТ «ВФ Україна»	40	33,3
ПРАТ «ДАТАГРУП»	50	58,3
ТОВ «ТРИОЛАН»	10	0
ТОВ «РОЗЕТКА.УА»	50	41,6
ТОВ «УАПРОМ»	90	75
ТОВ «ЄМАРКЕТ УКРАЇНА» / OLX Global BV	80	83,3
Український інтернет-холдинг ТОВ «Укрнет»	100	75
ТОВ «Нова Пошта»	80	41,6
ТОВ «КОМФІ ТРЕЙД»	70	41,6
ТОВ «ГК «ФОКСТРОТ»»	80	75
ТОВ «ІД ЕЛЬДОРАДО»	50	50
ТОВ «ЗТ-ІНВЕСТ»	80	50
ТОВ «АЛЛО»	70	66,7
MAKEUP GLOBAL/ТОВ «Мейкап»	70	50
ТОВ «КАСТА ГРУП»	70	50
ТОВ «СІЛЬПО-ФУД»	30	25
ТОВ «Заказ Юкрейн»	80	66,7
ТОВ «ЛАНЕТ ТЕЛЕКОМ»	20	16,7

Отже, дані дослідження демонструють проблеми компаній одержувачів персональних даних у сфері захисту персональних даних в інтернеті, які сьогодні наявні. Попри наявність законодавчої бази, одержувачі персональних даних не завжди або не в повному обсязі або вибірково дотримуються вимог закону. Саме тому проблема захисту персональних даних в мережі інтернет стосується як суб'єкта персональних даних, одержувача персональних даних, так і держави.

Найперше саме особа, котра надає свої персональні дані стороннім фізичним чи юридичним особам, має попіклуватися про їх елементарний захист. Користувач інтернету (суб'єкт персональних даних) з метою захисту своїх персональних даних повинен: знати, що відноситься до персональних даних; ставити надійні паролі на свої особисті кабінети чи аккаунти; користуватися тільки перевіреними сайтами, на яких передбачено проставлення відмітки на згоду про обробку персональних даних; завжди уважно читати документ про надання згоди на обробку персональних даних (обов'язково має бути зазначено, яка саме інформація збирається та як буде використовуватися; умови, за яких інформація може бути передана третім особам; передбачена можливість видалення своїх даних користувачем; стислий та зрозумілий опис політики конфіденційності компанії).

Найбільше часу користувачі інтернету проводять у соціальних мережах, де розповідають про себе та знаходять чимало інформації про інших. Ця інформація також відноситься до персональних даних. Тому завжди варто розуміти, що опублікована інформація може бути використана іншими особами. Сьогодні усі соціальні мережі та месенджери мають функцію збереження інформації з інших аккаунтів чи облікових записів. Тобто навіть після видалення тих чи інших своїх публікацій, записів ви не можете бути впевнені, що дана інформація видалена назавжди, адже хтось міг її зберегти (хоча у соціальних мережах зараз розроблені відповідні інструменти, де можна переглянути, хто зберігав ті чи інші публікації, фото- та відеоматеріали).

При встановленні нових програм на свій комп'ютер або телефон доцільно завжди перевіряти розділ «Налаштування», де можна обмежити обсяг даних для збору та опрацювання, заборонити перегляд матеріалів певній категорії користувачів соціальних мереж чи месенджерів.

Якщо людина не планує більше користуватися певною соціальною мережею, персональним кабінетом на сайті конкретної компанії, необхідно повністю видалити свій обліковий запис. Також при зміні пристрою потрібно видалити свої персональні дані, щоб вони не потрапили до наступного власника пристрою.

Усі ці поради є скоріше технічними моментами, яких необхідно дотримуватися з метою захисту персональних даних. Це той необхідний мінімум дій, який необхідно здійснити суб'єкту персональних даних для збереження персональних даних від несанкціонованого використання.

У 2019 та 2021 роках було проведено загальнонаціональне опитування рівня цифрової грамотності населення України [7]. Що стосується рівня обізнаності про можливості захисту своїх даних в інтернеті, то: з 2019 року почастишали випадки шахрайських дій в мережі Інтернет (у середньому на 11% збільшилась кількість людей, які за останні 12 місяців зазнавали проблем, пов'язаних із безпекою, через використання Інтернету);

найпоширенішими неправомірними діями в мережі Інтернет, з якими стикаються люди, як і у 2019 році залишаються отримання шахрайських повідомлень, перенаправлення на підблені веб-сайти із запитом особистої інформації та шахрайське використання кредитної чи дебетової карти; серед базових курсів підвищення рівня цифрової грамотності найбільшим попитом користуються: онлайн безпека; швидкий та якісний пошук інформації в мережі Інтернет; розрізнення надійних та ненадійних джерел інформації; користування послугами Інтернет-банкінгу. Тобто українці бажають підвищити свій рівень цифрової грамотності найперше з метою безпеки – захисту своїх даних від несанкціонованого використання.

Поряд із технічними можливостями захисту персональних даних особа також має знати свої права та обов'язки, пов'язані з захистом персональних даних та відновлення своїх порушених прав юридичним шляхом.

В Україні правовими основами захисту персональних даних в мережі інтернет є Конституція України, Закон України «Про захист персональних даних», Кримінальний кодекс України, Цивільний кодекс України, рішення Конституційного Суду України, міжнародні нормативно-правові акти, згода на обов'язковість використання яких надана Верховною Радою України, зокрема Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 216/679 від 27.04.2016 р. про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних).

У статтях 21, 31, 32 Конституції України йдеться, що усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. ... Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [2]. Кожному гарантується право на захист від втручання в особисте життя, таємницю листування, телефонних розмов, кореспонденції (також і електронних листів). Дія цих правових норм поширюється також і на відносини в мережі інтернет та виступає базою для подальшої розробки та вдосконалення вітчизняного законодавства у сфері захисту персональних даних в мережі інтернет.

Закон України «Про захист персональних даних» [3] є основним нормативно-правовим актом, який регулює правові відносини, пов'язані із захистом і обробкою персональних даних, і спрямований на захист основоположних прав і свобод людини і громадянина, зокрема права на невтручання в особисте життя, у зв'язку з обробкою персональних даних.

У Законі наголошено, що особисті немайнові права на персональні дані, які має кожна фізична особа, є невід'ємними і непорушними. Кожному гарантується право на захист своїх персональних даних від незаконної обробки та випадкової втрати, знищення, пошкодження у зв'язку з умисним приховуванням, ненаданням чи несвоєчасним їх наданням, а також на захист від надання відомостей, що є недостовірними чи ганьблять честь, гідність та ділову репутацію фізичної особи. Особа має право звертатися з питань захисту своїх прав щодо персональних даних до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, до повноважень яких належить здійс-

нення захисту персональних даних, а також застосовувати засоби правового захисту в разі порушення законодавства про захист персональних даних.

Кримінальний кодекс України [4] містить норми закону щодо захисту персональних даних в мережі інтернет. Так, статтею 163 передбачено кримінальну відповідальність за порушення таємниці кореспонденції, зокрема і такої, що передається через комп'ютер. Стаття 182 Кодексу визнає злочином незаконне збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди або поширення цієї інформації у публічному виступі, творі, що публічно демонструється, чи в засобах масової інформації. Особі, щодо якої було вчинено дії, визначені у цих статтях, гарантовано право на судовий захист.

У Цивільному кодексі України [5] персональні дані віднесені до особистих немайнових прав та визначено спосіб їх захисту від протиправних посягань у судовому порядку. Зміст особистого немайнового права становить можливість фізичної особи вільно, на власний розсуд визначати свою поведінку у сфері свого приватного життя.

Міжнародним нормативно-правовим актом у сфері захисту персональних даних у мережі інтернет згода на обов'язковість застосування якого надана Верховною Радою України, є Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 216/679 від 27.04.2016 р. про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних) [6]. Розробники цього документа наголошують: «Стрімкий технологічний розвиток і глобалізація призводять до виникнення нових труднощів для захисту персональних даних. Масштаби збирання та спільного використання персональних даних суттєво зросли. Технології дозволяють як приватним компаніям, так і публічним органам користуватися персональними даними в безпрецедентних масштабах з метою реалізації своєї діяльності. Фізичні особи дедалі частіше надають доступ до персональної інформації для громадськості та в глобальному масштабі. Технології змінили як економіку, так і суспільне життя і повинні надалі стимулювати вільний рух персональних даних у межах Союзу та передавання їх до третіх країн і міжнародних організацій, забезпечуючи при цьому високий рівень захисту персональних даних. Такі зміни вимагають наявності міцних та більш узгоджених засад щодо захисту даних у Союзі, із запровадженням належного механізму виконання, беручи до уваги важливість формування довіри, що дозволить розвиток цифрової економіки на рівні внутрішнього ринку. Фізичні особи повинні мати контроль щодо власних персональних даних. Необхідно зміцнити правову та практичну визначеність для фізичних осіб, суб'єктів господарювання і органів публічної влади» [6].

Даний Регламент є реакцією європейської спільноти на актуальні виклики, що постали перед нею у зв'язку з розвитком інформаційних технологій та зростанням їх ролі в житті особи. Це є ще одним свідченням визнання людини, її прав та свобод найвищою цінністю для європейської правової сім'ї та пріоритетність їх забезпечення.

Висновки. Держава гарантує захист персональних даних, тобто створює всі умови для ефективного захисту та якнайшвидшого відновлення порушених прав особи, що пов'язані із персональними даними. Суб'єкти відносин, пов'язаних із персональними даними, зобов'язані забезпечити захист цих даних

від незаконної обробки, а також від незаконного доступу до них. Такі суб'єкти мають вчиняти сукупність правозначущих та технічних дій, спрямованих на максимально високий рівень захисту персональних даних в інтернеті. Врешті решт, сукупність аналізованих вище нормативно-правових актів складає правові основи захисту персональних даних в мережі інтернет. Разом вони покликані сформувати та гарантувати ефективний механізм для забезпечення інформаційної безпеки людини, мінімізації можливостей несанкціонованого використання персональних даних та швидкого відновлення порушених прав людини, пов'язаних із поширенням її персональних даних.

Література:

1. Індекс захисту персональних даних 2021. URL: <https://uadigital.report/index-of-personal-data-protection-2021.pdf> (дата звернення 03.05.2023).
2. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text>
3. Про захист персональних даних: Закон України від 1 червня 2010 р. № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення 03.05.2023).
4. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 03.05.2023).
5. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 03.05.2023).
6. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 216/679 від 27.04.2016 р. про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU16144> (дата звернення 03.05.2023).
7. Цифрова грамотність населення України: звіт за результатами загальнонаціонального опитування. 2021. URL: https://osvita.dia.gov.ua/uploads/0/2625-doslidzenna_2021_ukr.pdf (дата звернення 03.05.2023).

Blikhar M. Legal basis of protection of personal data on the Internet

Summary. The article analyzes the available legal bases for the protection of personal data on the Internet. Today, the protection of personal data on the Internet is more relevant than ever; this is facilitated, first of all, by the digitalization of society, the ability of a person to perform a considerable number of actions necessary in daily life via the Internet, in the simplest sense – the use of the Internet – the ability to communicate with people all over the world. However, along with the acquisition of new opportunities, people face new threats that appeared in the course of the development of human society as a negative reaction to certain innovations. One of such threats is the unauthorized distribution and use of personal data on the Internet, which, in addition to moral ones, may have negative legal consequences for the person whose personal data was shared or used. Despite the existence of a legal framework, the recipients of personal data do not always or not fully or selectively comply with the requirements of the law. That is why the problem of protecting personal data on the Internet concerns both the subject of personal data, the recipient of personal data, and the state. At most, along with the technical possibilities of personal data protection, a person should also know his rights and obligations related to the protection of personal data and the restoration of his violated rights by legal means. It is stipulated that the subjects of relations related to personal data are obliged to ensure the protection of this data from illegal processing, as well as from illegal access to it. It is substantiated that the very frequent cause of such a situation

is, first of all, the low level of digital awareness of Internet users regarding the available legal and technical methods of protecting their personal data. Many people lack elementary knowledge about ways and means of protecting personal data in order to prevent their use without personal consent. First of all, a person – an Internet user – must clearly know what personal data is, and what are the legal guarantees of personal

data protection and ways to ensure them. Responsibility for the protection of personal data lies both on the Internet user and on the recipient of personal data. The role of the state in this process is to create a legal framework and ensure its effective functioning for the protection of personal data on the Internet.

Key words: personal data protection guarantees, law, personal data, legal means of personal data protection, digital technologies.

*Зайкіна Г. М.,**кандидат економічних наук,**докторант**Науково-дослідного інституту публічного права*

РОЛЬ ТА АСПЕКТИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У СФЕРІ УПРАВЛІННЯ ЗАЛІЗНИЧНИМ ТРАНСПОРТОМ ЗАГАЛЬНОГО КОРИСТУВАННЯ

Анотація. Актуальність статті полягає в тому, що розвиток залізничного транспорту загального користування неможливий без формування пріоритетних напрямків побудови нової моделі управління залізничним транспортом загального користування в Україні. Таку нову модель управління залізничним транспортом загального користування в Україні можна побудувати двома способами. Першим є аналіз міжнародної практики здійснення управління залізничним транспортом загального користування та впровадження міжнародних стандартів в національну правову систему. Другим є послідовне удосконалення правового регулювання управління залізничним транспортом загального користування в Україні із врахуванням євроінтеграційних процесів. Ці способи є взаємозалежними, відповідно для формування нової моделі управління залізничним транспортом загального користування в Україні слід проаналізувати роль та аспекти міжнародного співробітництва у сфері управління залізничним транспортом загального користування. Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу теоретичних засад адміністративного права, норм чинного законодавства та практики діяльності органів виконавчої влади, охарактеризувати роль та аспекти міжнародного співробітництва у сфері управління залізничним транспортом загального користування. Зроблено висновок, що міжнародне співробітництво у сфері управління залізничним транспортом загального користування має важливе значення для розвитку залізничного транспорту в Україні та забезпечення ефективності його функціонування, що дозволяє обмінюватися досвідом, розроблювати більш ефективну систему стандартів, реалізовувати спільні проекти та взаємодіяти для розвитку національних систем управління залізничним транспортом. Міжнародне співробітництво у сфері управління залізничним транспортом загального користування є двох видів: 1) глобальне (участь у міжнародних організаціях та союзах; 2) двостороннє (внутрішньо між урядами держав). Україна є учасником провідних глобальних міжнародних організацій розвитку залізничного транспорту, а також та в особі Уряду, уклала низку двосторонніх угод у сфері залізничного транспорту, що дозволяє впроваджувати міжнародні стандарти та реалізовувати спільні проекти щодо розвитку транспортної залізничної інфраструктури.

Ключові слова: адміністративні процедури, адміністрація, бюджет, залізничний транспорт, кредитування, методи адміністративної діяльності, стандарти, фінансовий контроль, фінансово-правові відносини, форми адміністративної діяльності.

Актуальність теми. Розвиток залізничного транспорту загального користування неможливий без формування пріори-

тетних напрямків побудови нової моделі управління залізничним транспортом загального користування в Україні. Таку нову модель управління залізничним транспортом загального користування в Україні можна побудувати двома способами. Першим є аналіз міжнародної практики здійснення управління залізничним транспортом загального користування та впровадження міжнародних стандартів в національну правову систему. Другим є послідовне удосконалення правового регулювання управління залізничним транспортом загального користування в Україні із врахуванням євроінтеграційних процесів. Ці способи є взаємозалежними, відповідно для формування нової моделі управління залізничним транспортом загального користування в Україні слід проаналізувати роль та аспекти міжнародного співробітництва у сфері управління залізничним транспортом загального користування.

Огляд останніх досліджень. Правові питання функціонування та адміністрування залізничного транспорту в Україні розкривали у своїх роботах такі вчені як І. Аксьонов, В. Бабич, Ю. Бараш, І. Булгакова, О. Дейнека, Е. Деркач, В. Дикань, Н. Колеснікова, А. Міщенко, Л. Позднякова, Р. Прокоп'єв, І. Рудяга, Д. Тимоха, та інші.

Однак, в аспекті функціонування залізничного транспорту в Україні важливо міжнародне співробітництво та впровадження міжнародних практик в покращення діяльності залізничного транспорту для суспільних потреб.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу теоретичних засад адміністративного права, норм чинного законодавства та практики діяльності органів виконавчої влади, охарактеризувати роль та аспекти міжнародного співробітництва у сфері управління залізничним транспортом загального користування.

Виклад основних положень. Згідно Закону України «Про залізничний транспорт» від 4 липня 1996 року № 273/96-ВР підприємства залізничного транспорту загального користування можуть виступати як суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності і здійснювати її на підставі чинного законодавства України та міжнародних договорів України. Для забезпечення зовнішньоекономічних зв'язків України АТ «Укрзалізниця» здійснює міжнародні перевезення у прямому залізничному, прямому змішаному та непрямому міжнародному сполученнях. Перевезення вантажів і пасажирів у прямому і непрямому міжнародному і прямому змішаному сполученнях регулюються чинним законодавством України і міжнародними договорами України. АТ «Укрзалізниця» при міжнародних перевезеннях має право на відшкодування витрат, пов'язаних з додатковими послугами, що не передбачені міжнародними договорами, за рахунок

вантажовідправника і вантажоодержувача на основі договорів. Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності, які поставляють продукцію на експорт з перевезеннями її залізницями України, можуть відраховувати частину валютних коштів залізницям у рахунок провізної плати та на відшкодування витрат на додаткові послуги. Обов'язковому продажу іноземної валюти та оподаткуванню коштів в іноземній валюті, одержаних залізницями за міжнародні перевезення, підлягають кошти, що залишилися у залізниць після відрахувань іноземним залізницям, які беруть участь у цих перевезеннях [2].

АТ «Укрзалізниця» повинно здійснювати розвиток інфраструктури транспортного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності України, підвищувати пропускну і переробну спроможність прикордонних передаточних пунктів, приводити парк рухомого складу і контейнерів, що виходять на іноземну мережу залізниць, у відповідність з міжнародними стандартами і вимогами [2].

Укрзалізниця має співробітництво з наступними міжнародними залізничними організаціями:

- Організація співробітництва залізниць;
- Міжнародний Союз Залізниць;
- Міжнародний комітет залізничного транспорту;
- Співтовариство Європейських залізниць та інфраструктурних компаній;
- Форум залізниць Європи;
- Міжнародна асоціація «Транскаспійський міжнародний транспортний маршрут» [4].

Слід проаналізувати правовий статус декількох з них. В червні 1992 року Україна стала учасницею Організації співробітництва залізниць (далі – ОСЗ), що є міжнародною спеціалізованою організацією, створеною 28 червня 1956 року в на Нараді Міністрів, що видають залізничним транспортом. Держави-учасниці представлені в ОСЗ своїми транспортними міністерствами і центральними державними органами, що видають залізничним транспортом. Основними питаннями діяльності ОСЗ є: створення передумов і співробітництво при здійсненні міжнародних залізничних перевезень між країнами Європи й Азії, включаючи комбіновані перевезення; співробітництво з проблем, пов'язаних із транспортною політикою, правовими і екологічними аспектами залізничного транспорту; ведення Угоди про міжнародне пасажирське сполучення (УМПС), Угоди про міжнародне залізничне вантажне сполучення (УМВС), договору про Правила користування вагонами в міжнародному сполученні (ПКВ), договору про Міжнародний залізничний пасажирський тариф (МПТ), договору про Єдиний транзитний тариф (ЄТТ), договору про Правила розрахунків за перевезення в міжнародному пасажирському і вантажному сполученнях і інших правових документів, пов'язаних із міжнародними перевезеннями; формування загальних принципів єдиного міжнародного транспортного права; розвиток співробітництва по вдосконалюванню правил експлуатації і технічних умов, а також модернізації ліній, на яких здійснюються міжнародні перевезення; вирішення економічних проблем міжнародного співробітництва залізниць країн – членів ОСЗ; співробітництво з іншими міжнародними організаціями, що займаються питаннями залізничного транспорту і комбінованих перевезень [3].

Міжнародний союз залізниць є некомерційною міжнародною торговельною організацією, зареєстрованою в м. Париж

в 1922 році. Основною метою організації є сприяння розвитку залізничного транспорту на світовому рівні з метою вирішення існуючих викликів, зокрема, з питань мобільності та сталого розвитку, сприяння сумісності залізничного транспорту шляхом розробки міжнародних технічних рішень, сприяння всім формам міжнародного співробітництва між країнами-членами, обміну найкращими практиками, розвитку нового бізнесу та нових сфер діяльності, підвищення технічної та екологічної ефективності залізничного транспорту, підвищення конкурентоспроможності, зниження витрат тощо [5].

Здійснення співробітництва з організаціями залізничного транспорту іноземних держав, правовий захист з питань залізничного транспорту України та представництво інтересів України у відповідних міжнародних організаціях залізничного транспорту загального користування покладаються на центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері транспорту [2].

Для перетворення в реальність перспектив України щодо посилення своєї ролі як транзитної держави у статті на основі системного аналізу та моделювання транзитних вантажопотоків пропонується механізм розвитку напрямів української мережі залізничних міжнародних транспортних коридорів. Упровадження або розбудова будь-якого проекту в усі часи починалася з аналізу попиту на нього, тобто вивчення відповідних статистичних даних. Не стала винятком і організація сполучення між іншими державами через територію України. Визначені на державному рівні маршрути умовно назвали міжнародними транспортними коридорами. Поступова розбудова транспортних коридорів дала змогу державі залучити додаткову частину транспортних потоків, які проходили через територію інших держав. Але утримання мережі транспортних коридорів у придатному до використання стані – завдання дуже складне і потребує багато матеріальних витрат, яких у держави немає. Тому в останні роки гостро постало питання пріоритетів розбудови шляхів сполучення [9, с. 24].

Відповідно, Україною в особі Уряду, укладено низку двосторонніх угод у сфері залізничного транспорту, серед яких можна назвати:

– Угоду між Урядом України та Урядом Республіки Польща про залізничне сполучення через державний кордон (встановлює, що Договірні Сторони вживають необхідні заходи для забезпечення надійного залізничного сполучення через Державний кордон. Залізничне сполучення між Україною і Республікою Польща здійснюється через Прикордонні станції і ділянки залізниць між цими станціями (перегони). Компетентні органи Договірних Сторін за погодженістю між собою визначають станції, відкриті для залізничного сполучення через Державний кордон, умови їх роботи, види пасажирських і вантажних перевезень [6];

– Угоду між Кабінетом Міністрів України та Урядом Турецької Республіки про співробітництво в галузі залізничного транспорту (встановлює, що Договірні Сторони здійснюють співробітництво, надають одна одній необхідну допомогу з метою подальшого розвитку залізничних перевезень між країнами обох Договірних Сторін та вживають необхідних заходів щодо вдосконалення міжнародних залізничних пасажирських і вантажних перевезень. Кожна з Договірних Сторін вживає необхідних заходів, відповідно до національного законодавства та міжнародних норм, для забезпечення безперешкодного

залізничного перевезення пасажирів, вантажів, багажу, вантажобагажу та рухомого складу як між обома державами, так і транзитом з держав Договірних сторін у треті країни. Договірні Сторони погодилися дотримуватись діючого на залізничному транспорті порядку здійснення залізничних перевезень пасажирів і вантажів, багажу, вантажобагажу та рухомого складу відповідно до міжнародних угод в галузі залізничних перевезень, сторонами яких вони є [7];

– Угоду між Урядом України і Урядом Естонської Республіки про співробітництво в галузі залізничного транспорту (встановлює, що Договірні Сторони здійснюють співробітництво, надають одна одній необхідну допомогу з метою подальшого розвитку залізничного сполучення між обома країнами, вживають необхідних заходів для удосконалення міжнародних перевезень пасажирів і вантажів. Договірні Сторони вважають за доцільне розвивати регулярне виробничо-технічне, економічне та наукове співробітництво в галузі залізничного транспорту [8].

Отже, міжнародне співробітництво у сфері управління залізничним транспортом загального користування має важливе значення для розвитку залізничного транспорту в Україні та забезпечення ефективності його функціонування, що дозволяє обмінюватися досвідом, розроблювати більш ефективну систему стандартів, реалізовувати спільні проекти та взаємодіями для розвитку національних систем управління залізничним транспортом.

Міжнародне співробітництво у сфері управління залізничним транспортом загального користування є двох видів: 1) глобальне (участь у міжнародних організаціях та союзах; 2) двостороннє (внутрішньо між урядами держав).

Україна є учасником провідних глобальних міжнародних організацій розвитку залізничного транспорту, а також та в особі Уряду, уклала низку двосторонніх угод у сфері залізничного транспорту, що дозволяє впроваджувати міжнародні стандарти та реалізовувати спільні проекти щодо розвитку транспортної залізничної інфраструктури.

Література:

1. Статут акціонерного товариства «Українська залізниця» затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2015 р. № 735 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2018 р. № 938). *Верховна Рада України*: офіційний веб-сайт. 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/938-2018-п#n647>
2. Про залізничний транспорт: Закон України від 04.07.1996 № 273/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 40. Ст. 183.
3. Організація співробітництва залізниць (ОСЗ). Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України: офіційний веб-сайт. 2021. URL: <https://mtu.gov.ua/content/organizaciya-spirovbitnictva-zaliznic-osz.html>
4. Співробітництво з міжнародними залізничними організаціями. Укрзалізниця: офіційний веб-сайт. 2021. URL: https://www.uz.gov.ua/about/activity/international_activities/cooperation/
5. Міжнародний Союз Залізниць. Укрзалізниця: офіційний веб-сайт. 2021. URL: https://www.uz.gov.ua/about/activity/international_activities/cooperation/msz/
6. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Польща про залізничне сполучення через Державний кордон. *Верховна Рада Укра-*

їни : офіційний веб-сайт. 2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_002#Text

7. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Турецької Республіки про співробітництво в галузі залізничного транспорту. *Верховна Рада України* : офіційний веб-сайт. 2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_061#Text
8. Угода між Урядом України і Урядом Естонської Республіки про співробітництво в галузі залізничного транспорту. *Верховна Рада України* : офіційний веб-сайт. 2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/233_013#Text
9. Пасічник А. М. Напрями розбудови залізничних міжнародних транспортних коридорів в Україні. *Вісник Академії митної служби України. Сер. : Технічні науки*. 2011. № 1. С. 23–34.

Заїкіна Н. The role and aspects of international cooperation in the field of public rail transport management

Summary. The relevance of the article lies in the fact that the development of public rail transport is impossible without the formation of priority directions for the construction of a new management model of public rail transport in Ukraine. Such a new model of public rail transport management in Ukraine can be built in two ways. The first is an analysis of the international practice of public rail transport management and the introduction of international standards into the national legal system. The second is the consistent improvement of the legal regulation of public rail transport management in Ukraine, taking into account European integration processes. These methods are interdependent, accordingly, in order to form a new model of public rail transport management in Ukraine, the role and aspects of international cooperation in the field of public rail transport management should be analyzed. The purpose of the article is to characterize the role and aspects of international cooperation in the field of public rail transport management based on the analysis of the theoretical foundations of administrative law, the norms of current legislation and the practice of the executive authorities. It was concluded that international cooperation in the field of public railway transport management is important for the development of railway transport in Ukraine and ensuring the efficiency of its operation, which allows for the exchange of experience, the development of a more effective system of standards, the implementation of joint projects and interactions for the development of national railway management systems by transport International cooperation in the field of public rail transport management is of two types: 1) global (participation in international organizations and unions; 2) bilateral (internally between state governments). Ukraine is a member of the leading global international organizations for the development of railway transport, and also, on behalf of the Government, concluded a number of bilateral agreements in the field of railway transport, which allows for the implementation of international standards and the implementation of joint projects for the development of transport railway infrastructure.

Key words: administrative procedures, administration, budget, railway transport, lending, methods of administrative activity, standards, financial control, financial and legal relations, forms of administrative activity.

*Константинов Д. В.,
здобувач*

Науково-дослідного інституту публічного права

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ

Анотація. Статтю присвячено аналізу системи нормативно-правових актів, що загалом регулюють діяльність суб'єктів адміністративно-правових відносин у сфері фізичної культури і спорту.

Уточнено, що у сфері фізичної культури і спорту існує два різновиди суб'єктів адміністративно-правових відносин – органи публічної адміністрації та суб'єкти розвитку фізичної культури і спорту, що не мають владних функцій (інші суб'єкти). Правові засади їхньої діяльності можуть бути об'єктивовані як актами загальної спрямованості, так і спеціалізованими. Тому визначено, що правові засади діяльності суб'єктів адміністративно-правових відносин у сфері фізичної культури і спорту мають загальний та спеціальний характер, складають складну систему нормативного забезпечення побудови взаємовідносин таких суб'єктів, а також вміщують перелік принципів реалізації їхніх правових можливостей.

До системи таких віднесено: Конституцію України; рішення Конституційного суду України; міжнародні нормативно-правові акти, які були ратифіковані Верховною Радою України або мають регулятивний вплив; Закон України «Про фізичну культуру і спорт»; секторальні Закони України, до яких належать усі інституційно-функціональні Закони України, а також: «Про підтримку олімпійського, паралімпійського руху та спорту вищих досягнень в Україні», «Про антидопінгову діяльність у спорті», «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні», «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» тощо; акти стратегічного планування; підзаконні акти, у тому числі відомчого характеру, основними з яких є постанови, розпорядження Кабінету Міністрів України, накази Міністерства молоді та спорту України; угоди про співробітництво.

Ключові слова: адміністративно-правові відносини, інші суб'єкти у сфері фізичної культури і спорту, правові засади діяльності, публічна адміністрація, фізична культура і спорт, фізіологічне благополуччя, фізкультурно-оздоровчі послуги.

Постановка проблеми. У сфері фізичної культури і спорту існує два різновиди суб'єктів адміністративно-правових відносин – органи публічної адміністрації та суб'єкти розвитку фізичної культури і спорту, що не мають владних функцій (інші суб'єкти). Узагальнюючи, правовими засадами діяльності таких суб'єктів є сукупність нормативно-правових актів, які є нормативним підґрунтям для їхньої організаційної діяльності, об'єктивізацією відповідних принципів. Це дослідження має за мету визначити систему таких актів, що надасть можливість надалі виявити загальні основи функціонування суб'єктів адміністративно-правових відносин у сфері фізичної культури і спорту.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зазначена проблематика має свій безпосередній вияв у межах спеціалізованих праць вчених, що досліджували питання публічного управління, адміністрування та державного регулювання галузі фізичної культури і спорту. До таких зокрема слід віднести С. Балабана, Б. Зіріна, М. Журбу тощо. Зазначені вчені досить ґрунтовно висвітлили окремі аспекти цієї проблематики, однак особливістю, власне, цього дослідження є необхідність визначення правових засад діяльності органів публічної адміністрації та інших суб'єктів у сфері фізичної культури і спорту через призму їхньої приналежності до конкретних різновидів адміністративно-правових відносин.

Виклад основного матеріалу. Загалом щодо сукупності нормативно-правових актів, які регулюють діяльність суб'єктів адміністративно-правових відносин у сфері фізичної культури і спорту, з нашої точки зору, найбільш доцільним є розподіл за їх юридичною силою. Тому спочатку проаналізуємо Конституцію та конституційні норми, потім – міжнародні нормативно-правові акти, які були ратифіковані Верховною Радою України або мають регулятивний вплив, після чого звертаємо увагу на закони, стратегічні програми й документи, та нарешті – на інші підзаконні нормативно-правові акти.

Конституція як основний закон держави встала, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю тому необхідно дбати про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя [1]. А ст. 49 встановила обов'язок держави дбати про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечуючи тим самим належний рівень охорони здоров'я населення країни. Визнаючи тим самим, що рівень здоров'я населення залежить від рівня фізичної культури і спорту [1; 2].

Окрім ст. 49, деякі інші приписи Конституції також стосуються досліджуваної тематики, оскільки визначають загальні правові та інституційні засади управління, зокрема й для галузі фізичної культури і спорту: повноваження Верховної Ради, Президента та Уряду України (ст. 85, 106, 116); порядок утворення, реорганізації, ліквідації міністерства та порядок призначення міністрів (ст. 114, 116); вимоги щодо несуміщення посади міністра (ст. 120); вимоги до нормативної фіксації структури, повноважень, порядку діяльності центральних органів виконавчої влади (ст. 19, 117); компетенція органів місцевого самоврядування у соціальнокультурній сфері (ст. 143), тощо. Актуальними для управління в галузі фізичної культури і спорту є й інші правила публічного адміністрування (недопущення створення в органах виконавчої влади, виконавчих органах місцевого самоврядування, у навчальних закладах та

інших державних установах і організаціях підрозділів політичних партій – ч. 3 ст. 37), але найбільш вагоме значення мають утверджені принципи верховенства права, пріоритету прав і свобод людини, законності, рівності [1; 3, с. 44].

Іншим джерелом права, що стосується цієї сфери є рішення Конституційного суду України. Так, наприклад, у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзацу четвертого ст. 2, частини другої ст. 6, частин першої, другої ст. 10 Закону України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» (справа про молодіжні організації) Конституційний суд України надавав правову оцінку, визначивши що частиною другою ст. 6 Закону «молодіжний рух в Україні координується Українським національним комітетом молодіжних організацій, який є незалежною неурядовою організацією і має статус всеукраїнської спілки молодіжних та дитячих громадських організацій». Тим самим держава визначила Український національний комітет молодіжних організацій координатором молодіжного руху в Україні і встановила статутні цілі цього об'єднання громадян (спілки таких об'єднань), що не лише суперечить принципу багатоманітності суспільного життя, а й порушує право на свободу об'єднання, зокрема можливість вільного визначення учасниками об'єднань громадян правомірних цілей їх утворення та способів діяльності відповідно до частини першої ст. 36 Конституції України. Тому положення частини другої ст. 6 Закону, Конституційним судом вважається таким, що не відповідає Конституції України [4]. Тай загалом аналізований Закон не відповідає сучасним реаліям розвитку цієї сфери, через що втратив чинність у 2021 році. Наразі ці питання врегульовано Законом України «Про основні засади молодіжної політики», яким врегульовано особливості організаційних і правових засад утворення та діяльності молодіжних та дитячих громадських об'єднань [5].

Отже, при визначенні правових засад діяльності суб'єктів адміністративно-правових відносин у сфері фізичної культури і спорту необхідно також враховувати рішення Конституційного суду України.

Щодо загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права, вони містяться у статуті Організації Об'єднаних Націй, деклараціях і резолюціях Генеральної Асамблеї ООН, документах інших міжнародних організацій з найбільш загальних і глобальних питань міжнародного правопорядку, багатосторонніх договорах (конвенціях), рішеннях Міжнародного Суду [3].

Також є кілька міжнародних документів, які регулюють національну фізичну культуру і спорт, серед таких: Конвенція ЮНЕСКО про боротьбу з допінгом у спорті (2005 рік) [6]: ця конвенція забезпечує основу для міжнародного співробітництва в боротьбі з допінгом у спорті. Вона містить рекомендації щодо запобігання та виявлення використання речовин і методів, що підвищують продуктивність у спорті; Європейська спортивна хартія Ради Європи (2021 рік) [7]: цей документ викладає основні принципи спортивної політики в Європі, який пропагує важливість фізичного виховання та спорту для всіх людей, незалежно від їх віку, статі чи здібностей; Всесвітній антидопінговий кодекс (2003 рік (перша редакція)) [8]: це набір правил, які регулюють використання наркотиків та інших заборонених речовин у спорті. Він забезпечує основу для антидопінгової політики, процедур і санкцій, які застосовують національні та міжнародні спортивні організації. Він

також функціонує в поєднанні з вісьмома міжнародними стандартами, які спрямовані на сприяння узгодженості між антидопінговими організаціями в різних сферах; Олімпійська хартія Міжнародного олімпійського комітету (2020 рік): це збірка фундаментальних принципів Олімпізму, правил та роз'яснень, затверджених Міжнародним олімпійським комітетом. Вона регламентує організацію, дію та процеси Олімпійського руху і визначає умови проведення Олімпійських ігор. По суті, Олімпійська хартія виконує три основних завдання: а) як основний інструмент конституційного характеру, визначає та відроджує фундаментальні принципи та невід'ємні цінності Олімпізму; б) це і статут Міжнародного олімпійського комітету; в) визначає основні права і обов'язки трьох головних складників Олімпійського руху, а саме: Міжнародного олімпійського комітету, міжнародних федерацій та національних олімпійських комітетів, а також організаційних комітетів Олімпійських ігор, які повинні дотримуватись Олімпійської хартії [9]; Конвенція Організації Об'єднаних Націй про права людей з обмеженими можливостями (2006 рік) [10]: ця конвенція сприяє залученню людей з обмеженими можливостями до всіх аспектів життя суспільства, включаючи спорт. Вона підкреслює право людей з обмеженими можливостями брати участь у фізичній активності та спорті нарівні з іншими.

Ці та інші міжнародні документи відіграють важливу роль у регулюванні національної фізичної культури і спорту, пропаганді чесної гри, забезпеченні здоров'я та благополуччя спортсменів.

Все ж таки базовим для управління досліджуваною галуззю є Закон України «Про фізичну культуру і спорт» [11]. Ним встановлюються принципи державної політики у галузі фізичної культури та спорту, а також надаються повноваження органам управління в цій сфері, визначається статус фізкультурно-спортивних організацій, закріплюється базове законодавче поле для розвитку фізичної культури та спорту й для суддівства та кваліфікації спортсменів в Україні. Крім того, ним регулюються організаційні, інформаційні, кадрові, фінансові та інші аспекти забезпечення розвитку фізичної культури і спорту в країні.

Поряд із Законом України «Про фізичну культуру і спорт», відносини у досліджуваній галузі регламентуються окремими, більш спеціалізованими, актами вищої юридичної сили, покликаними упорядкувати якийсь один сектор/напрямок цієї галузі, вирішити одну чи декілька її проблем [3]. До таких належать усі інституційно-функціональні Закони України (наприклад, «Про Кабінет Міністрів України», «Про місцеві державні адміністрації», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про адміністративну процедуру», «Про адміністративні послуги» тощо), а також: «Про підтримку олімпійського, паралімпійського руху та спорту вищих досягнень в Україні» [12], яким регулюються державна підтримка та сприяння розвитку олімпійського, паралімпійського руху та спорту вищих досягнень; «Про антидопінгову діяльність у спорті» [13], який визначає правові та організаційні засади провадження антидопінгової діяльності в Україні, повноваження органів державної влади та органів місцевого самоврядування, обов'язки відповідних закладів, установ, організацій та фізичних осіб щодо запобігання застосуванню та поширенню допінгу у спорті; «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» [14], який визначає основні засади для фізкультурно-спортивної реабілітації осіб з інвалідністю, умов для їх занять фізичною культурою і спортом; «Про державні соціальні

стандарти та державні соціальні гарантії» [15], який визначає державні соціальні нормативи надання послуг у сфері фізичної культури і спорту та інші.

Щодо підзаконних актів, доцільно виділити: 1) укази Президента України (наприклад, «Про Національну доктрину розвитку фізичної культури і спорту» [16]; «Про відзначення державними нагородами України з нагоди Дня фізичної культури і спорту» [17]); 2) постанови, розпорядження Кабінету Міністрів України (наприклад, «Про призначення стипендії Кабінету Міністрів України видатним спортсменам, тренерам та діячам фізичної культури і спорту» [18]; «Деякі питання діяльності закладів фізичної культури і спорту в умовах введення воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану в Україні» [19]; «Про затвердження Стратегії розвитку фізичної культури і спорту на період до 2028 року» [20], яка визначає пріоритети державної політики, що передбачені Законом України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики».

Слід враховувати, що основний масив правових норм, які регулюють відносини у цій сфері, міститься у відомчих нормативних актах Міністерства молоді та спорту України, як приклад, в наказах: «Про затвердження Порядку проведення конкурсу серед претендентів на призначення стипендій Кабінету Міністрів України для видатних спортсменів, тренерів та діячів фізичної культури і спорту» [21]; «Про затвердження форми звітності № 2-ФК (річна) «Звіт із фізичної культури і спорту» та Інструкції щодо її заповнення» [22]; «Про затвердження Державного соціального стандарту у сфері фізичної культури і спорту» [23]; «Про утворення комісії із визначення підприємств, установ і організацій, які є критично важливими для функціонування економіки та забезпечення життєдіяльності населення в особливий період» [24]; «Про затвердження Складу спортсменів державної установи «Державний центр олімпійської підготовки із волейболу пляжного» на 2023 рік» [25]; «Про затвердження Стратегічного плану діяльності Міністерства молоді та спорту України на 2023–2025 роки» [26]; «Про утворення міжвідомчої робочої групи «Національна платформа доброчесності спорту»» [27]; «Про деякі питання проведення всеукраїнських спортивних заходів в умовах воєнного стану» [28] тощо.

Так, наприклад, Державний соціальний стандарт у сфері фізичної культури і спорту цікавий тим, що він не тільки встановлює соціальні норми і нормативи у сфері фізичної культури і спорту, він також регулює надання послуг у цій сфері шляхом встановлення вимог до надання послуг з фізичної культури і спорту та показників їхньої якості. Наприклад, для моніторингу та контролю якості послуг застосовуються такі критерії: відповідність обсягу та змісту отриманої послуги; ступінь покращення емоційного, психологічного, фізичного стану отримувачів послуг; економічна ефективність послуг; опитування про якість отриманих послуг [23]. Своєю чергою, у наказі «Про деякі питання проведення всеукраїнських спортивних заходів в умовах воєнного стану» встановлено необхідність дотримання переліку безпекових умов для організації проведення в окремих місцевостях України спортивних змагань та зборів, визначено їхнє фінансування та скасовано положення попередньо діючих засад організації навчально-тренувального процесу національних збірних команд України в особливих умовах [28].

Окремо зазначимо, що питання взаємодії між національними органами у молодіжній сфері, сфері фізичної культури і спорту регламентуються угодами. Так, зокрема Угода між

Міністерством молоді та спорту України та Агенцією з питань молоді та спорту Республіки Північна Македонія про співробітництво у молодіжній сфері, сфері фізичної культури і спорту від 16 червня 2021 року визначає, що Сторони на основі взаємності та принципів рівності співпрацюють по таким питанням: а) обмін інформацією стосовно планів розвитку, управління та напрямів реформування молодіжної сфери, сфери фізичної культури і спорту; б) обмін фахівцями у сфері фізичної культури і спорту; в) обмін інформацією та публікаціями з питань будівництва і реконструкції спортивних споруд, а також питань спортивної медицини та антидопінгової діяльності; г) обмін досвідом з питань підготовки спортсменів обох Сторін до Олімпійських ігор та їх акліматизації; д) обмін досвідом між державними та недержавними асоціаціями та організаціями, залученими до питань науково-дослідницької роботи у цих сферах; е) обмін досвідом з питань розвитку волонтерських рухів, мобільності молоді, сприяння розвитку молодіжних громадських організацій та інших питань молодіжної сфери, що становлять спільний інтерес; ф) обмін інформацією та публікаціями з усіх питань формування та реалізації державної політики у молодіжній сфері, сфері фізичної культури і спорту [29]. Аналогічні угоди були укладені і з іншими країнами.

Отже, можемо узагальнити, що правові засади діяльності суб'єктів адміністративно-правових відносин у сфері фізичної культури і спорту мають загальний та спеціальний характер, складають складну систему нормативного забезпечення побудови взаємовідносин таких суб'єктів, а також вміщують перелік принципів реалізації їхніх правових можливостей.

Висновки. Конституція України, міжнародні договори і профільне законодавство є тим нормативним підґрунтям, що загалом визначає правові засади діяльності суб'єктів адміністративно-правових відносин у сфері фізичної культури і спорту. Деталізація змісту та сутності таких відносин забезпечується, з одного боку статутними актами регулювання діяльності публічної адміністрації, а з іншого – установчими документами та галузевими актами суб'єктів господарювання у цій сфері.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Офіційний вебпортал парламенту України*, 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Зирін Б. О. Адміністративно-правове регулювання фізкультурно-оздоровчої діяльності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2020. 234 с.
3. Журба М. А. Публічне управління у галузі фізичної культури і спорту : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2017. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/8048/Diss_Jurba.pdf?sequence=3&isAllowed=y
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзацу четвертого статті 2, частини другої статті 6, частин першої, другої статті 10 Закону України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» (справа про молодіжні організації) від 13 грудня 2001 року. Справа № 1-43/2001. *Верховна Рада України офіційний сайт*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-01#Text>
5. Про основні засади молодіжної політики: Закон України від 27.04.2021 р. № 1414-IX. *Верховна Рада України офіційний сайт*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text>

6. International Convention against Doping in Sport. UNESCO, 2021. URL: <https://en.unesco.org/themes/sport-and-anti-doping/convention>
7. The European Sports Charter. Council of Europe, 2021. URL: <https://www.coe.int/en/web/sport/european-sports-charter>
8. The World Anti-Doping Code. World Anti-Doping Agency, 2021. URL: <https://www.wada-ama.org/en/what-we-do/world-anti-doping-code>
9. Олімпійська Хартія. Міжнародний олімпійський комітет, 2020 року. URL: <https://noc-ukr.org/about/officialdocuments/olimpiyska-khartiya/>
10. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про права людей з обмеженими можливостями (2006). Конвенцію ратифіковано Законом № 1767-VI від 16.12.2009. *Верховна Рада України офіційний сайт*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text
11. Про фізичну культуру і спорт: Закон України від 24.12.1993 р. № 3808-XII. *Верховна Рада України офіційний сайт*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12#Text>
12. Про підтримку олімпійського, паралімпійського руху та спорту вищих досягнень в Україні: Закон України від 14.09.2000р. № 1954-III. *Верховна Рада України офіційний сайт*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1954-14#Text>
13. Про антидопінгову діяльність у спорті: Закон України від 26.01.2022 р. № 2011-IX. *Верховна Рада України офіційний сайт*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-20#n241>
14. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 06.10.2005 р. № 2961-IV. *Верховна Рада України офіційний сайт*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text>
15. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 05.10.2000 р. № 2017-III. *Верховна Рада України офіційний сайт*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text>
16. Про Національну доктрину розвитку фізичної культури і спорту: Указ Президента України від 28 вересня 2004 р. № 1148/2004. *Верховна Рада України офіційний сайт*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1148/2004#Text>
17. Про відзначення державними нагородами України з нагоди Дня фізичної культури і спорту: Указ Президента України від 11.09.2021 р. № 467/2021. *Верховна Рада України офіційний сайт*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/467/2021#Text>
18. Про призначення стипендії Кабінету Міністрів України видатним спортсменам, тренерам та діячам фізичної культури і спорту: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.02.2023 № 129-р. *Верховна Рада України офіційний сайт*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/129-2023-%D1%80#Text>
19. Деякі питання діяльності закладів фізичної культури і спорту в умовах введення воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану в Україні: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.08.2022 р. № 929. *Верховна Рада України офіційний сайт*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929-2022-%D0%BF#Text>
20. Про затвердження Стратегії розвитку фізичної культури і спорту на період до 2028 року: від 4 листопада 2020 р. № 1089. *Верховна Рада України офіційний сайт*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-2020-%D0%BF#Text>
21. Про затвердження Порядку проведення конкурсу серед претендентів на призначення стипендій Кабінету Міністрів України для видатних спортсменів, тренерів та діячів фізичної культури і спорту: Наказ Міністерства молоді та спорту України від 03.12.2013 р. № 1176. *Верховна Рада України офіційний сайт*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2145-13#Text>
22. Про затвердження форми звітності № 2-ФК (річна) «Звіт із фізичної культури і спорту» та Інструкції щодо її заповнення: Наказ Міністерства молоді та спорту України від 27.09.2021 р. № 3589. *Верховна Рада України офіційний сайт*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1346-21#Text>
23. Про затвердження Державного соціального стандарту у сфері фізичної культури і спорту: Наказ Міністерства молоді та спорту України від 28.03.2013 р. № 1. *Верховна Рада України офіційний сайт*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0559-13#n13>
24. Про утворення комісії із визначення підприємств, установ і організацій, які є критично важливими для функціонування економіки та забезпечення життєдіяльності населення в особливий період: Наказ Міністерства молоді та спорту України від 08.02.2023 р. № 631. *Верховна Рада України офіційний сайт*. URL: <https://mms.gov.ua/npas/pro-utvorennia-komisii-iz-vyznachennia-pidpriyemstv-ustanov-i-orhanizatsii-ia-ic-krytychno-vazhlyvymy-dlia-funktsionuvannia-ekonomiky-ta-zabezpechennia-zhyttiediialnosti-naselennia-v-osobly>
25. Про затвердження Складу спортсменів державної установи «Державний центр олімпійської підготовки із волейболу пляжного» на 2023 рік: Наказ Міністерства молоді та спорту України від 10.01.2023 р. № 92. *Верховна Рада України офіційний сайт*. URL: <https://mms.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-skladu-sportsmeniv-derzhavnoi-ustanovy-derzhavnyi-tsentr-olimpiiskoi-pidhotovky-iz-voleibolu-pliazhnoho-na-2023-rik>
26. Про затвердження Стратегічного плану діяльності Міністерства молоді та спорту України на 2023-2025 роки: Наказ Міністерства молоді та спорту України від 29.12.2022 р. № 5218. *Верховна Рада України офіційний сайт*. URL: <https://mms.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-stratehichnoho-planu-dialnosti-ministerstva-molodita-sportu-ukrainy-na-2023-2025-roky>
27. Про утворення міжвідомчої робочої групи «Національна платформа доброчесності спорту»: Наказ Міністерства молоді та спорту України від 22.09.2022 р. № 3567. *Верховна Рада України офіційний сайт*. URL: <https://mms.gov.ua/npas/pro-utvorennia-mizhvidomchoi-robochoi-hrupy-natsionalna-platforma-dobrocheshnosti-sportu>
28. Про деякі питання проведення всеукраїнських спортивних заходів в умовах воєнного стану: Наказ Міністерства молоді та спорту України від 28.05.2022 р. № 1587. *Верховна Рада України офіційний сайт*. URL: <https://mms.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-provedennya-vseukrayinskih-sportivnih-zahodiv-v-umovah-voennogo-stanu>
29. Угода між Міністерством молоді та спорту України та Агенцією з питань молоді та спорту Республіки Північна Македонія про співробітництво у молодіжній сфері, сфері фізичної культури і спорту від 16.06.2021 р. *Верховна Рада України офіційний сайт*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808_002-21#Text

Konstantynov D. Legal principles of the activities of parties to administrative relations in the field of physical culture and sports

Summary. The article is devoted to the analysis of the system of regulatory and legal acts that generally regulate the activity of subjects of administrative and legal relations in the field of physical culture and sports.

It was clarified that in the field of physical culture and sports there are two types of subjects of administrative and legal relations – public administration bodies and subjects of the development of physical culture and sports that do not have power functions (other subjects). The legal bases of their activity can be objectified both by acts of general orientation and specialized ones. Therefore, it is determined that the legal principles of the activity of subjects of administrative-legal relations in the field of physical culture and sports have a general and special nature, constitute a complex system of regulatory support for the construction of relationships between such subjects, and also contain a list of principles for the realization of their legal capabilities.

This system includes: the Constitution of Ukraine; decision of the Constitutional Court of Ukraine; international legal acts that have been ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine

or have a regulatory impact; Law of Ukraine "On Physical Culture and Sports"; sectoral Laws of Ukraine, which include all institutional and functional Laws of Ukraine, as well as: "On support of the Olympic, Paralympic movement and sports of the highest achievements in Ukraine", "On anti-doping activities in sports", "On rehabilitation of persons with disabilities in Ukraine", "On state social standards and state social guarantees" etc.; acts of strategic planning; by-laws,

including those of a departmental nature, the main of which are resolutions, orders of the Cabinet of Ministers of Ukraine, orders of the Ministry of Youth and Sports of Ukraine; cooperation agreements.

Key words: administrative and legal relations, other subjects in the field of physical culture and sports, legal basis of activity, public administration, physical culture and sports, physiological well-being, physical culture and health services.

*Кушнір Я. О.,**доктор філософії у галузі права,
старший викладач кафедри адміністративної діяльності
факультету правоохоронної діяльності
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького**Вітровчак В. Г.,**начальник 26 прикордонного загону*

АДМІНІСТРАТИВНО-ЮРИСДИКЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖПРИКОРДОНСЛУЖБИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У проведеному дослідженні авторами здійснено аналіз національних доктринальних підходів до розуміння поняття «адміністративно-юрисдикційна діяльність» органів внутрішніх справ та органів охорони державного кордону. На підставі чого, вдалося актуалізувати трактування поняття «адміністративно-юрисдикційна діяльність» органів охорони державного кордону та їх посадових осіб.

Автори акцентують, в тому числі й на системних прорахунках підходу до нормативно-правового врегулювання оперативно-службової діяльності прикордонного відомства, зокрема піддаються сумнів обраний законодавцем підхід, що не включає один з лейтмотивів діяльності Держприкордонслужби України, а саме адміністративно-юрисдикційну діяльність до основних функцій цього органу. При цьому аргументи на рахунок включення прослідковуються як в системі національного законодавства, що підтверджується обширним інструментарієм державно-владних повноважень, а також прикладним аспектом професійної діяльності прикордонників, виходячи зі статистичних даних.

Дослідники розкривають специфіку адміністративно-юрисдикційної діяльності за географічним критерієм розташування органів та підрозділів охорони державного кордону, зупиняючись саме на підрозділах, що здійснюють охорону та оборону державного кордону на ділянках відповідальності, включених до району ведення бойових (воєнних) дій, для чого використовують оперативно-бойовий досвід 26 прикордонного загону.

В ході проведеного дослідження розкривається зміст адміністративно-юрисдикційної діяльності в ході виконання бойових розпоряджень, для чого наводяться приклади залучення та несення служби прикордонниками на блокпостах, а також апробований досвід застосування ч. 2 ст. 203 КУпАП, за обставин, коли пункти пропуску через державний кордон тимчасово призупинили функціонування.

Перспективним видається застосування адміністративно-юрисдикційної діяльності прикордонного відомства задля забезпечення правового режиму воєнного стану. Так, автори наводять пропозиції внесення змін до законодавства, що регламентує прикордонний режим та його забезпечення, аргументи на користь таких змін та доповнень, переконуючи, що їхнє затвердження дозволить забезпечити таке тимчасове обме-

ження як комендантську годину, за рахунок адміністративно-правових заходів забезпечення прикордонного режиму та власне інституту адміністративної відповідальності, конкретніше ст. 202 КУпАП.

Подальший вектор дослідження направлений на зміну вектору сфери практичного застосування адміністративно-юрисдикційної діяльності, зокрема включення не лише доктринально, а й практично провадження по військових адміністративних правопорушеннях на період дії правового режиму воєнного стану. Оскільки зважаючи на підвідомчість з розгляду зазначених справ про адміністративні правопорушення, підвищення суспільної шкідливості зазначених діянь, під час воєнного стану, зобов'язують правозастосовувачів підвищити якісний рівень процесуального забезпечення адміністративного провадження.

Ключові слова: Державна прикордонна служба України, оперативно-службова діяльність, оперативно-бойова діяльність, адміністративно-юрисдикційна діяльність, воєнний стан.

Постановка проблеми. Забезпечення національної безпеки, відсіч і стримування рашистської агресії стали прерогативою для діяльності усіх суб'єктів забезпечення національної безпеки України, не стала виключенням і Державна прикордонна служба України. Так, прикордонники виконують бойові та спеціальні завдання на лінії бойового зіткнення, здійснюють охорону та оборону державного кордону України на всій підконтрольній протяжності, здійснюють вихід на лінію державно кордону, яка тимчасово вибула з-під суверенного контролю, здійснюють облаштування фортифікаційних споруд, переорієнтовують оперативно-службову діяльність під сучасні реалії, трансформуючи останню на оперативно-бойову та службово-бойову діяльність. Тим не менш, відкритим залишається питання чи весь обширний функціонал діяльності прикордонного відомствам задіяний для забезпечення правового режиму воєнного стану та перемоги нашої Батьківщини. Переконавши, що увесь. Тим не менш, потребує удосконалення саме адміністративно-юрисдикційна діяльність, яку несправедливо «виносять за дужки», хоча удосконалення цього напрямку службової діяльності дозволить ефективніше протидіяти загрозам Української державності.

Стан дослідження. Дослідження адміністративно-юрисдикційної діяльності прикордонного відомства у вітчизняній правовій науці здійснювалось лише фрагментарно окремими вченими ентузіастами, серед яких: Ю.Б. Курилюк, А.Ф. Мота, В.Л. Зьолка, Л.В. Серватюк, В.О. Хома, В.В. Половінков, Р.М. Ляшук. Окремі напрями адміністративно-юрисдикційної діяльності висвітлювали у своїх наукових доробках Р.В. Гринько, Я.О. Кушнір (деліктний аспект), Н.П. Демчик (міграційний аспект). Проте сучасного дослідження, яке б розкривало специфіку адміністративно-юрисдикційної діяльності Держприкордонслужби України в умовах правового режиму воєнного стану не проводилось.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні прикладного аспекту адміністративно-юрисдикційної діяльності Держприкордонслужби України в умовах правового режиму воєнного стану, окреслення кола проблематики у даній сфері, а також формулювання науково обґрунтованих пропозицій для їхнього вирішення.

Виклад основного матеріалу. Дослідження поняття та змісту адміністративно-юрисдикційної діяльності (далі по тексту – АЮД) органів правопорядку не є новітнім у фаховій науковій літературі. Так, концептуальний зміст даної категорії апарату юриспруденції сформований Комісаровим С.А. для потреб наукового обґрунтування службової діяльності Національної поліції України звучить наступним чином: «здійснювана в чітко регламентованій формі суспільних правовідносин, які виникають під час здійснення підрозділами Національної поліції (їх посадовими та службовими особами), правоохоронна діяльність, що охоплює розгляд справ про адміністративні правопорушення і прийняття владних рішень (актів) у встановленому законом та порядку формах, з метою досягнення правових результатів, пов'язаних із застосуванням заходів адміністративного примусу до порушників чинного законодавства у сфері функціонування Національної поліції [1, с. 76].

С.М. Гусаров зазначає, що АЮД характеризується властивими виключно для неї рисами, до яких відносяться:

- 1) наявність правового спору або правопорушення;
- 2) основою адміністративно-правових спорів, у процесі вирішення яких здійснюється правова оцінка поведінки (дій) сторін, є індивідуальні адміністративні справи;
- 3) адміністративно-юрисдикційна діяльність через свою суспільну значущість потребує належного процесуально-правового регулювання [2, с. 21].

В той же час, сучасна правова доктрина містить лише фрагментарні наукові розвідки у площині АЮД інших органів правопорядку, здійснюючи акцент виключно на службовій діяльності Національної поліції України (органів внутрішніх справ), необґрунтовано «забуваючи» про інших суб'єктів.

Поодинокі наукові напрацювання здійснювали науковці-прикордонники, зокрема А.Ф. Мота наводить власне бачення АЮД Держприкордонслужби України: «врегульований нормами права специфічний різновид оперативно-службової діяльності органів та підрозділів охорони державного кордону, який пов'язаний із виявленням та фіксацією факту адміністративного правопорушення, розглядом і вирішенням по суті підвідомчих їм справ про адміністративні правопорушення, а також здійснення інших адміністративно-юрисдикційних дій, що мають забезпечувальний характер» [3, с. 16–17]. В.Л. Зьолка, не зважаючи зміст АЮД виключно до адміністративно-делік-

тної юрисдикції, висловлює власну позицію, використовуючи увесь спектр державно-владних повноважень Держприкордонслужби України наступним чином: система врегульованих нормами адміністративного права спеціальних дій, які полягають у виявленні, фіксації фактів адміністративних правопорушень, зборі та оцінці матеріалів та доказів, подальший їх розгляд та вирішення справ по суті, а також здійснення у передбачених законодавством випадках дисциплінарного (службового) провадження та провадження за скаргами громадян, іноземців та осіб без громадянства [4, с. 221]. В.О. Хома визначає АЮД органів охорони державного кордону та їх посадових осіб як систему взаємопов'язаних дій в рамках наданих повноважень як безпосередніх суб'єктів адміністративної юрисдикції, так і суб'єктів забезпечення адміністративної юрисдикції, які спрямовані на виявлення, фіксацію фактів правопорушень, а також подальший їх розгляд та вирішення справ по суті [5, с. 95–96].

Більш сучасні наукові дослідження одного з авторів вказують на таке тлумачення АЮД прикордонного відомства: врегульована нормами законодавства діяльність уповноважених (посадових) осіб Держприкордонслужби, що полягає у своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному з'ясуванні обставин правопорушень, протидія яких відноситься до компетенції прикордонників, здійснення провадження по справі, вирішення цієї справи у точній відповідності до закону, організація забезпечення виконання винесеної постанови, а також виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню цього адміністративного правопорушення, запобігання подальшому скоєнню цього протиправного діяння, а також забезпечення виховання громадян у дусі додержання законів, і як наслідок – зміцнення законності [6, с. 146], тобто фактично виконання завдання адміністративного провадження (ст. 245 КУпАП) [7] за встановленою компетенцією. Тим не менш, такі висновки є спірними, оскільки дещо звужують АЮД Держприкордонслужби України, опускаючи функціонал прикордонного відомства як органу міграційного контролю, йдеться про такі процедури як примусове повернення та примусове видворення, реадмісія іноземців та осіб без громадянства, прийняття заяв від шукачів притулку із подальшою передачею до Державної міграційної служби України. Додатково запропоноване Я.О. Кушніром визначення не враховує претензійно-правову роботу органів охорони державного кордону, зокрема апеляційне та касаційне провадження, розгляд звернень осіб за напрямом АЮД, дисциплінарну практику, що має місце у правозастосовній діяльності Держприкордонслужби України. Тому пропонуємо уточнити дану дефініцію наступним чином: АЮД органів та підрозділів охорони державного кордону (їх посадових осіб) це врегульована нормами адміністративного права діяльність щодо розгляду та вирішення адміністративно-правових спорів, зокрема індивідуальних адміністративних справ, справ про дисциплінарні проступки, надання відповідей за зверненнями осіб, застосування у разі необхідності адміністративно-процесуальних заходів забезпечувального характеру та адміністративно-правових заходів міграційного контролю, виконання міжнародних зобов'язань України у сфері реадмісії. Не зважаючи на громіздку конструкцію, зазначене трактування охоплює всі актуальні напрями АЮД прикордонного відомства.

Відзначаємо свого роду негативну тенденцію, оскільки не лише вітчизняна правова доктрина, а й законодавець не приділяють значної уваги АЮД Держприкордонслужби Укра-

їни. Так, не зважаючи на достатній спектр державно-владних повноважень, закріплених у ст. 20 профільного закону (як-от: правомочність вимагати припинення правопорушень; розглядати справи про адміністративні правопорушення та накладати стягнення у разі з'ясування обставин, що підлягають з'ясуванню під час розгляду справи по суті або ж направляти матеріали справ про адміністративні правопорушення за підвідомчістю; застосувати заходи забезпечення адміністративного провадження та/або заходи адміністративного примусу та інші заходи, передбачені законом [8], наприклад прийняття рішень про примусове повернення іноземців/осіб без громадянства та про можливу подальшу заборону в'їзду на територію України таких осіб на визначений строк (ст. 26), прийняття рішень про примусове видворення, із обов'язковою подальшою заборону в'їзду таких осіб на територію України (ст. 30) [9]. АЮД не входить до основних функцій Держприкордонслужби України відповідно до ст. 2 профільного закону [8]. Досить суперечлива позиція законодавця, оскільки, скажімо, оперативно-розшукова діяльність, що реалізується виключно в рамках галузей кримінально та кримінального процесуального права, в якій у прикордонного відомства значно менше повноважень, проте значно більше проблем: відсутність чіткого розуміння своєї компетенції, відірваність від органів, що уповноважені здійснювати досудове розслідування або дізнання, брак власних професійних кадрів, – тим не менш, віднесена до основного функціоналу прикордонної формації. Зауважимо, що з урахуванням кількісно-якісних показників стану оперативно-службової діяльності, на предмет протидії деліктам, співвідношення адміністративно-правових та кримінально-караних деліктів, викликає дисонанс та непорозуміння: яким чином лейтмотив оперативно-службової діяльності не віднесено до неї взагалі. На підтвердження наведеного тезису наводимо загальні статистичні показники діяльності Держприкордонслужби, що свідчать про складання 53 370 протоколів про адміністративні правопорушення у 2021 році, та 25 516 відповідних процесуальних документів у 2022 році [10].

Позитивним залишається аспект гармонізації системи національного законодавства, що дозволяє знайти процесуальні форми реалізації, наданих особовому складу Держприкордонслужби повноважень у сфері АЮД, зокрема: ст. ст. 213, 222-1, 254-257, 259-265 КУпАП [7] та 289 КАСУ [11], ст.ст. 26, 29, 30 Закону України «Правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [9], ст.ст. 25, 27 Закону України «Про виключну морську економічну зону» [12], ст.ст. 1, 2 Закону України «Про відповідальність перевізників під час здійснення міжнародних пасажирських перевезень» [13].

Процесуальне забезпечення, контроль за дотримання прав і свобод людини та громадянина, а також власне здійснення АЮД у зазначених нами формах покладається на структурні підрозділи прикордонного відомства, що спеціально призначені для такої діяльності. Зокрема, у складі штабу органу охорони державного кордону утворюється відділ/відділення адміністративно-юрисдикційної діяльності, що підпорядковується першому заступнику начальника органу охорони державного кордону – начальнику штабу.

Основними завданнями такого структурного підрозділу є організація, забезпечення та контроль за здійсненням у підпорядкованих підрозділах органу охорони державного кордону провадження у справах про адміністративні правопорушення,

протидію яким законодавством віднесено до компетенції Держприкордонслужби України (за виключенням військових адміністративних правопорушень), поточний аналіз результатів цієї діяльності, а також здійснення тримання затриманих осіб, ідентифікації іноземців-правопорушників, їх примусового повернення, видворення чи реадмісії (п. 2) [14]. Так, саме відділ (відділення) адміністративно-юрисдикційної діяльності відповідно до покладених на нього завдань здійснює контроль та організує: провадження у справах про адміністративні правопорушення, протидію яким законодавством віднесено до компетенції Держприкордонслужби України, дотримання законодавства України під час затримання і тримання порушників законодавства України з прикордонних питань у відомчих місцях тимчасового тримання; прийняття відповідно до законодавства рішень про примусове повернення та контроль за їх виконанням; подання позовів про затримання та/або примусове видворення іноземців-правопорушників за межі території України та реалізацію заходів щодо їх ідентифікації, документування та видворення (реадмісії); виконання у межах компетенції Держприкордонслужби України міжнародних угод про реадмісію (приймання-передавання) осіб; дотримання персоналом підпорядкованих підрозділів законодавства України під час затримання і тримання порушників законодавства України з прикордонних питань у відомчих місцях тимчасового тримання, застосування законодавства України в частині приймання заяв про визнання біженцями або особами, які потребують додаткового захисту; опрацювання та подання до регіонального управління, Адміністрації Держприкордонслужби України узагальнених пропозицій про фінансування заходів, пов'язаних із тимчасовим утриманням затриманих осіб, удосконаленням і розвитком відомчої системи тимчасового тримання, реадмісії та примусового видворення іноземців-правопорушників, а також забезпечення послуг перекладу; підготовку персоналу підпорядкованих підрозділів охорони державного кордону у правозастосовній сфері за компетенцією; за розпорядженням керівництва органу охорони державного кордону своєчасний розгляд запитів (листів, скарг тощо) з питань адміністративно-юрисдикційної діяльності (п. 5) [14]. Аналіз відомчих основ діяльності підрозділів АЮД Держприкордонслужби України свідчить про відсутність прив'язки до конкретного правового режиму, що дозволяє зробити припущення про продовження виконання зазначеної сфери службової діяльності без суттєвих змін. Тим не менш, практика свідчить протилежне, а саме: окремі напрями АЮД в умовах правового режиму були видозмінені (деліктний напрям), тоді як провадження у сфері міграційного правопорядку на окремих ділянках відповідальності органів охорони державного кордону – призупинено.

Для потреб власного дослідження, пропонуємо розкрити специфіку АЮД Держприкордонслужби за географічним критерієм розташування органів та підрозділів охорони державного кордону. З урахуванням зазначеного критерію пропонуємо розділити підрозділи на:

А) підрозділи, що здійснюють охорону та оборону державного кордону на ділянках відповідальності, включених до району ведення бойових (воєнних) дій, наприклад частини центрального підпорядкування (йдеться про 9 та 105 прикордонні загони, 10 мобільний прикордонний загін), органи та підрозділи органів охорони державного кордону, що входять до

складу Східного та Південного регіональних управлінь, а також Регіонального управління Морської охорони (для потреб дослідження – підрозділи типу «А»);

Б) підрозділи, що здійснюють охорону державного кордону на ділянках відповідальності, не включених до району ведення бойових (воєнних) дій (для потреб дослідження – підрозділи типу «Б»).

Такий критерій поділу обумовлено обставинами об'єктивної дійсності, оскільки специфіка оперативно-службової та оперативно-бойової діяльності, обстановка на ділянці відповідальності для підрозділів типу «А» та «Б» кардинально відрізняється. Такий умовивід знаходить своє підтвердження у внутрішньовідомчому нормативному врегулюванні. Так, до прикладу, наказ Адміністрації Держприкордонслужби України від 10.12.2022 року № 99 «Про основні засади організації оперативно-службової діяльності підрозділів охорони державного кордону у 2023 році» здійснює розмежування організації оперативно-службової діяльності для підрозділів органів охорони державного кордону, а саме відділів прикордонної служби (їх структурних підрозділів) та прикордонних комендатур (їх структурних підрозділів), що диференціюється саме з урахування географічного критерію [15]. Це дозволяє зробити висновок про прийнятність запропонованого критерію, в тому числі для потреб практики прикордонного відомства

Оперативно-службовий та оперативно-бойовий досвід авторів у досліджуваній сфері наукового пізнання дозволяє визначити специфічні риси АЮД для підрозділів типу «А», адже саме ці риси й визначають наукову новизну проведеного дослідження.

Зокрема, підрозділи типу «А» цілком прогнозовано змістили акцент здійснюваної оперативно-службової діяльності. Тим не менш, зазначений факт не виключає АЮД в цілому.

Покажемо є досвід 26 прикордонного загону, в якому типова оперативно-службова діяльність трансформувалась у якісно-нову оперативно-бойову діяльність прикордонного відомства. Актуальний зміст професійної діяльності прикордонників передбачає в тому числі виконання бойових (спеціальних) завдань, в тому числі на підставі бойових розпоряджень.

Типовим завданням є організація та несення на служби на блокпостах, що здійснюється з метою забезпечення правового режиму воєнного стану, тоді як практичним спрямування є виявлення ворожих диверсантів, дезертирів, злочинців, колаборантів, посібників, прихильників ворога та інших порушників законодавства. Виконання поставленої мети не припускається можливим без залучення службових осіб, що професійно провадять АЮД, зокрема їхні навички стануть у нагоді для процесуального супроводу адміністративного затримання чи затримання особи підозрюваної у вчиненні злочину. Як наслідок, в підрозділах органів охорони кордону переглянули склад зміни прикордонних нарядів на предмет включення такого виду прикордонного наряду як «адміністративно-оперативна група», що перебуває у постійній готовності для проведення фільтраційних заходів із затриманими особами на блокпостах (з використанням баз даних «Ризик» та «Миротворець»), здійснює ідентифікацію осіб без документів, поміщення правопорушників до місць тимчасового тримання, процесуального супроводу та передачі за підвідомчістю матеріалів справи про адміністративне правопорушення чи здійснення повідомлення про виявлене кримінальне правопорушення взаємодіючим структурам. Скажімо, непоодинокими є випадки, коли прикордонники виявляють іноземців та осіб без громадянства, що значно перевищили термін перебування на території України,

проте зважаючи на юридичну конструкцію ч. 2 ст. 203 КУпАП (йдеться про необхідність виявлення такого порушення виключно у пунктах пропуску через державний кордон) [7], реагують шляхом оформлення протоколу за ч. 1 ст. 203 КУпАП [7] з подальшою передачею матеріалів справи або одразу повідомляючи про виявлений факт Державну міграційну службу, що є дієвим інструментом для забезпечення принципу невідворотності покарання.

Недооціненим також у сфері АЮД є питання прикордонного режиму та його забезпечення за рахунок інституту адміністративної відповідальності (ст. 202 КУпАП [7]). Так, досвідчені «прикордоннознавці» типово нехтують притягненням до адміністративної відповідальності за порушення прикордонного режиму, справедливо зауважуючи про нікчемність самої санкції (119–170 грн.). Проте вирішення вже вкоріненої проблематики може бути здійснено виключно із застосуванням системного підходу, що включає в себе в тому числі і підвищення санкції зазначеної статті. Видається перспективною варіація санкції статті із прив'язкою до екстремального правового режиму, як у нашому випадку – правового режиму воєнного стану.

Розділяємо трактування профільних дослідників, які зазначають, що прикордонний режим – це система адміністративно-правових засобів, за допомогою яких у контрольованому прикордонному районі та прикордонній смузі встановлюються правила, спрямовані на охорону та захист прав та свобод людини і громадянина, впорядкування господарської діяльності та забезпечення прикордонної безпеки [16, с. 19]. Розвиваючи хід думок з урахування сучасних реалій, прикордонний режим може бути корисним не лише для забезпечення режиму державного кордону, а й для забезпечення правового режиму воєнного стану також. Так, предметом для полемічного дискурсу у 2022 році був правовий вакуум стосовно забезпечення такого заходу правового режиму воєнного стану як комендантська година. Відсутність забезпечення такого заходу за рахунок інститутів юридичної відповідальності, низький рівень правосвідомості дозволяють особам (після відводу частини військ держави-агресора з північного та північно-східного напрямку) нехтувати комендантською годиною, породжуючи відчуття всездозволеності та безкарності. Допоки законодавець «мудре» над розробкою статті, яка б передбачила відповідальність за описане діяння, ми ж бо пропонуємо заповнення описаного правового вакууму за рахунок прикордонного режиму та/або інструментарію державно-владних повноважень начальника органу охорони державного кордону альтернативно.

Для реалізації вказаного задуму, пропонується два альтернативних варіанти розвитку подій:

1) необхідно внести зміни до профільного законодавства, а саме Наказу МВС від 07.09.2015 № 1075 «Про затвердження Додаткових тимчасових режимних обмежень у контрольованих прикордонних районах» [17] на предмет його актуалізації вимогам сьогодення. Зазначений підзаконний нормативно-правовий акт пропонується доповнити нормою такого змісту: «У межах прикордонної смуги та/або контрольованих прикордонних районів, включених до районів ведення бойових дій, що визначаються щомісячно наказом Адміністрації Держприкордонслужби України відповідно до рішень (наказів, директив, розпоряджень) Головнокомандувача Збройних Сил України, на період дії правового режиму воєнного стану заборонити перебування осіб на вулицях і громадських місцях». Така норма в сукупності із п. 4 та п. 6 Положення про прикордонний режим, затвердже-

ного постановою Кабінету Міністрів України від 27.09.1998 року № 1147 [18], дозволить у разі порушення комендантської години притягувати осіб до адміністративної відповідальності за ст. 202 КУпАП, очевидно, що за територіальним принципом.

2) пропонується внести зміни до абз. 2 п. 5 Положення про прикордонний режим, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 27.09.1998 року № 1147 [18], зокрема, що стосується відсутності конкретизації змісту додаткових тимчасових обмежень, тобто пропонується не здійснювати прив'язку виключно до в'їзду та провадження робіт у прикордонній смузі та контрольованому прикордонному районі, а надати правомочність встановлювати обмеження на всі компоненти прикордонного режиму.

Більш ефективним вважаємо саме другий варіант, оскільки це дозволить командирі прикордонного загону, посадовій особі, яка напрочуд добре ознайомена із обстановкою, що склалась на ділянці відповідальності оперативно реагувати на її зміну, шляхом видання відповідних наказів. Гнучкість правового регулювання, відсутність архаїчно забюрократизованого порядку внесення змін і доповнень до нормативного підґрунтя, в сукупності із механізмами недопущення неправомірного розширення дискреційних повноважень: погодження обмежень із органами місцевого самоврядування, органами державної влади та правоохоронцями, підстави звільнення від адміністративної відповідальності (крайня необхідність), – все це в дозволить ефективно забезпечити комендантську годину за рахунок АЮД прикордонних підрозділів.

Розвиваючи думку, про необхідність змін та доповнень на предмет використання АЮД, пропонується переглянути здійснення провадження у справах про військові адміністративні правопорушення. Не зважаючи на доктринальне віднесення цього напрямку діяльності до АЮД, практична його реалізація покладеється на осіб уповноважених командиром військової частини (командиром загону) на складання протоколів про військові адміністративні правопорушення відповідно до статті 255 КУпАП [7], тоді як контроль за власне адміністративним провадженням здійснюється «по лінії» роботи з персоналом [14]. Пов'язуємо таку внутрішньовідомчу позицію із необхідністю розвантажити підрозділи (посадових осіб) АЮД, в умовах повсякденної діяльності. Проте в умовах правового режиму воєнного стану, коли в підрозділах типу «А» робота пунктів пропуску тимчасово призупинена, а військові адміністративні правопорушення набувають підвищення рівня своєї суспільно шкідливості, що підтверджується не лише обставинами об'єктивної дійсності, а й прийняттям закону щодо посилення відповідальності військовослужбовців в умовах правового режиму воєнного стану [19]. Із врахування зазначених фактів, актуалізується необхідність підвищення якості відпрацювання процесуальних документів. Оскільки дослідження матеріалів справи судом, залучення особою, що притягається до адміністративної відповідальності захисника – підвищують ступінь вивчення зазначених матеріалів на предмет встановлення порушень чи недоліків, що призводить до уникнення від відповідальності виключно за формально-процесуальними ознаками. Переконані, що рівень професійної підготовки та досвід з оформлення процесуальних документів посадовими особами підрозділів АЮД дозволять звести їх до мінімуму, що й обґрунтовує доцільність надання права складати протоколи у справах про військові адміністративні правопорушення на період дії правового режиму воєнного стану саме цим посадовим особам.

Висновки. Проведене дослідження дозволило актуалізувати дефініцію АЮД підрозділів та органів охорони державного кор-

дону на предмет відповідності сучасному прикладному аспекту правозастосування наступним чином: «адміністративно-юрисдикційна діяльність органів та підрозділів охорони державного кордону (їх посадових осіб) це врегульована нормами адміністративного права діяльність щодо розгляду та вирішення адміністративно-правових спорів, зокрема індивідуальних адміністративних справ, справ про дисциплінарні проступки, надання відповідей за зверненнями осіб, застосування у разі необхідності адміністративно-процесуальних заходів забезпечувального характеру та адміністративно-правових заходів міграційного контролю, виконання міжнародних зобов'язань України у сфері реадмісії.»

Сформований підхід стосовно не віднесення до основних функцій прикордонного відомства АЮД сформував негативну тенденцію, применшення ролі АЮД у виконанні завдань, покладених на Держприкордонслужбу України. Запропоновані результати дослідження, а також сформульовані пропозиції дозволяють забезпечити правовий режим воєнного стану саме за рахунок АЮД, зокрема:

- 1) якісно-нова адміністративно-деліктна практика, що забезпечує належне несення служби прикордонниками на блокпості;
- 2) адміністративно-правові заходи забезпечення прикордонного режиму, що дозволяють встановити адміністративну відповідальність за порушення комендантської години;
- 3) підвищення якості відпрацювання протоколів про військове адміністративне правопорушення, що дозволить забезпечити принцип невідворотності покарання.

Література:

1. Комісаров С. А. Особливості адміністративно-юрисдикційної діяльності Національної поліції України. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія : Юридичні науки*. Київ, 2018. Том 29(68). № 2. С. 73–77.
2. Гусаров С. М. Адміністративно-юрисдикційна діяльність органів внутрішніх справ : дис....д-ра юрид.наук. Київ, 2009. 452 с.
3. Мота А. Ф. Становлення повноважень органів охорони державного кордону України в провадженні у справах про адміністративні правопорушення: навч.-метод. посібн. Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2008. 140 с.
4. Зьолка В. Л. Сучасні підходи до розуміння адміністративно-юрисдикційної діяльності органів Державної прикордонної служби України. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. Київ, 2015. С. 216–222.
5. Хома В. О. Адміністративно-правове регулювання діяльності інспекторів прикордонної служби Державної прикордонної служби України : монографія Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2008. 155 с.
6. Кушнір Я. О. Державна прикордонна служба України як суб'єкт протидії порушенню порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї : дис....докт. філ. у гал. права. Хмельницький, 2021. 304 с.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України, Кодекс від 07.12.1984 р. № 8073-Х. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 21.05.2023).
8. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03.04.2003 р. № 661-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text> (дата звернення: 21.05.2023).
9. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22.09.2011 р. № 3773-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17/conv#n92> (дата звернення: 21.05.2023).
10. Аналітичне зведення про обстановку на державному кордоні та результати оперативно-службової діяльності Державної прикордонної служби України за 2022 рік. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/activity/Vidrkyti-dani/> (дата звернення: 21.05.2023).

11. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України, Кодекс від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 21.05.2023).
12. Про виключну (морську) економічну зону України: Закон України від 16.05.1999 р. № 162/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/162/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 21.05.2023).
13. Про відповідальність перевізників під час здійснення міжнародних пасажирських перевезень: Закон України від 10.01.2002 р. № 2920-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2920-14#Text> (дата звернення: 21.05.2023).
14. Про організацію діяльності підрозділів адміністративно-юрисдикційної діяльності: Наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України від 02.08.2019 року № 64. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/nakazi-mvs-ta-administracii-derzhprikordonsluzhbi-ukraini/> (дата звернення: 21.05.2023).
15. Про основні засади організації оперативно-службової діяльності підрозділів охорони державного кордону у 2023 році: наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України від 10.12.2022 року № 99: <https://dpsu.gov.ua/ua/nakazi-mvs-ta-administracii-derzhprikordonsluzhbi-ukraini/> (дата звернення: 21.05.2023).
16. С. І. Царенко, О. М. Царенко, О. П. Савченко Адміністративно-правове забезпечення прикордонного режиму Державною прикордонною службою України : навч. посіб. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2015. 440 с.
17. Про затвердження Додаткових тимчасових режимних обмежень у контрольованих прикордонних районах: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 07.09.2015 р. № 1075. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1166-15#Text> (дата звернення: 21.05.2023).
18. Про прикордонний режим: постанова Кабінету Міністрів України від 27.07.1998 р. № 1147. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1147-98-%D0%BF#Text> (21.05.2023).
19. Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці: Закон України від 13.12.2022 р. № 2839-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2839-20#Text> (21.05.2023).

Kushnir Ya., Vitrovchak V. Administrative-jurisdictional activity of the State Border Guard Service of Ukraine under the conditions of the legal regime of martial law

Summary. In this research, the authors analyze the national doctrinal approaches to understanding the "administrative-jurisdictional activity" concept of internal affairs bodies and state border protection bodies. Based on this, the authors updated the interpretation of the "administrative-

jurisdictional activity" concept of the state border protection bodies and their officials.

Among other statements the authors emphasize the systemic approach failures to the regulatory and legal framework of operational and service activities of the border agency. In particular, they question the approach chosen by the legislator, which does not include the main functions of the State Border Guard Service of Ukraine one of its leitmotifs, namely, administrative-jurisdictional activities. At the same time, the arguments in favor of such inclusion can be traced both in the system of national legislation, confirmed by the extensive toolkit of state powers, and in the applied aspect of the professional activities of border guards, based on statistical data.

The researchers reveal the specifics of administrative-jurisdictional activities based on the geographical criterion of the State border protection bodies and units location, focusing specifically on the units which protect and defend the State border in the areas of responsibility including the area of combat (military) operations, and for this purpose they use the operational and combat experience of the 26th Border Guard Detachment.

The research reveals the scope of administrative-jurisdictional activities in the context of combat order execution. For this purpose, the author provides examples of involvement and service by border guards at checkpoints and the proven experience of applying Article 203 Part 2 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses under circumstances when border crossing points have temporarily suspended their operation.

It seems promising to apply the administrative-jurisdictional activities of the border agency to ensure the legal regime of martial law. Thus, the authors introduce the amendments to the legislation regulating the border regime and its enforcement and advocate that their adoption will ensure such a temporary restriction as a curfew through administrative and legal measures to guarantee the border regime and the institution of administrative liability itself, more specifically, Article 202 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses.

Further study vector aims to change the practical application of administrative-jurisdictional activities, in particular, including doctrinal and practical proceedings on military administrative offenses for the period of martial law. Given the jurisdiction to consider these cases of administrative offenses, additional measures of force (deprivation of additional monetary remuneration), and the increased social harmfulness of these acts during martial law, law enforcement officers must improve the quality of procedural support for administrative proceedings.

Key words: State Border Guard Service of Ukraine, operational and service activities, operational and combat activities, administrative-jurisdictional activities, martial law.

*Перова Л. В.,**кандидат юридичних наук,**доцент кафедри правових дисциплін**Одеського інституту ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»**Кузнецов М. С.,**доктор наук в галузі права, професор,**заступник директора з наукової роботи**ДП «Одеський науково-дослідний та проектний інститут землеустрою»*

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ НАСТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗЕМЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню адміністративної відповідальності за порушення земельного законодавства України. Визначена сутність адміністративної відповідальності у сфері земельних відносин як вид юридичної відповідальності, що є сукупністю адміністративно-правових відносин, які виникають у зв'язку із застосуванням уповноваженими органами (посадовими особами) до осіб, що вчинили адміністративний проступок, передбачених нормами адміністративного права особливих санкцій – адміністративних стягнень.

З'ясовано, що найпоширенішими порушеннями в галузі земельних ресурсів в Україні є: самовільне зайняття земельних ділянок та використання земель без правостановлюючих документів; невиконання розпоряджень чи приписів посадових осіб; використання земель не за цільовим призначенням і невиконання природоохоронного режиму використання земель; прийняття органами виконавчої влади і місцевого самоврядування неправомірних рішень щодо регулювання земельних відносин та ін.

Встановлено, що чинне земельне законодавство України не визначає, за які саме правопорушення настає адміністративна відповідальність. Переважну більшість складів земельних правопорушень містить Кодекс України про адміністративні правопорушення, ст.ст. 52–56 якого безпосередньо передбачають адміністративну відповідальність. Окрім того, адміністративні правопорушення у сфері земельних відносин визначаються Законами України «Про відповідальність підприємств, їх об'єднань, установ та організацій за правопорушення у сфері містобудування», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про охорону земель» та ін.

Проаналізовано сучасний стан правового забезпечення адміністративної відповідальності у сфері земельних відносин в Україні. Зазначено, що проблематичним залишається забезпечення дотримання земельного законодавства з метою захисту державних та суспільних інтересів у період дії воєнного стану, який був запроваджений в Україні 24 лютого 2022 року Указом Президента України № 64/2022, який наразі триває. Визначено, що законодавство, яке регулює земельні відносини під час дії воєнного стану в Україні неодноразово змінювалося.

Доведена доцільність чіткого визначення адміністративної відповідальності юридичних осіб як самостійної групи суб'єктів земельних правовідносин із врегулюванням нормами адміністративного права та закріпленням

окремими положеннями Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Окреслено можливі напрямки підвищення ефективності адміністративно-правової відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин в Україні, вдосконалення заходів щодо усунення порушень і запобігання правопорушенням земельного законодавства, серед яких застосування відновлювальних заходів впливу та профілактика адміністративних правопорушень у земельних відносинах.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, земельне законодавство, адміністративне правопорушення, земельні відносини в Україні, адміністративний проступок, дотримання земельного законодавства, правопорушення у сфері земельних відносин, порушення земельного законодавства, воєнний стан, захист державних та суспільних інтересів.

Постановка проблеми. Адміністративна відповідальність за порушення земельного законодавства займає важливе місце серед правових гарантій дотримання земельного правопорядку та є необхідною умовою забезпечення його дотримання. Вона стимулює додержання земельно-правових норм, сприяє захисту державних та суспільних інтересів, відновленню порушених прав суб'єктів, спрямована на запобігання вчиненню земельних правопорушень.

Земля, як зазначено в ст.14 Конституції України, «є одним з найбільш цінних національних багатств, яке перебуває під особливою охороною держави» [1]. В умовах війни та воєнного стану в Україні, який був запроваджений в Україні 24 лютого 2022 року Указом Президента України №64/2022 [2] та наразі триває, питання адміністративної відповідальності земельних відносин потребувало вдосконалення. Отже, питання забезпечення законності та правопорядку в сфері земельних відносин сьогодні є надзвичайно актуальним.

Стан дослідження. Дослідження питання адміністративної відповідальності за порушення земельного законодавства здійснені в працях В. Авер'янова, А. Агапова, Д. Бахраха, Ю. Битяка, О. Вівчаренка, І. Галагана, С. Гончарука, І. Голосніченка, Є. Додіна, І. Каракаша, Л. Ковалю, В. Колпакова, А. Комзюка, Б. Лазарєва, А. Мірошніченка, О. Погрібного, Ю. Шемшученка та інших вчених. Віддаючи належне результатам наукових досліджень, зазначимо, що деякі питання з проблематики адміністративної відповідальності

за порушення земельного законодавства потребують додаткового вивчення.

Невирішені раніше проблеми. Необхідність проведення подальших досліджень в сфері адміністративної відповідальності за порушення земельного законодавства в умовах адміністративної та земельної реформ, постійного збільшення кількості правопорушень у сфері земельних відносин, зумовлено тим, що окремі аспекти адміністративної відповідальності за земельні правопорушення залишаються недостатньо дослідженими. На окрему увагу заслуговує постійний перегляд стану адміністративно-правового регулювання земельних відносин, аналіз змісту чинних нормативно-правових актів, що регулюють питання адміністративної відповідальності за земельні правопорушення з метою підвищення ефективності їх реалізації.

Метою статті є дослідження правового інституту адміністративної відповідальності за порушення земельного законодавства України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Новітня адміністративно-правова доктрина визначає адміністративну відповідальність як «вид юридичної відповідальності, що є сукупністю адміністративно-правових відносин, які виникають у зв'язку із застосуванням уповноваженими органами (посадовими особами) до осіб, що вчинили адміністративний проступок, передбачених нормами адміністративного права особливих санкцій – адміністративних стягнень» [3, с. 430]. Під адміністративною відповідальністю у сфері земельних відносин розуміється «застосування уповноваженими державними органами санкцій, передбачених адміністративно-правовою нормою, до осіб, які порушили вимоги земельного законодавства» [4, с. 8]. На думку вченої Л. Мілімко адміністративну відповідальність у сфері земельних відносин слід розглядати як «виконання суб'єктом, який вчинив адміністративний проступок у сфері земельних відносин, примусово застосованих до нього заходів впливу, встановлених державою і реалізованих спеціально уповноваженими органами чи посадовими особами з метою охорони земельних відносин, попередження правопорушень, виховання та покарання винного» [5, с. 16].

З огляду на недостатній рівень дотримання законодавства у сфері земельних відносин в Україні, вітчизняні науковці відзначають, що «спостерігається стійка тенденція до погіршення ситуації у зазначеній сфері, що, в свою чергу, веде до поглиблення кризи в державі, завдає суттєвої шкоди гарантованим Конституцією правам та законним інтересам громадян» [4, с. 267]. Отже, найпоширенішими порушеннями в галузі земельних ресурсів в Україні є:

«– самовільне зайняття земельних ділянок та використання земель без правостановлюючих документів;
– невиконання розпоряджень чи приписів посадових осіб;
– використання земель не за цільовим призначенням і невиконання природоохоронного режиму використання земель;
– прийняття органами виконавчої влади і місцевого самоврядування неправомірних рішень щодо регулювання земельних відносин та ін.

Досить частими є також випадки вилучення земель сільськогосподарського призначення для несільськогосподарських потреб, порушення правил складування, зберігання, транспортування, утилізації, ліквідації і використання промислових та побутових відходів» [5, с. 12]. Як слушно зазначає вчена Кичилук Т. С., «такі порушення завдають значних збитків державі

та власникам землі, призводять до незворотної втрати землями якості та родючості, а бюджети різного рівня втрачають значні кошти, зокрема від несплати або заниження земельного податку та орендної плати» [6, с. 15].

Варто наголосити на тому, що на сучасному етапі розвитку земельного законодавства передбачено «адміністративну, цивільну або кримінальну відповідальність за цілу низку порушень у сфері земельних відносин» [7, ст. 211]. Ключовим у цьому випадку є те, що чинне земельне законодавство України не визначає, за які саме правопорушення настає адміністративна відповідальність. Безумовно, переважно більшість складів земельних правопорушень, містить Кодекс України про адміністративні правопорушення, ст.ст. 52–56 якого в главі 7 «Адміністративні правопорушення у сфері охорони природи, використання природних ресурсів, охорони культурної спадщини», безпосередньо передбачають адміністративну відповідальність [8]. Окрім того, адміністративні правопорушення у сфері земельних відносин визначаються Законами України «Про відповідальність підприємств, їх об'єднань, установ та організацій за правопорушення у сфері містобудування», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про охорону земель».

Важливим також є прийняття за останні роки в Україні законів, що посилюють відповідальність за порушення земельного законодавства. Насамперед, це Закони України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за самовільне зайняття земельної ділянки», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за порушення вимог земельного законодавства», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за порушення у сфері довкілля» та ін. Цими законами були посилені покарання за самовільне зайняття земельної ділянки, псування і забруднення сільськогосподарських земель, порушення правил використання земель та ін., встановлена адміністративна відповідальність за такі правопорушення, як зняття та перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок, невиконання умов зняття та використання родючого шару ґрунту та ін.

Російська агресія та запровадження в Україні 24 лютого 2022 року Указом Президента України № 64/2022 [2] воєнного стану, який наразі триває, створили проблеми забезпечення дотримання земельного законодавства з метою захисту державних та суспільних інтересів в цей період. Законодавство, яке регулює земельні відносини під час дії воєнного стану в Україні, неодноразово змінювалося.

Так, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» від 24 березня 2022 року № 2145-IX визначив «спеціальне регулювання земельних відносин на період воєнного стану, вдосконалив питання, пов'язані із спрощенням набуття прав користування на земельні ділянки сільськогосподарського призначення в умовах воєнного стану з метою забезпечення продовольчої безпеки України» [14].

Необхідно відмітити Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану» від 12 травня 2022 року № 2247-IX, який з метою «розміщення виробничих потужностей підприємств, переміщених (евакуйованих)

ваних) із зони бойових дій, об'єктів критичної інфраструктури та розміщення об'єктів для тимчасового перебування внутрішньо переміщених осіб», спростив передачу в оренду земельних ділянок державної та комунальної власності [15].

Наступні важливі удосконалення земельного законодавства були ухвалені 19 жовтня 2022 року було Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель» № 2698-IX [16]. Закон передбачив «перехід від запровадженого в умовах воєнного стану тимчасового порядку передачі в користування (оренду) сільськогосподарських земель, коли не функціонували Державний земельний кадастр і Державний реєстр речових прав та не проводилися електронні земельні аукціони, до довоєнного прозорого порядку такої передачі» [16]. Законом було дозволено в умовах воєнного стану безоплатну приватизацію земельних ділянок, на яких розташовані будівлі, споруди, які перебувають у приватній власності, і земельних ділянок, які передані громадянам у користування до набрання чинності Земельним кодексом України.

З огляду розвитку законодавства України в частині адміністративної відповідальності за порушення у сфері земельних відносин, зазначимо, що була посилена відповідальність за окремі види порушень та розширений перелік видів адміністративних порушень, за які настає адміністративна відповідальність, зокрема, «відповідальність за використання земельних ділянок без оформлення права власності та запровадження ефективних механізмів запобігання зловживанням під час приватизації земельних ділянок» [9]. Але при цьому важливо забезпечити реалізацію конституційних положень щодо можливості набуття «права приватної власності на земельні ділянки громадянами України та юридичних гарантії захисту земельних прав осіб у випадку їх порушення виключно відповідно до закону» [10].

Зазначимо, що ряд вітчизняних вчених розглядають як «окремий, самостійний вид адміністративної відповідальності» [11, с. 194] відповідальність юридичних осіб за порушення у сфері використання та охорони земель в Україні. Така відповідальність «перебуває лише на початку свого розвитку, що суттєво послаблює механізм боротьби з адміністративними правопорушеннями у сфері землекористування» [5, с. 15].

Заслугують на увагу заходи підвищення ефективності контрольно-наглядової діяльності у сфері земельних відносин, зокрема, застосування відповідних відновлювальних заходів впливу, до яких можна віднести: повернення землевласникам і землекористувачам самовільно захоплених чи незаконно вилучених у них земель; доведення земельних ділянок до стану, придатного для використання за призначенням після проведення розвідувальних робіт; погашення заборгованості із земельного податку або орендної плати за землю; відновлення принципу використання земель за цільовим призначенням на випадок його порушення та ін.

Наступним важливим заходом підвищення ефективності контрольно-наглядової діяльності у сфері земельних відносин, на думку науковців є: «спостереження за станом земель; надання власникам і землекористувачам обов'язкових до виконання вказівок з питань використання та охорони земель, усунення виявлених недоліків; одержання від органів виконавчої влади, землевласників і землекористувачів даних

про наявність, стан і використання земельних угідь та ін.» [12, с. 410].

Висновки. Резюмуючи викладене, можна зробити висновок, що адміністративно-правове регулювання відповідальності за порушення земельного законодавства України, з концептуальної точки зору на теперішній час не зовсім достатнє для вирішення найважливіших задач у сфері земельних правовідносин.

Ключовими завданнями із вдосконалення заходів щодо усунення порушень земельного законодавства у сучасний період є: посилення відповідальності за використання земельних ділянок без оформлення права власності та запровадження ефективних механізмів запобігання зловживанням під час приватизації земельних ділянок. Потребує чіткого визначення адміністративної відповідальності юридичних осіб як самостійної групи суб'єктів земельних правовідносин із врегулюванням нормами адміністративного права та закріпленням окремими положеннями Кодексу України про адміністративні правопорушення. Профілактика адміністративних правопорушень у земельних відносинах та застосування відновлювальних заходів впливу сприятимуть підвищенню ефективності контрольно-наглядової діяльності у сфері земельних відносин.

Література:

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Дата звернення: 21.05.2023 р.)
2. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України №64/2022 від 24 лютого 2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (Дата звернення: 21.05.2023 р.)
3. Адміністративне право України: Академічний курс: [підручн.]: у 2 т. / ред.колегія : В. Б. Авер'янов (голова). К. : Юрид. думка, 2004. Т. 1. Загальна частина. 2004. 584 с.
4. Слюсаренко О. В. Адміністративно-правове регулювання режиму земель оборони: автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Держ. наук.-досл. Ін-т МВС України. К., 2004. 18 с.
5. Мілішко Л. В. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері земельних відносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Нац. Ун-т Держ. Податкової служби України. Ірпінь., 2009. 24 с.
6. Насушна О. В. Земельне правопорушення як підстава притягнення до адміністративної відповідальності. *Держава і право*, 2009. Вип. 46. С. 267–272.
7. Диптан С. А. Екологічні та економічні засади удосконалення системи контролю за використанням та охороною земель сільськогосподарського призначення : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.06 «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища» / Нац. Ун-т біоресурсів і природокористування України. К., 2010. 20 с.
8. Кичилок Т. С. Державний контроль за використанням та охороною земель сільськогосподарського призначення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Нац. агр. Ун-т. К., 2007. 19 с.
9. Земельний кодекс України : Закон України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (Дата звернення: 21.05.2023 р.)
10. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07 грудня 1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (Дата звернення: 21.05.2023 р.)
11. Про Програму діяльності Кабінету Міністрів України: Постанова Верховної Ради України №26-VIII 11.12.2014 р. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188-20#Text> (Дата звернення: 21.05.2023 р.)

12. Стукаленко О. В. Адміністративна відповідальність за порушення норм земельного законодавства (матеріальний та процесуальний аспекти). *Правова держава*. 2002. № 5. С. 193–198.
13. Бондарчук Н. В. Актуальні питання адміністративної відповідальності за земельні правопорушення. *Вчені записки Таврійського нац. ун-та ім. В. І. Вернадського*. 2011. Т. 24(63). С. 407–411 (Серія «Юридичні науки»).
14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану: Закон України № 2145-IX від 24 березня 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text> (Дата звернення: 21.05.2023 р.)
15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану: Закон України №2247-IX від 12 травня 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2247-20#Text> (Дата звернення: 21.05.2023 р.)
16. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель: Закон України № 2698-IX від 19 жовтня 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2698-20#Text> (Дата звернення: 21.05.2023 р.)

Perova L., Kuznietsov M. Modern challenges and institutional problems of the onset of administrative responsibility for violations of the land legislation of Ukraine

Summary. The article is devoted to the study of administrative responsibility for violations of the land legislation of Ukraine. The essence of administrative responsibility in the field of land relations is determined as a type of legal responsibility, which is a set of administrative and legal relations that arise in connection with the application by authorized bodies (officials) to persons who have committed an administrative offense of special sanctions provided for by the norms of administrative law – administrative fines.

It was found that the most common violations in the field of land resources in Ukraine are: arbitrary occupation of land plots and use of land without legal documents; non-fulfillment

of orders or instructions of officials; use of land not for its intended purpose and non-compliance with the nature protection regime of land use; adoption of illegal decisions by bodies of executive power and local self-government regarding the regulation of land relations, etc.

It has been established that the current land legislation of Ukraine does not specify which offenses are subject to administrative liability. The vast majority of land offenses are contained in the Code of Ukraine on Administrative Offenses, Articles 52–56 of which directly provide for administrative liability. In addition, administrative offenses in the field of land relations are defined by the Laws of Ukraine "On the responsibility of enterprises, their associations, institutions and organizations for offenses in the field of urban planning", "On ensuring sanitary and epidemic welfare of the population", "On land protection", etc.

The current state of legal support of administrative responsibility in the field of land relations in Ukraine is analyzed. It is noted that it remains problematic to ensure compliance with land legislation in order to protect state and public interests during the period of martial law, which was introduced in Ukraine on February 24, 2022 by Decree of the President of Ukraine No. 64/2022, which is currently ongoing. It was determined that the legislation regulating land relations during the martial law in Ukraine was repeatedly changed.

The expediency of clearly defining the administrative responsibility of legal entities as an independent group of subjects of land relations with regulation by the norms of administrative law and consolidation by separate provisions of the Code of Ukraine on administrative offenses has been proven.

Possible directions for increasing the effectiveness of administrative and legal responsibility for offenses in the field of land relations in Ukraine, improvement of measures to eliminate violations and prevent violations of land legislation, including the use of restorative measures of influence and prevention of administrative offenses in land relations are outlined.

Key words: administrative liability, land legislation, administrative offense, land relations in Ukraine, administrative misdemeanor, compliance with land legislation, offenses in the field of land relations, violation of land legislation, martial law, protection of state and public interest.

*Титикало Р. С.,
кандидат юридичних наук, адвокат,
асистент кафедри менеджменту охорони здоров'я Інституту післядипломної освіти
Національного медичного університету імені О. О. Богомольця*

МІЖНАРОДНІ АКТИ ЯК ОСНОВА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДЕЛЕГУВАННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ ОРГАНАМ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Анотація. Дана стаття присвячена міжнародним актам як основі правового регулювання делегування повноважень органам місцевого самоврядування.

Нормативно-правове регулювання делегування повноважень органам місцевого самоврядування – це юридично закріплена міра та правова модель поведінки органів місцевого самоврядування в публічно-правовій сфері, що визначає міжсуб'єктні зв'язки та встановлює їх місце в ієрархічній системі публічної адміністрації.

Нормативно-правове регулювання делегування повноважень органам місцевого самоврядування залежно від юридичної сили нормативного акту, в якому вони закріплені, поділяються на: міжнародні правові акти, які ратифікувала Україна; нормативно-правові акти Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України; нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади; нормативно-правові акти місцевих органів виконавчої влади та діють на певній території; локальні акти місцевих органів публічної адміністрації, тобто внутрішньо-організаційні акти, які прийняті з метою упорядкування внутрішньо-управлінської діяльності та встановлюють правила поведінки службовців та працівників органів місцевого самоврядування.

Міжнародні акти надають автономне право вчинення дій на користь жителів територіальних громад з метою розвитку відповідних територій. Дані відносини можуть реалізовуватися як в межах міжнародного співробітництва (не порушуючи питання суверенітету та територіальної цілісності), так і в межах внутрішньої співпраці з місцевими органами виконавчої влади, при цьому делегуючи їм певні повноваження.

Положення міжнародних актів було покладено в основу формування засад організації та діяльності місцевого самоврядування в Україні. Визначення права громадян на місцеве самоврядування. Норми Європейської хартії місцевого самоврядування є іманентними нормам Конституції України та Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» в частині діяльності інституту місцевого самоврядування в Україні.

Правове регулювання делегування повноважень визначає види та обсяг делегованих повноважень, визначає додаткові можливості для суб'єкта, який їх виконує та відповідальність за їх не виконання. Лише за допомогою норм права, закріплених у відповідних нормативно-правових актах, органи місцевого самоврядування функціонують у встановлених законодавством межах та ефективно вирішувати завдання, які перед ними поставлені. Саме норма права врегулює діяльність зазначених органів, наділяє їх відповідними повноваженнями в публічному адмініструванні.

Ключові слова: публічна влада, механізм держави, місцеве самоврядування, публічно-правова сфера, публічне адміністрування, територіальна громада, районні ради, обласні ради.

Постановка проблеми. Органи місцевого самоврядування виконують лише ті повноваження, які визначені в законах України та підзаконних нормативно-правових актах. Тобто їхні права та обов'язки повинні бути чітко зазначені в нормах права, що дає можливість останнім застосовувати адміністративно-правові засоби. Виконання делегованих повноважень наділяє їх суб'єктів більш ширшими можливостями по застосуванню адміністративно-управлінських засобів, адже, коли держава наділяє органи місцевого самоврядування повноваженнями в сфері публічного адміністрування, то вона і делегує частину своїх завдань і функцій по застосуванню контрольно-наглядових заходів та адміністративної відповідальності, при цьому, наділяючи фінансовими ресурсами для їх реалізації. Таким чином, право делегувати повноваження і обов'язок їх виконувати повинні бути закріплені на законодавчому рівні з метою уникнення дублювання повноважень та чіткого розуміння хто відповідає за їх виконання.

Стан дослідження. Проблематикою ролі та значенням органів місцевого самоврядування в системі органів державної влади займалися: В.Б. Авер'янова, В.Ф. Погорілко, Ю.С. Шемчушенко, М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченко, О.В. Петришина, О.В. Баганов, М.А. Баймуратов, В.А. Григорьев, І.С. Щебетун, П.А. Трачук, В.С. Костицький.

Виклад основного матеріалу. Правове регулювання як теоретична категорія – це: 1) система юридичних засобів державно-владного характеру, за допомогою яких здійснюється урегулювання суспільних відносин з метою їх впорядкування, охорони та розвитку [1, с. 7]; 2) дія права на суспільні відносини за допомогою певних юридичних засобів, насамперед норм права [2, с. 217].

Таким чином, правове регулювання делегування повноважень визначає види та обсяг делегованих повноважень, визначає додаткові можливості для суб'єкта, який їх виконує та відповідальність за їх не виконання. Лише за допомогою норм права, закріплених у відповідних нормативно-правових актах, органи місцевого самоврядування функціонують у встановлених законодавством межах та ефективно вирішувати завдання, які перед ними поставлені. Саме норма права врегулює діяльність зазначених органів, наділяє їх відповідними повноваженнями в публічному адмініструванні.

Основне призначення нормативно-правового регулювання полягає в тому, щоб упорядкувати суспільні відносини, які

виникають між фізичними та юридичними особами, як між собою, так і між ними та суб'єктами публічної адміністрації зокрема [3, с. 26]. Нормативно-правове регулювання делегування повноважень органам місцевого самоврядування, на нашу думку, обумовлено рядом факторів, зокрема: а) що є нормативно-правовим джерелом визначення делегування: – міжнародні акти; – Конституція України; – законодавчі акти; – підзаконні нормативно-правові акти; б) місцем в ієрархічній структурі публічної адміністрації; в) можливістю бути суб'єктом урегулювання публічних відносин; г) рівнем правової свідомості та правової культури суб'єктів адміністративного права, стійкості суспільних відносин; г) рівнем визначеності засобів правового впливу.

При здійсненні правового регулювання не допускається вихід за межі владно-вольового впливу держави в особі її органів на суспільні відносини, поведінку людини. Регулювати правом необхідно лише ті суспільні відносини, які об'єктивно потребують такого регулювання без вторгнення у сферу автономної свободи особи. Однак особливість правового регулювання адміністративно-правових відносин визначається тим, що вони спричиняють порушення прав та автономної свободи особи, яка своїми діями порушила права та інтереси іншої особи [4, с. 331]. Саме тому, з метою визначення обсягу повноважень та ролі місцевого самоврядування в публічно-правових відносинах вкрай необхідним є нормативно-правове регулювання делегування повноважень органам місцевого самоврядування.

Однією з проблем функціонування місцевого самоврядування – питання конфлікту загальнодержавних чи загальносуспільних та територіальних (самоврядних) інтересів. Передусім йдеться про те, що, закріплюючи за самоврядними органами значну частку владних повноважень, держава може вирішувати питання про соціальну відповідальність місцевого самоврядування, договірних відносин між органами державної влади та місцевого самоврядування, гарантованої майнової і бюджетної самостійності магістратури, тобто виконання вимог статті 142 Конституції України щодо матеріальної і фінансової основи місцевого самоврядування у вигляді рухомого і нерухомого майна, доходів місцевих бюджетів, інших коштів, землі, природних ресурсів, як власності територіальних громад, а також об'єктів спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад, формування місцевими радами органів виконавчої влади та власних контрольних органів, що є ознакою повноти самоврядної.

Адміністративно-правові норми, що урегулюють питання делегування повноважень органам місцевого самоврядування містяться у нормативно-правових актах різної юридичної сили. Під *правовими актами* розуміють акти, які встановлюють норми права, вводять їх у дію, змінюють, доповнюють або відмінюють правила загального характеру. Вони відрізняються від актів застосування права й інших індивідуальних актів, розрахованих на одну дію, що стосуються визначеного суб'єкта, конкретних обставин, місця і часу. Головною підставою, за якою нормативно-правові акти поділяються на види, є їх юридична сила, що визначає місце акта, його значення, верховенство або підлеглість і залежність від статусу, ролі й органу, який видає акт [4, с. 331].

Основоположним міжнародним правовим актом, який заклав основи створення та розвитку місцевого самоврядування є *Європейська хартія місцевого самоврядування*. Зазна-

чено, що існування органів місцевого самоврядування, наділених реальними повноваженнями, може забезпечити ефективне і близьке до громадянина управління. Необхідність існування органів місцевого самоврядування, які мають створені на демократичній основі органи, уповноважені приймати рішення, і широку автономію щодо своїх повноважень, шляхи і засоби здійснення цих повноважень, а також ресурси, необхідні для їх виконання [5].

Головні повноваження і функції органів місцевого самоврядування визначаються Конституцією України або законом. Однак це положення не перешкоджає наділенню органів місцевого самоврядування повноваженнями і функціями для спеціальних цілей відповідно до закону. Органи місцевого самоврядування в межах закону мають повне право вільно вирішувати будь-яке питання, яке не вилучене зі сфери їхньої компетенції і вирішення якого не доручене жодному іншому органу. Публічні повноваження, як правило, здійснюються переважно тими органами публічної влади, які мають найтісніший контакт з громадянином. Наділяючи тими чи іншими повноваженнями інший орган, необхідно враховувати обсяг і характер завдання, а також вимоги досягнення ефективності та економії. Повноваження, якими наділяються органи місцевого самоврядування, як правило, мають бути повними і виключними. Вони не можуть скасовуватися чи обмежуватися іншим, центральним або регіональним органом, якщо це не передбачене законом. Якщо повноваження делегуються органам місцевого самоврядування центральним чи регіональним органом, органи місцевого самоврядування у міру можливості мають право пристосовувати свою діяльність до місцевих умов [5, ст. 4].

Положення даного міжнародного акту було покладено в основу формування засад організації та діяльності місцевого самоврядування в Україні. Визначення права громадян на місцеве самоврядування. Норми Європейської хартії місцевого самоврядування є іманентними нормам Конституції України та Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» в частині діяльності інституту місцевого самоврядування в Україні.

Умови діяльності місцевих обраних представників повинні забезпечувати вільне виконання ними своїх функцій. Вони повинні передбачати відповідне фінансове відшкодування витрат, що виникають при відповідній діяльності, а також, у разі необхідності, відшкодування втрачених доходів або винагороди за виконану роботу і відповідний захист соціального забезпечення. Будь-які функції та діяльність, несумісні з мандатом місцевого обраного представника, визначаються законом або основоположними правовими принципами [5, ст. 7].

Європейська рамкова конвенція про трансграничне співробітництво між територіальними общинами або властями визначено засади співробітництва між прикордонними територіальними общинами або властями в таких галузях, як регіональний, міський та сільський розвиток, охорона довкілля, поліпшення діяльності підприємств громадського користування і комунального обслуговування, а також взаємна допомога у надзвичайних ситуаціях. Дане співробітництво спрямовано на благоустрій та розвиток прикордонних регіонів [6].

Україна зобов'язується підтримувати та заохочувати трансграничне співробітництво між територіальними общинами або властями, які знаходяться під її юрисдикцією, та територіальними общинами або властями, які знаходяться під юрис-

дикцією інших Договірних Сторін. Вона прагне, враховуючи належним чином відповідні конституційні положення кожної Сторони, сприяти укладанню угод та досягненню домовленостей, які можуть бути для цього необхідними [6].

В даному акті визначено таку форму комплементарності місцевого самоврядування як *«транскордонне співробітництво»* – це будь-які спільні дії, спрямовані на посилення та поглиблення добросусідських відносин між територіальними общинами або властями, які знаходяться під юрисдикцією двох або декількох Договірних Сторін, та на укладання з цією метою будь-яких необхідних угод або досягнення домовленостей. Транскордонне співробітництво здійснюється в межах компетенції територіальних общин або властей, визначеної внутрішнім законодавством. Межі та характер такої компетенції цією Конвенцією не змінюються; *«територіальні общини або власті»* означає общини, власті або органи, які здійснюють місцеві або регіональні функції та визнаються як такі внутрішнім законодавством кожної держави [6].

Яскравим прикладом здійснення транскордонного співробітництва територіальних громад є *Закон України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей»* [7]. Слід відзначити, що положення даних актів в частині транскордонного співробітництва територіальних громад Російської Федерації та Республіки Білорусь не є дієвими з початком повномасштабного вторгнення на територію України.

Актуальність питання прикордонного врядування була висвітлена і в підписаній Україною *Утрехтською декларацією*. В якій визначено, що сусідні територіальні громади або влади повинні через діалог й обмін досвідом під час розробки й реалізації своєї політики та заходів великою мірою враховувати ситуацію на прикордонних територіях і вплив, який ця політика може мати на них і їхніх мешканців. Такий підхід вже має місце в ряді прикордонних районів, і ми розглядаємо його як прообраз «прикордонного врядування», яке повинно вкоренитися біля наших кордонів без будь-якої передачі суверенітету або повноважень [8].

В рамках здійснення міжнародної комплементарності було підписано ряд міжнародних угод, які передбачають делегування органам місцевого самоврядування повноваженнями від центральних органів виконавчої влади. Так, Угодою між Урядом України та Європейською Комісією про фінансування заходу «U-LEAD з Європою: Програма для України з розширення прав і можливостей на місцевому рівні, підзвітності та розвитку – друга фаза». В рамках даної Угоди ЄС погоджується здійснити фінансування, а Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України погоджується прийняти фінансування U-LEAD з Європою: Програма для України з розширення прав і можливостей на місцевому рівні, підзвітності та розвитку – друга фаза ENI/2019/041-703. Цей захід фінансується з бюджету ЄС відповідно до такого основного акта: Європейський інструмент сусідства. Загальна кошторисна вартість цього заходу становить 40000000 євро, а максимальний внесок з боку ЄС становить 40000000 євро [9].

Даною програмою на підставі компаративістського аналізу міжнародного європейського досвіду місцевого самоврядування було констатовано, що децентралізація є однією з найуспішніших реформ, що просуваються урядом України з весни

2014 року. Було прийнято важливе законодавство та внесено зміни до Бюджетного кодексу для стимулювання формування нових органів місцевого самоврядування, підзвітних громадянам. Незважаючи на всі досягнення та популярність, реформа ще не стала незворотною. Зростає опір зацікавлених сторін, чия політична та фінансова влада зменшується в міру просування реформи. Водночас нові обов'язки та виклики вимагають безпрецедентного зміцнення управлінської спроможності на рівні місцевих громад, а також на рівні регіонального та загальнодержавного управління. Це зумовлює необхідність докладання подальших зусиль для підтримки розвитку спроможності. Реформа на рівні районів та областей перебуває на стадії підготовки. Її впровадження потребуватиме значних спеціальних знань та аналізу на рівні центрального уряду та на субнаціональному рівні щодо різних питань, що виникатимуть у ході впровадження реформи [9].

Такі заходи сприятимуть подальшому розвитку багаторівневого управління в Україні, яке буде прозорим, підзвітним і реагуватиме на потреби населення. Програма буде спрямована на покращення процесу формування політики та розширення спроможності щодо ефективного багаторівневого управління в межах реформи децентралізації та відповідної регіональної політики для підтримки її реалізації. Розвиток спроможностей ключових учасників програми на національному, регіональному та місцевому рівнях для подальшого впровадження децентралізації та відповідної регіональної політики в Україні, а також сприяння визначенню функцій для кожного рівня влади в окремих сферах політики [9].

Безпосередньо на місцевому рівні передбачено організації тематичних консультацій з широкого спектру питань, пов'язаних з багаторівневим врядуванням, таких як складання переліку функцій та завдань, об'єднання муніципалітетів, децентралізація, надання муніципальних послуг та місцевий і регіональний розвиток, розроблених залежно від рівня органу державного управління (державний рівень, обласний рівень, районний рівень, рівень громад), який потребує тематичної підтримки. Формами є: експертні консультації, тренінги, семінари, навчальні візити, літні школи, наставництво, коучинг та/або інші форми передачі та розвитку знань. Через серію семінарів на тему міжмуніципального співробітництва та обмін передовим досвідом (наприклад, покращення процесу надання послуг та доступу до медичних послуг) ця програма активно сприятиме міжмуніципальному співробітництву між містами України, забезпечуючи регулярний обмін думками з відповідної теми, що включає краще надання соціальних послуг. Крім того, заходи, спрямовані на розвиток спроможностей органів місцевого самоврядування та місцевих надавачів послуг первинної медичної допомоги, сприяють оптимізації мереж закладів та покращенню доступу до якісної первинної медичної допомоги, особливо у сільській місцевості. В цілому, всі заходи щодо розвитку спроможностей спрямовані на підвищення ефективності роботи органів державної влади та місцевого самоврядування стосовно їхніх внутрішніх процедур та послуг для громадськості [9].

Висновки. Нормативно-правове регулювання делегування повноважень органам місцевого самоврядування – це юридично закріплена міра та правова модель поведінки органів місцевого самоврядування в публічно-правовій сфері, що визначає міжсуб'єктні зв'язки та встановлює їх місце в ієрархічній системі публічної адміністрації.

Література:

1. Мельник О. М. Правове регулювання та шляхи підвищення його ефективності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Олена Миколаївна Мельник. К., 2004. 20 с.
2. Теорія держави і права : навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін. К. : Юрінком Інтер, 2002. 368 с.
3. Теремцова Н.В. Актуальні питання правового регулювання бюджетних відносин. *Фінансове право*. 2009. № 3(9). С. 23–27.
4. Чорна В. Г. Обмеження в адміністративному праві : дис. на здоб. наук. ступ. докт. юрид. зі спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. 2019. Х. : ХНУВС. 517 с.
5. Європейська хартія місцевого самоврядування, м. Стразбург, 15 жовтня 1985 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text
6. Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями. Мадрид, 21 травня 1980 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_106#Text
7. Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей: Закон України від 16 вересня 2014 року № 1680-VII. *Відомості Верховної Ради*, 2014. № 45. Ст. 2043. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1680-18#Text>
8. Утрехтська декларація про добре місцеве та регіональне врядування в неспокійний час: проблеми змін. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a16/card6#Public
9. Угода між Урядом України та Європейською Комісією про фінансування заходу «U-LEAD з Європою: Програма для України з розширення прав і можливостей на місцевому рівні, підзвітності та розвитку – друга фаза». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_002-19#n253

Tytykalo R. International acts as the basis of legal regulation of delegation of powers to local self-government bodies

Summary. this article is devoted to international acts as the basis of legal regulation of the delegation of powers to local self-government bodies.

Normative and legal regulation of the delegation of powers to local self-government bodies is a legally established measure

and legal model of the behavior of local self-government bodies in the public-law sphere, which determines inter-subject relations and establishes their place in the hierarchical system of public administration.

Regulatory and legal regulation of the delegation of powers to local self-government bodies, depending on the legal force of the normative act in which they are fixed, are divided into: international legal acts ratified by Ukraine; normative legal acts of the Verkhovna Rada of Ukraine, the President of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine; regulatory acts of central executive bodies; normative legal acts of local executive bodies and operating in a certain territory; local acts of local bodies of public administration, i.e. intra-organizational acts adopted for the purpose of streamlining intra-management activities and establishing rules of conduct for employees and employees of local self-government bodies.

International acts grant the autonomous right to act in favor of residents of territorial communities for the purpose of developing the respective territories. These relations can be implemented both within the framework of international cooperation (without violating the issue of sovereignty and territorial integrity) and within the framework of internal cooperation with local executive bodies, while delegating certain powers to them.

The provisions of international acts were laid as the basis for the formation of the foundations of the organization and activities of local self-government in Ukraine. Determination of the right of citizens to local self-government. The norms of the European Charter of Local Self-Government are immanent norms of the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine" in terms of the activity of the Institute of Local Self-Government in Ukraine.

The legal regulation of the delegation of powers determines the types and scope of delegated powers, determines additional opportunities for the entity that performs them and responsibility for their non-fulfillment. Local self-government bodies function within the limits set by the law and effectively solve the tasks set before them only with the help of legal norms enshrined in relevant legal acts. It is the rule of law that regulates the activities of these bodies and grants them appropriate powers in public administration.

Key words: public power, state mechanism, local self-government, public-legal sphere, public administration, territorial community, district councils, regional councils.

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ
ПРАВО І ПРОЦЕС

*Плясун Г. С.,
аспірантка кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх справ*

ДЕЯКІ ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕДУРИ ПРИМИРЕННЯ В ЮРИСДИКЦІЙНОМУ ПРОЦЕСІ

Анотація. У статті аналізуються деякі чинні юрисдикційні норми, за допомогою яких сторони можуть спробувати примиритися. За результатами проведеного аналізу пропонується внесення конкретних змін і доповнень до правової регламентації інститутів врегулювання спору за участі судді та можливості примирення подружжя після подання заяви про розторгнення шлюбу.

Пропонується запровадити норми, які б вказували на необхідність кандидатам на посаду судді проходження курсу медіаторства. Обґрунтовується важливість впровадження зміни і доповнення до чинних юрисдикційних норм, які стосуються діяльності та повноважень судді із примирення сторін безпосередньо під час здійснення судового провадження. Наголошується на потребі у розробленні законопроекту, сутність якого буде полягати у доповненні найбільш розповсюджених юрисдикційних норм окремою главою, що буде запроваджувати і регламентувати діяльність новітнього суб'єкта судового провадження – судді, який здійснює примирення сторін.

Приділяється увага важливості наявності у судді професійного досвіду, поєднаного з володінням наявними методиками примирення сторін, елементами яких є психологія, медіація та правосвідомість.

Розглядається процес здійснення примирення сторін за участі судді, у ході якого звертається увагу на необхідність збільшення психологічної ролі у такому процесі, формування у сторін поняття своєї важливості та сприйняття судді не як особи, яка керує та наполягає, а як особи, що може шляхом надання професійних порад допомогти відновити безконфліктний стан. З цією метою форму проведення врегулювання спору за участі судді пропонується назвати спільними, або закритими примирливими зустрічами.

За результатом дослідження наявних у юрисдикційних нормах процесів примирення подружжя обґрунтовується необхідність врахування низки факторів, на які потрібно зважати сторонам перед спробою примиритися, більшість з яких буде нести не правовий, а психологічний характер.

Пропонується доповнити ст. 106 СК України, конкретизувавши у ній цілі надання подружжю місяця на роздуми та можливість відмовитися від розірвання шлюбу, а також надати додаткових повноважень працівникам державної реєстрації актів цивільного щодо можливості з'ясування мотивів, які спонукали подружжя на такий шаг.

Вказується на необхідність розвитку спеціалізованих примирливих організацій, які б могли допомогти подружжю дійти порозуміння, прощення і примирення.

Ключові слова: примирення, психолого-правове примирення, медіація, врегулювання спору за участі судді.

Вступ. Досліджуючи чинні інститути примирення, можливо зазначити, що наразі законодавцем розповсюджуються наявні, а також запроваджуються новітні підходи щодо можливості врегулювання спору або конфлікту сторін.

Водночас слід відмітити недосконалість чинних юрисдикційних норм щодо процесу примирення, відсутність сформованої суспільної думки щодо можливості отримання наявних переваг у випадку обрання процесу подолання конфлікту шляхом перемовин і знаходження найбільш сприятливого рішення, яке б задовільнило обидві сторони. Особливо у порівнянні із вже тривалий час чинними інституціями подолання конфлікту у провідних країнах світу та наявності у них поєднання таких важливих елементів психології та права.

Тому ми вважаємо за необхідне запропонувати відповідні зміни і доповнення у чинні юрисдикційні норми, а також впровадження новітніх інститутів та методів, які б дозволили досягти сторонам стану реального примирення шляхом поєднання правових засад та психологічних прийомів.

Дослідженню окремих питань, пов'язаних з діяльністю врегулювання спору за участі судді, а також примирення подружжя після подання заяви про розторгнення шлюбу та їхніми особливостями, приділяли увагу такі вчені, як А. Бобкова, І. Бутирська, Т. Вільчик, М. Дякович, А. Лапкін, Ю. Меркулова, О. Можайкіна, О. Озерський, Н. Романідзе, З. Ромовської, С. Шимон, В. Устименко, О. Яновська. Однак у своїх дослідженнях науковці переважно приділяють увагу правовим або психологічним аспектам примирення. Водночас комплексного вивчення особливостей діяльності судді щодо врегулювання спору сторін або можливостей примирення подружжя, у якому б було поєднання юридичних і психологічних складових, на жаль, проведено не було.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз чинних юрисдикційних норм з точки зору наявних у сторін можливостей досягнути психолого-правового примирення. На підставі даного аналізу будуть запропоновані внесення змін та доповнень, наведення пропозиції щодо можливого покращення та розповсюдження даних інститутів.

Результати дослідження.

Досліджуючи питання розвинення примирливих інституцій, які дозволять сторонам надавати перевагу досягненню психолого-правового стану примирення, потрібно підкреслити, що обов'язкове досудове врегулювання отримає необхідний поштовх до свого повноцінного розвитку тільки після запровадження державних механізмів, основою яких буде діяльність примирливих організацій. Спеціалізацією таких організацій

буде надання допомоги сторонам спору у подоланні виниклих розбіжностей, емоційних переживань. А до її складу повинні входити професійні психологи, медіатори чи особи, які отримали необхідні навички медіації та фасилітації, тобто особи, за допомогою яких можливо примирити сторони та повноцінно відновити стосунки між ними на психолого-емоційному рівні.

Без початку роботи таких примирливих установ ми лише можемо спробувати перекласти їхні обов'язки на захисників, самі сторони чи осіб, які володіють новачками медіатора, подекуди залишаючи сторони сам на сам з проблемою підвищено-емоційного сприйняття ситуації. У той же час, якщо не надавати оцінку наявної проблемі та не намагатися її вирішити шляхом вдосконалення чинних юрисдикційних норм та підкреслення взаємозв'язку їхньої діяльності із необхідністю поєднання психологічних особливостей притаманних процесу примирення сторін, досягти суттєвих зрушень не вдасться.

Саме тому ми виступаємо за розповсюдження примирливих процедур у наслідок належного врегулювання вже чинних юрисдикційних норм, що у своїй сукупності повинно надати необхідний результат у вигляді збільшення завершення конфліктних ситуацій унаслідок настання реального примирення сторін. Дані обставини повинні переконати законодавця та суспільство у необхідності розповсюдження примирливих інститутів та важливості поєднання у них правових і психологічних складових частин.

Позначивши можливість та необхідність досудового врегулювання, вказавши на наявність примирливих організацій, які можливо до нього залучити, ми можемо сподіватися на звичайну цікавість суспільства до вивчення особливостей врегулювання спору шляхом примирення. Сприйняття та формування уяви про це у суспільстві безперечно наблизить нашу країну до розповсюдження юрисдикційних норм примирення і покладе необхідний фундамент їхнього поєднання з психологічними методами та прийомами. Нарешті, необхідно зважати на людський фактор, за яким сторони, які успішно залучили до вирішення спору медіатора, психолога або іншу особу, яка була посередником, будуть розповсюджувати інформацію про це. Тобто буде відбуватися так званий маркетинг із уст в уста, а особи, які таку інформацію отримують, вже зможуть порівняти наявні можливості завершення спору. Потім отримана інформація допоможе вирішити для себе питання надання переваги новітньому у не досліджуваному процесу досудового врегулювання, за яким можливо досягти безконфліктного стану протягом п'яти-десяти днів або прагнути до судових розглядів, час яких може тривати не один рік.

Вже після початку належної діяльності примирливих організацій можливо буде намагатися запровадити обов'язкове досудове врегулювання у всіх цивільних спорах.

Одним із важливих інститутів примирення, який існує наразі і за допомогою якого, на наш погляд, сторони можуть спробувати досягти психолого-правового стану примирення, слід вважати інститут врегулювання спору за участі судді. Разом із тим ми також вважаємо, що наразі даний інститут не повністю досягає поставлених цілей, а відтак потребує розвинування та вдосконалення. Розвиток даного інституту призведе до розповсюдження, сприйняття і розуміння процесу досягнення психолого-правового примирення сторін. Але відбудеться це лише у разі набуття суддями необхідної для здійснення примирення сторін кваліфікації і розуміння сутності примирливих

процедур, а також із сприйняттям законодавцем важливості розподілу суддів за правилом: один суддя здійснює загальний судовий розгляд, інший спеціалізований суддя реалізує примирливі процедури.

Тобто ми вважаємо, що наразі існують декілька задач, які потребують вирішення. По-перше, необхідно запропонувати під час проходження спеціальної підготовки кандидатами на посаду судді пройти курс медіаторства. По-друге, впровадити зміни і доповнення до чинних юрисдикційних норм, що стосуються діяльності та повноважень судді із примирення сторін безпосередньо під час здійснення судового провадження. По-третє, розробити законопроект, яким найбільш розповсюджені юрисдикційні норми доповнити окремою главою, що буде запроваджувати і регламентувати діяльність новітнього суб'єкта судового провадження – судді, який здійснює примирення сторін.

Вирішення першої задачі буде можливим в разі отримання суддями необхідної підготовки, набуття професійних навичок відновлення та медіації. З цією метою до Навчальної програми спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді, затвердженої рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 13.07.2018 року № 172/зп-18, необхідно додати п. 7., який буде передбачати необхідність отримання сертифікату проходження курсу медіаторів в Національній асоціації медіаторів України. Причому кількість годин такого курсу не повинна бути меншою, ніж визначена у Європейських стандартах навчання медіації, а саме не менше 40 астрономічних годин. А також доцільно внести відповідні зміни до Положення про порядок складання іспиту та методик його оцінювання під час кваліфікаційного оцінювання судді, затвердженого рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів від 26.10.2015 р. [1]. Вважаємо, за потрібне до Розділу 3, п. 3.6. даного положення необхідно долучити дисципліну з «особливостей здійснення медіації». Крім того, вдосконалення потребує п. 4. 4. Розділу 4 Порядку проходження спеціальної підготовки кандидатами на посаду судді, затвердженого рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 12.02.2018 р., який регламентує зміст спеціальної підготовки кандидату на посаду судді [2]. До вказаного пункту 4.4. необхідно додати блок VII Проходження курсу переговорів та медіації.

Щодо другої задачі у вигляді покращення юрисдикційних норм, які регламентують діяльності судді з врегулювання спору, то ми пропонуємо звернути увагу перш за все на вже чинні процеси цивільного, адміністративного та господарського законодавства. Послідовно їх досліджуючи, вважаємо за необхідне запропонувати їх удосконалення, починаючи із підготовчого судового засідання, на якому безпосередньо вирішується питання наявності підстав врегулювання спору за участі судді. Відтак пропонуємо п. 14 ч. 2 ст. 180 КАС України, п. 14 ч. 2 ст. 182 ГПК України, п. 14 ч. 2 ст. 197 ЦПК України змінити і викласти таким чином: встановлює строки та порядок врегулювання спору за участі судді за наявності згоди сторін на його проведення та передає справу іншому судді, уповноваженому на здійснення врегулювання спору. Якщо у встановлений строк сторони не примиряться і спір не буде врегульовано, справа повертається до судді, в провадженні якого вона перебувала до передання на врегулювання за участі судді.

Впровадження даної норми автоматично спричинить виключення з юрисдикційних процесів статей, які вказують на

необхідність передання справи іншому судді в разі неуспішної спроби врегулювання спору за участі судді, тобто із ст. ст. 204 ЦПК України, 189 ГПК України та 188 КАС України необхідно буде виключити ч. 4.

Запровадження даних пропозицій буде втілювати у життя нашу думку щодо необхідності розмежування суддів та цілком узгоджується із рекомендаціями Програмного документу у рамках проекту Ради Європи «Підтримка впровадженню судової реформи в Україні» [3, с. 24].

Третє завдання, пов'язане із необхідністю запровадження окремого спеціалізованого судді, який буде здійснювати примирення, можливо розв'язати, впровадивши запропоновані з метою вирішення другої задачі зміни і доповнення. Разом із тим це буде лише половина шляху до повноцінної діяльності інституту примирення за участі суду. Все ж таки неможливо порівнювати досвід судді загального напрямку, якому час від часу доводиться брати участь у примиренні сторін, із суддею, який буде спеціалізуватися лише на такого роду діяльності. Більш ніж переконані, що проведені в майбутньому порівняння статистичних даних будуть яскраво підкреслювати перевагу запровадження судді, діяльність якого буде обмежена лише врегулюванням спору сторін. Тому наразі ми можемо запропонувати до ЦПК України, ГПК України, КАС України впровадити статтю, яка буде обумовлювати завдання законодавця розробити і ініціювати роботу юрисдикційних норм новітнього суб'єкта судового провадження – судді, який буде здійснювати врегулювання спору і примирення сторін. З цією метою пропонуємо до ст. ст. 184 КАС України, 201 ЦПК України, 186 ГПК України додати ч. 3 такого змісту: врегулювання спору здійснює примирливий суддя, обраний на зборі суду, зі складу суду, в якому здійснює професійну діяльність. До повноважень примирливого судді належить здійснення врегулювання спору шляхом примирення сторін (набуває чинності після розроблення та прийняття законопроекту «Про діяльність судді з врегулювання спорів і примирення сторін»). Впровадження у законодавство таких пропозицій фактично буде вказувати на отримання суддями додаткових спеціальних знань та навичок з питання залагоджування конфліктів, примирення сторін. Дані обставини, у свою чергу, значно спростять для суддів задачу у вигляді сприйняття необхідності поєднання психологічних та правових елементів примирення під час врегулювання спорів сторін.

Разом із тим до прийняття відповідного Законопроекту, в якому буде регламентуватися діяльність новітнього суб'єкта: примирливого судді необхідно в юрисдикційні норми імплементувати такі положення, які дозволять усім сторонам врегулювання спору за участі судді відчутти себе повноцінними, важливими учасниками, а позивачу і відповідачу отримати необхідні елементи відновлення.

Відтак пропонуємо до ч. 1 ст. ст. 184 КАС України, 201 ЦПК України, 186 ГПК України додати ч. 3 такого змісту: сутність врегулювання спору за участі судді полягає у проведенні судом необхідних перемовин із сторонами, за наслідком яких сторони повертаються до безконфліктного стану та заключають обопільну угоду про примирення. Суддя, що здійснює врегулювання спору, є спільним учасником перемовин, за чіткою допомогою і порадами сторони самі домовляються про прийнятний для них вихід із ситуації. Приймати рішення замість сторін або свідомо схилити будь-яку сторону до примирення судді, що здійснює врегулювання спору, забороняється. До заключення

угоди про примирення суддя, який здійснює врегулювання спору, з'ясовує у сторін, чи вважають вони дане рішення взаємоприйнятним, після прийняття якого у них відновлюється відчуття взаємоповаги.

Також вважаємо за необхідне більш детально регламентувати особливості діяльності судді з врегулювання спору сторін. Зокрема, визначити критерії, якими повинен керуватися суддя, пропонуючи шлях до мирного врегулювання.

Тому пропонуємо до ч. 4 ст. ст. 186 КАС України, 203 ЦПК України, ч. 5 ст. 188 ГПК України додати п. 1 такого змісту.

Пропозиція, яка, на думку судді, може допомогти сторонам у мирному врегулюванні, формується з професійного досвіду судді, поєданого з наявними методиками примирення сторін, елементами яких є психологія, медіація та правосвідомість. Така пропозиція повинна враховувати інтереси обох сторін і надавати їм можливість досягти взаємоприйняттого рішення.

Запровадження даної норми, на наш погляд, буде додатковим фактором набуття розуміння як сторонами, так і самими суддями здійснення процесу врегулювання за участі судді, підкреслення його особливостей та погодження на підсвідомому рівні з необхідністю зважати на психологічні чинники.

Ще одним моментом, який необхідно уточнити, є форма здійснення спільних або закритих зустрічей. Тобто наразі вона має назву наради, що не зовсім відповідає задуму із пошуку взаємоприйняттого рішення сторін та діяльності суду на умовах рівності з іншими сторонами. Наприклад, нарада у суспільстві сприймається як зустріч із керівництвом, яке під час обговорення наявних загальних питань доводить до відома свою позицію та готує присутніх на ній до прийняття необхідного рішення. У нашому випадку таким керівником буде сприйматися суддя.

Тому пропонуємо змінити словосполучення «спільні наради» на «примирливі зустрічі» в усьому змісті ст.ст. 186 КАС України, ст. 188 ГПК України, ст. 203 ЦПК України. Зокрема, викласти перше речення ч. 1 ст. 203 ЦПК України, ч. 1 ст. 186 України, ч. 2 ст. 188 ГПК України таким чином: проведення врегулювання спору за участі судді здійснюється у формі спільних та (або) закритих примирливих зустрічей.

Розглядаючи новітні підходи примирення сторін, з урахуванням психолого-правових особливостей, неможливо оминути увагою необхідність вдосконалення юрисдикційних процесів, які відповідають за відновлення сімейних відносин. При цьому, на наш погляд, як психологічні, так і правові моменти, пов'язані із досягненням примирення між подружжям, слід розрізняти за наявністю або відсутністю дітей у сім'ї, а також виявленим бажанням розлучитися двома чи лише однією із сторін. Деякою мірою згоден із цим і законодавець, наприклад, надаючи у СК України право подружжю звернутися із заявою про розірвання шлюбу до органу державної реєстрації актів цивільного стану заяву за умови відсутності дітей. Тобто подружжя, у яких є малолітні чи неповнолітні діти, можуть розірвати шлюб лише в судовому порядку.

При цьому слід погодитися з думкою тих вчених, які вважають, що норми права, якими регулюються питання вирішення сімейних спорів, не можуть врахувати всіх їх особливостей, особливо які стосуються психологічного стану сторін, можливих наслідків, які може спричинити те чи інше вирішення спору [4, с. 171]. Однак деякі з таких особливостей слід вказати та впровадити регламентацію послідовних дій із запроваджен-

ням і застосуванням обов'язкових психологічних елементів під час примирення подружжя.

Отже, у першому випадку ми розглянемо можливі процеси примирення та шляхи щодо їх вдосконалення у разі виникнення конфлікту подружжя, у яких відсутні діти. Наразі наявні юрисдикційні норми дозволять даний конфлікт вирішити в судовому та позасудовому порядку. В позасудовому можна вказати на наявність завуальованих психолого-правових елементів примирення, зокрема це надання місяця на можливість відкликати заяву про розірвання шлюбу. На думку законодавця, даний місяць може допомогти сторонам вирішити свій конфлікт. Однак слід звернути увагу, що залишити подружжя сам на сам із виниклим конфліктом – не найкращий спосіб його залагодити і не може вважатися повноцінним вирішенням проблеми відновлення стосунків та примирення сторін. Наприклад, слід погодитися із Т.В. Зозуль, який вказує на драматизацію подружжям будь-якої спірної ситуації, виходом з якої, на жаль, зазвичай розглядається розлучення. Також вчений зазначає на тип конфліктної ситуації, у якій між подружжям існують постійні сварки, стикаються інтереси, потреби, наміри і бажання, породжуючи особливо сильні й тривалі емоційні стани [5, с. 60]. Тому слід зважати на цілу низку факторів, які необхідно врахувати сторонам перед спробою примиритися, більшість з яких буде нести не правовий, а психологічний характер. За даних обставин, на наш погляд, необхідно доповнити ст. 106 СК України, конкретизувавши цілі надання подружжю місяця на роздуми та можливість відмовитися від розірвання шлюбу, наданням додаткових повноважень працівникам державної реєстрації актів цивільного щодо можливості з'ясування мотивів, які спонукали подружжя на такий шаг, а також розвинення спеціалізованих примирливих організацій, які б могли допомогти подружжю дійти порозуміння, прощення і примирення.

Враховуючи викладене, пропонуємо ч. 1 ст. 106 СК України абз. третім такого змісту: для можливості зберегти шлюб і досягти психолого-емоційного стану примирення подружжю надається місяць з дня подання заяви про його розірвання. Дане доповнення охарактеризує наявні, передусім психолого-емоційні проблеми між дружиною і чоловіком і конкретизує мету надання відстрочки у прийнятті рішення про розірвання шлюбу, адже не кожне молоде подружжя це розуміє.

Щодо обґрунтування думки про розширення повноважень працівників органів державної реєстрації, то необхідно зазначити, що подружжя, які з'явилися з метою подачі заяви про розторгнення браку, зазвичай знаходяться у стресовому, інколи пригніченому, стані, тому формальні питання працівника установи та наявний порядок дій не можуть бути визнаними такими, що відповідають принципам відновлення відносин. Слід розуміти, що молоде подружжя, яке дійшло до думки про необхідність розлучення, ще може визнати її хибність, якщо побачить шляхи до відновлення взаємоповаги і відчуженої допомоги суспільства. Відтак вважаємо за необхідне робітникам органів державної реєстрації володіти основами психології та медіації, з метою чого проходити відповідні курси, що допоможе відчутно міру сумісності психічних властивостей подружжя, надати перші поради щодо можливих варіантів до збереження сім'ї. Крім того, пропонуємо ст. 106 СК України доповнити ч. 4 такого змісту: після отримання від подружжя, у якого немає дітей, заяви про розірвання шлюбу працівник державної реєстрації цивільного стану з'ясує причину такого

рішення, роз'яснює мету надання одного місяця для можливості її відкликання, надає поради щодо можливості дій, за допомогою яких подружжя може спробувати відновити повагу та взаєморозуміння, тим самим врятувавши шлюб. Працівник державної реєстрації цивільного стану залежно від типу протиріч, що виникли між подружжям, пропонує допомогу медіатора або психотерапевта із сімейних відносин.

Дані норми не зможуть повністю вирішити проблему примирення подружжя, але дадуть йому ще декілька шансів для спроби відновлення стосунків, відмови від подальшої ворожнечі.

Висновки. На прикладі даної статті ми вказали на наявні проблемні питання досягнення психолого-правового примирення у деяких сферах юрисдикційних процесів. Слід констатувати, що насправді таких питань набагато більше, а їх вирішення буде залежати як від внесення необхідних змін і доповнень у чинні юрисдикційні норми, так і від належного інформування суспільства, про переваги, які можна отримати у разі обрання шляху відмови від ворожнечі і намагання залагодити конфлікт шляхом примирення. При цьому важливо, щоб такі дії чітко вказували на невід'ємність двох складових у процесі примирення – психологічної та правової, були взаємопоєднані правовою та психологічною складовими частинами.

Література:

1. Положення про порядок складання іспиту та методику його оцінювання під час кваліфікаційного оцінювання судді від 26.10.2015 р. URL: <http://nsj.gov.ua/files/1467885578polozhennya2.pdf> (дата звернення: 25.05.2021).
2. Порядок проходження спеціальної підготовки кандидатами на посаду судді від 12.02.2018 р. URL: <http://nsj.gov.ua/ua/about/regulations/dokumenti-radi-suddiv-ukraini/> (дата звернення: 25.05.2021).
3. Кисельова Т. Інтеграція медіації в судову систему України. Програмний документ. 2017. 28 с. URL: <https://rm.coe.int/kyselova-t-mediation-integration-ukr-new-31-07-2017/168075c1e7> (дата звернення: 30.04.2021).
4. Недо К.А. Медіація у сімейних конфліктах. *Наше право*. № 2. 2016 р. С. 168–172.
5. Зозуль Т. В. Психологічні чинники конфліктів у молодій сім'ї. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Психологія. 2014. Вип. 47. С. 58–65.

Pliasun H. Some issues of improving the statutory regulation of conciliation in the jurisdictional process

Summary. The article analyzes some available legal rules through which the parties can try to achieve reconciliation. Based on the results of the analysis, it is proposed to make specific amendments to the legal regulation of dispute settlement institutions with a judge and the possibility of reconciliation of spouses after filing a divorce petition.

It is proposed to introduce rules which would indicate the necessity for a judicial candidate to take a mediation course. We have substantiated the importance of making amendments to the available legal rules, which relate to the activities and powers of the judge for conciliation of the parties directly during court proceedings. The need to develop a draft law is emphasized, with the essence of supplementing the most widespread legal rules as a separate chapter, which would introduce and regulate activities of a new actor of court proceedings, namely: the judge dealing with reconciliation of the parties.

A special attention is paid to the importance of the judge having professional experience combined with mastery of the available methods of reconciliation of the parties,

with psychology, mediation and legal awareness as the basic elements.

The article considers the process of reconciliation of the parties with a judge, with a special attention paid to the necessity to increase the psychological role in such a process, as well as establishing the parties' concept of their importance and taking the judge not as a person who manages and insists, but as a person who can by providing professional advice help restore a conflict-free status. For this purpose, the form of settlement of the dispute with a judge is proposed to be called joint or closed conciliation meetings.

As a result of studying the procedure of reconciliation of spouses available in the legal rules, we have substantiated the necessity of taking into account a number of factors to be

considered before trying to reconcile, with most of which not legal, but psychological in nature.

It is proposed to supplement Article 106 of the Civil Code of Ukraine specifying the purpose of giving the spouses a month for reflection and an opportunity to refuse from dissolving the marriage, as well as providing additional powers to state civil registrars with regard to the possibility of revealing the grounds which prompted the spouses to take such a step.

We have also stressed the necessity of developing a network of specialized conciliatory institutions to assist spouses to reach understanding, forgiveness and reconciliation.

Key words: reconciliation, psychological and legal reconciliation, mediation, dispute settlement over participation of a judge.

*Полуніна О. О.,**кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри цивільного процесу**Національного університету «Одеська юридична академія»*

ЕЛЕКТРОННІ ПЕТИЦІЇ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНА

Анотація. Стаття присвячена функціонуванню електронних петицій в Україні, як способу спілкування з Президентом України. Окрема увага присвячена законодавчому регулюванню сервісу через який можна звернутися з петиціями через спеціальний розділ вебсайта Офіційного інтернет-представництва за адресою petstson.president.gov.ua, його позитивним та негативним аспектам. Запропоновано шляхи удосконалення такої форми офіційного звернення. Ми живемо в цифрову еру, в той час, коли інтернет проникає у всі сфери суспільного життя, роблячи його більш прозорим та відкритим. Діджиталізація не обійшла і сферу політичного життя, започаткувавши так зване електронне врядування, що покликане економити час кожного громадянина, що витрачається на паперову тяганину у колах бюрократичного пекла, аби вирішити буденні проблеми різного рівня. Інакше кажучи, тепер можна не виходити з дому, в декілька «кліків», зробити рівно те ж саме, що і пройшовши з добрий десяток інстанцій. Особливо важливими такі інновації є для місцевого самоврядування [1, с. 38–40].

Одним з інструментів електронного самоврядування є електронна петиція. Вона являється не тільки електронним варіантом паперової петиції, котру від цифрували, вона є певним зверненням з конкретною проблемою, розміщене на спеціальній електронній платформі, де люди віддають свої голоси у разі підтримання положень петиції. В ній також містяться деякі рекомендації та вказівки, яких слід дотримуватись. За своєю суттю петиція є формальним письмовим запитом, який, підписується багатьма людьми. Запит направляється до влади для врегулювання певної проблеми, вказаної у тексті петиції.

Щоб Вашу петицію побачив Президент, вона повинна набрати 25 000 підписів за 3 місяці [2].

У статті здійснено аналіз електронних петицій як інструменту громадської участі та впливу на політичні процеси. Окреслено міжнародний досвід використання електронних петицій, звертаючи увагу на приклади успішних практик та виклики, з якими стикаються країни у процесі їх впровадження. У контексті України розглянуто діючу систему електронних петицій, визначено її переваги та недоліки. Зазначено, що електронні петиції сприяють збільшенню громадської активності, підвищенню прозорості та ефективності управління. Резюмовано, що для успішного впровадження електронних петицій в Україні необхідні політична воля, технологічні ресурси та громадська підтримка.

Ключові слова: електронна петиція, звернення громадян, ініціатор петиції, законодавство, комунікація.

Постановка проблеми. Електронні петиції як демократичний механізм взаємодії влади та суспільства нині практикуються у понад сімдесяті п'яти державах світу. Україна запровадила його лише у 2015 році. Зважаючи на те, що інститут електронних петицій цілком виправдав сподівання, які на нього

покладалися, як взаємодія влади і суспільства, вважаємо за необхідне наукове дослідження такої форми громадської участі та виявленні переваг та недоліків її функціонування.

Стан дослідження. Значний внесок у наукові дослідження щодо такого механізму взаємодії влади та суспільства в Україні такої як електронні петиції зробили такі вчені як: Белікова М., Афанасьєва В., Решота В. та інші.

Метою статті є дослідження законодавчого закріплення електронних петицій та використання сервісу petstson.president.gov.ua, визначення проблем, які виникають упродовж використання цього механізму та запропонування шляхів удосконалення сайту у майбутньому.

Виклад основного матеріалу. Електронна петиція – це звернення з тою чи іншою проблемою, яке розміщується на спеціальній електронній платформі, де люди віддають свої голоси у разі підтримання її положень.

Електронні петиції є одним із способів залучення громадян до політичного процесу та забезпечення їх участі в прийнятті рішень уряду. Ця форма громадського звернення здебільшого заснована на використанні електронних засобів зв'язку та інформаційних технологій, що дає змогу масово залучати громадян до обговорення та вирішення важливих питань суспільного життя [3, с. 168–169].

Міжнародний досвід електронних петицій свідчить про їх широке використання в різних країнах світу. Наприклад, у Великій Британії петиції, які набирають певну кількість підписів, обговорюються у парламенті. У Німеччині впроваджена система електронних петицій, яка дозволяє громадянам звертатися до Бундестагу з різними ініціативами. Також приклади успішного використання електронних петицій можна знайти у Фінляндії, Швеції, Швейцарії та інших країнах [4].

Україна також не залишається осторонь цього процесу. В 2015 році було прийнято Закон України «Про звернення громадян», який визначає правову основу для здійснення громадського контролю, включаючи електронні петиції. Згідно з цим законом, громадяни мають право створювати петиції та звертатися до державних органів з конкретними вимогами або пропозиціями. Українські електронні петиції функціонують на основі платформи «Електронна петиція», що розроблена спільно з Програмою реформування публічної адміністрації в Україні та Європейським Союзом. Ця платформа надає можливість громадянам створювати та підписувати електронні петиції онлайн. Після досягнення певної кількості підписів, петиція направляється до відповідного органу влади, який зобов'язаний розглянути її та надати відповідь [5].

Однак, необхідно відзначити, що українська система електронних петицій має свої виклики та обмеження. Деякі з них включають недостатню свідомість громадян про можливість

використання електронних петицій, недостатню популярність самої платформи, а також проблеми з вирішенням петицій та наданням зворотного зв'язку з боку владних органів.

У подальшому, для покращення ефективності електронних петицій в Україні, необхідно працювати над підвищенням освітньої компетентності громадян та розповсюдженням інформації про можливості використання петицій. Також слід забезпечити більшу прозорість та швидкість розгляду петицій, а також забезпечити зворотний зв'язок між громадянами та владними органами [6, с. 36].

Міжнародний досвід щодо електронних петицій вказує на широке використання цього інструменту у багатьох країнах світу. Ось деякі приклади:

1. Велика Британія: У Великій Британії електронні петиції грають важливу роль у політичному процесі. Якщо петиція набирає понад 10 000 підписів, уряд зобов'язаний розглянути її та надати офіційну відповідь. Якщо петиція набирає понад 100 000 підписів, вона може бути обговорена в парламенті.

2. Німеччина: У Німеччині діє система електронних петицій, відома як "E-Petitionen". Громадяни можуть створювати петиції та збирати підписи в Інтернеті. Якщо петиція набирає понад 50 000 підписів, вона може бути обговорена в Бундестазі.

3. Фінляндія: У Фінляндії діє онлайн-платформа "Kansalaisaloite", де громадяни можуть створювати петиції та збирати підписи для внесення законодавчих змін. Якщо петиція набирає понад 50 000 підписів, вона розглядається в парламенті.

4. Швеція: У Швеції діє система електронних петицій "Skrivunder". Громадяни можуть створювати петиції та збирати підписи в Інтернеті. Якщо петиція набирає понад 10 000 підписів, вона може бути обговорена в парламенті.

Ці приклади свідчать про успішне використання електронних петицій у різних країнах для залучення громадян до політичного процесу та впливу на прийняття рішень уряду. Ці системи допомагають забезпечити більшу прозорість, участь громадян та демократію у прийнятті рішень. Україна також може взяти на увагу цей міжнародний досвід та розвинути свою систему електронних петицій для зміцнення громадського участі та впливу на прийняття рішень у країні.

Давайте зазирнемо в історію створення петицій. Перше масове збирання підписів під петицією відбулося у Великобританії в 1838 році. Крім того, Великобританія стала чи не першою країною, де було запроваджено механізм інтернет-петицій спочатку на регіональному рівні [7].

У 1999 році парламент Шотландії дав старт порталу «E-petitioner», за допомогою якого громадяни могли направити депутатам звернення через спеціальну електронну форму. Першою такою петицією стала ініціатива Всесвітнього фонду дикої природи (WTF) щодо створення національного парку в частині узбережних територій [2].

На загальнодержавному рівні е-петиції у Британії з'явилися у 2006 році з ініціативи тодішнього прем'єр-міністра Тоні Блера. Щоправда, згодом система була розкритикована і закрита, а у 2011 році замінена на іншу.

У тому ж 2011 році в США було запроваджено сайт «We the People», що дозволяє направляти електронні петиції президентській адміністрації.

На місцевому рівні одними з перших електронні петиції ввели англійські міста Бристоль і Кінгстон-на-Темзі (2004).

У 2012 році в Шотландському окрузі Файф у місцевій раді не вистачало грошей для продовження фінансування центру для дітей з особливими потребами, тому було вирішено його закрити. Батьки ж дізналися про таке рішення ради лише через місцеву газету «Файф Хералд». Ініціатором подання петиції став місцевий депутат, який зареєстрував петицію на сайті GoPetition. В своєму зверненні він акцентував увагу на тому, що центр ніколи не буває порожнім, а, закривши його, влада позбавить дітей з особливими потребами відпочинку та належної турботи. Крім того, в таких центрах діти перебувають у дружній атмосфері та забувають про свою інакшість. Кампанія зі збору підписів почалася у лютому 2012 року. Набравши всього 509 підписів за півтора роки, петиція все ж таки змогла привернути увагу місцевої влади до проблеми дитячого центру в Едін Парку. Результатом кампанії стало отримання батьками, які пов'язані із дитячим центром, листа, в якому говорилося, що двері центру відкриті, і на них радо чекають [8, с. 45–47].

Юридичне врегулювання електронних петицій в українському законодавстві став доступний українцям 7 років тому, відколи у 2015 році було внесено зміни до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції № 577-VIII (від 2 липня 2015 року). Згідно з цією поправкою, громадяни України отримали право звертатись до Президента України, Верховної Ради, Кабінету Міністрів, органу місцевого самоврядування з електронними петиціями через офіційний веб-сайт органу, якому вона адресована, або веб-сайт громадського об'єднання, що збирає підписи на підтримку електронної петиції.

Електронні петиції, як і звернення громадян, можуть складатися у довільній формі. Проте законодавство висуває певні обов'язкові вимоги до їх змісту і структури. По-перше, в електронній петиції має бути викладено суть звернення, зазначено прізвище, ім'я, по батькові автора (ініціатора) електронної петиції, адресу електронної пошти. По-друге, на веб-сайті відповідного органу або громадського об'єднання, що здійснює збір підписів, обов'язково зазначаються дата початку збору підписів та інформація щодо загальної кількості та переліку осіб, які підписали петицію. По-третє, Закон встановлює, що електронна петиція не може містити заклики до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганду війни, насильства, жорстокості, розпалювання між-етнічної, расової, релігійної ворожнечі, заклики до вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини [9, с. 27–28]. Саму ж процедуру подання петиції можна умовно поділити на кілька етапів: ініціювання петиції, перевірка змісту петиції органами влади на відповідність вимогам закону, оприлюднення петиції на офіційному веб-сайті, збір підписів під петицією, надсилання петиції на розгляд адресату, розгляд та оприлюднення результатів розгляду.

Органи місцевого самоврядування, відповідно до Закону України, мають право самостійно встановлювати строки та необхідну кількість голосів для того, аби петицію було розглянуто. Втім, законодавець рекомендує наступну градацію мінімальної кількості голосів необхідної для розгляду петиції відповідно до кількості жителів населеного пункту:

- 1) до 1 тисячі жителів – не менше ніж 50 підписів;
- 2) від 1 тисячі до 5 тисяч жителів – не менше ніж 75 підписів;
- 3) від 5 тисяч до 50 тисяч жителів – не менше ніж 100 підписів;
- 4) від 100 тисяч до 500 тисяч жителів – не менше ніж 250 підписів;

5) від 500 тисяч до 1 мільйона жителів – не менше ніж 500 підписів;

6) понад 1 мільйон жителів – не менше ніж 1000 підписів [10, с. 65–66].

Здебільшого органи місцевого самоврядування дотримуються рекомендацій Закону України «Про звернення громадян» у положенні про кількість необхідних голосів. Що ж стосується відведеного часу, то тут ситуація різниться від міста до міста.

Наприклад, у Житомирі для того, аби петиція була розглянута, вона має набрати 250 голосів упродовж 90 днів. У Полтаві для проведення аналогічної процедури виділяється 60 днів, у Херсоні і Черкасах – по 30 днів, і 20 днів в Ужгороді. Всі ці міста мають приблизно однакову кількість населення.

У великих містах – таких як Одеса або Дніпро – треба зібрати 1000 підписів впродовж 90 днів, а в Києві за ті ж 90 днів – 10 000. Показовим в цьому плані є досвід Вінниці та Луцька, де під збір підписів на підтримку петицій відводиться всього 14 днів. Хоч разом із тим зменшується і кількість необхідних підписів: 300 у Вінниці та 350 у Луцьку.

Все це говорить про те, що аби використати інструмент електронної петиції у повній мірі, необхідно чітко розуміти специфіку громади, потенційний рівень активності громадян для того, щоб встановити розумні пороги для необхідної кількості підписів, та скільки під збір підписів відвести часу. Бо час в умовах збору підписів під петиціями місцевого рівня грає ключову роль, адже подекуди через те, що кампанія збору підписів передбачає досить тривалий час (90 днів), проблема за цей період може вже бути вирішена або перейти у стадію, коли її неможливо вирішити [7].

Може здатися, що петиція – це дуже складно і вимагає забагато часу, але у випадку, якщо все зроблено вірно, то мета виправдовуватиме засоби. В дійсності, щоб все пройшло, як слід, необхідно зробити буквально кілька речей.

В першу чергу – визначитись із суб'єктом, до кола повноважень якого входить можливість вирішення проблеми. По-друге – переконатись, що ця проблема не має локальний характер і турбує не лише вас. По-третє – дотриматись всієї процедурної частини із написанням тексту петиції. І останнє, але одне з головного – проводити промо-акцію і залучати всіх зі свого оточення до процесу збору підписів. Звучить складно, але в дійсності у більшості випадків вистачає регулярних постів у соціальних мережах. Головне – щоб проблема, вказана у петиції, мала інформаційне поле і залишалась у свідомості людини навіть після того як вона зробить пару «кліків» на підтримку петиції.

Висновок полягає в тому, що електронні петиції є важливим інструментом громадського участі в прийнятті рішень. Міжнародний досвід показує, що електронні петиції можуть бути успішно використані для залучення громадян до політичного процесу. Україна також має свою систему електронних петицій, яка потребує подальшого розвитку та вдосконалення для забезпечення більшої ефективності та прозорості.

На основі аналізу міжнародного досвіду та української практики електронних петицій, можна запропонувати такі заходи для покращення системи електронних петицій в Україні:

1. Підвищення освітньої компетентності: Здійснення інформаційних кампаній та навчальних програм з метою підвищення освітньої компетентності громадян щодо електронних петицій. Це може включати пояснення процедур створення петицій,

користування платформою та вплив, який може бути здійснений через петиції.

2. Популяризація платформи: Здійснення активних заходів для популяризації платформи електронних петицій серед громадян. Це може включати проведення інформаційних кампаній, просування через соціальні медіа, організацію тренінгів та семінарів для громадських організацій та активістів.

3. Покращення процесу розгляду: Вдосконалення процедури розгляду петицій та забезпечення швидкого та прозорого розгляду кожної петиції. Доцільно розробити чіткі критерії для розгляду та відповіді на петиції, а також встановити обов'язкові терміни для відповіді відповідних органів.

4. Забезпечення зворотного зв'язку: Забезпечення системи зворотного зв'язку між владними органами та громадянами, що подали петиції. Це може включати автоматичну повідомлення про стан розгляду петиції, регулярну інформацію про вжиті заходи та рішення, а також можливість спілкування між петиціонерами та владними органами.

5. Постійне вдосконалення платформи: Розробка та впровадження нових функцій на платформі електронних петицій, зокрема, можливість обговорення петицій, збільшення зручності використання та доступності для різних категорій користувачів.

Ці заходи допоможуть забезпечити більшу ефективність, прозорість та громадську участь у системі електронних петицій в Україні.

Висновки. Можна сказати, що електронні петиції мають важливе значення як інструмент громадського участі у політичному процесі. Міжнародний досвід показує успішне використання електронних петицій у різних країнах світу, де вони стимулюють залучення громадян до обговорення та вирішення важливих суспільних питань. Україна також має свою систему електронних петицій, але для досягнення більшої ефективності та прозорості необхідно продовжувати її розвиток та вдосконалення. Потрібно зосередитися на підвищенні свідомості громадян про можливість використання петицій, сприяти швидкому та прозорому розгляду петицій, а також забезпечити зворотний зв'язок між громадянами та владними органами. Розвиток системи електронних петицій може сприяти зміцненню демократії, громадського впливу та залученню громадян до прийняття важливих рішень у країні.

Отже, слід зазначити, що інструмент взаємодії влади і суспільства має як свої переваги так і свої недоліки. По-перше, електронні петиції стали популярними, влада запроваджує е-сервіси і дослухається до громадян. Потрібно щоб автори петицій стали лідерами громадської думки і сформували активні соціальні спільноти. Проте, законодавче регулювання електронних петицій має ряд недоліків та неточностей, що потребують усунення та законодавчого врегулювання. Також повинна бути в Україні і культура ініціювання петицій, люди не завжди є достатньо обізнаними, тому потрібно проводити спеціальні освітницькі програми та форуми для інформування населення.

В Одеській області чотири міських ради долучились до Єдиної платформи місцевих петицій: Балтська ОТГ, Теплодарська та Чорноморська міські, Овідіопольська селищна, а також Балтська районна рада.

Наразі електронні петиції в українських реаліях скоріше розглядаються як один із видів «диванного активізму». Адже за ста-

тистикою більшість користувачів обмежують свою участь у вирішенні проблеми парою «кліків», аби віддати свій голос. Подальша доля цих петицій не завжди цікавить громадян [10, с. 71].

Часто політична воля налаштована на низький рівень освіченості активістів, які не до кінця розрізняють межі повноважень органів місцевої влади або ігнорують встановлену форму подання петиції. Хоча у відповідь на кожну електронну петицію повідомляються результати її розгляду порушених у ній питань із відповідним обґрунтуванням. Відповідь на електронну петицію не пізніше наступного робочого дня після закінчення її розгляду оприлюднюється на офіційному веб-сайті органу, якому вона була адресована, а також надсилається у письмовому вигляді автору (ініціатору) електронної петиції та відповідному громадському об'єднанню, яке здійснювало збір підписів на підтримку відповідної електронної петиції.

Література:

1. Афанасьєва В. Електронна демократія в дії: як працюватиме е-петиція? URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2015/08/4/7076514/>
2. Белікова М.І. Електронні петиції: переваги та недоліки. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/13014/1/Bielikova_13-15.pdf
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови. 5-те вид. К.; Ірпінь: Перун, 2005. 1008 с.
4. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
5. Про звернення громадян: Закон України від 02 жовтня 1996 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80>
6. Ткачук А. В. Місцеве самоврядування та децентралізація. Практичний посібник / Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO». К.: ТОВ «Софія». 2012. С. 35–38.
7. Малиновська І. М. Електронне петиційне рухання в Україні: аналіз стану та проблеми. *Право України*. 2018. № 3. С. 73–77. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pr_2018_3_17
8. Портнова В. М. Електронні петиції: практика та проблеми застосування в Україні. *Публічне управління: теорія та практика*. 2019. Вип. 1(20). С. 43–53. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/pt/2019-1/doc/3/03.pdf>
9. Черній В. Електронна петиція як інструмент громадського впливу. *Юридичний вісник*. 2016. № 2. С. 26–29. URL: <http://visnyk.kh.ua/wp-content/uploads/2016/11/10cherniip26-29.pdf>
10. Кульчицька І. Електронні петиції в Україні: становлення та перспективи розвитку. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 2. С. 64–75. URL: <http://www.lawjournal.com.ua/archive/no-2-2019/issue-3/vkulchitska.pdf>

Polunina O. Electronic petitions: international experience and Ukraine

Summary. Functioning of Electronic Petitions in Ukraine as a Means of Communication with the President of Ukraine Abstract: This article explores the functioning of electronic petitions in Ukraine as a means of communication with the President of Ukraine. Special attention is given to the legislative regulation of the service through which petitions can be submitted via a dedicated section on the Official Internet Representation website at petstson.president.gov.ua, highlighting both its positive and negative aspects. Ways to improve this form of official communication are proposed.

We live in the digital era, where the internet permeates all spheres of social life, making it more transparent and open. Digitization has also reached the realm of politics, introducing the concept of e-governance, which aims to save time for every citizen spent on paperwork in the circles of bureaucratic hell to solve various levels of everyday problems. In other words, now it is possible to accomplish the same tasks in just a few clicks without leaving home, instead of navigating through numerous instances. Such innovations are particularly important for local self-governance [1, с. 38–40].

One of the tools of electronic self-governance is the electronic petition. It is not only a digital version of a paper petition but also a specific appeal with a particular issue posted on a dedicated electronic platform, where people can vote to support the petition's provisions. It also contains recommendations and instructions to be followed. Essentially, a petition is a formal written request signed by multiple individuals. The request is addressed to the authorities to address a specific problem stated in the petition text. To get your petition noticed by the President, it must gather 25,000 signatures within 3 months.

The article analyzes electronic petitions as a tool for public participation and influence on political processes. The international experience of using electronic petitions is outlined, focusing on successful practices and challenges faced by countries during their implementation. In the context of Ukraine, the existing system of electronic petitions is examined, and its advantages and disadvantages are identified. It is noted that electronic petitions contribute to increased civic engagement, transparency, and efficiency of governance. In conclusion, successful implementation of electronic petitions in Ukraine requires political will, technological resources, and public support.

Key words: electronic petition, citizen's appeal, petition initiator, legislation, communication.

*Шамота О. В.**аспірант кафедри цивільного права**Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПОНЯТТЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИ РЕАЛІЗАЦІЇ МАЙНОВИХ ПРАВ УЧАСНИКІВ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН

Анотація. У статті надається поняття гендерної рівності та особливості її забезпечення при реалізації майнових прав учасників сімейних відносин. На основі аналізу ключових наукових позицій визначено правову природу майнових відносин подружжя та їхнє значення для науки сімейного права. Зазначено, що в сімейному праві існує сильний зв'язок особистих відносин із майновими, тому часто майнові відносини подружжя трансформуються під впливом особистих, набувають особливих рис. В умовах розвитку ринкових відносин до складу майна подружжя можуть входити будь-які об'єкти цивільного обороту, тому необхідність регулювання відносин, пов'язаних із функціонуванням сім'ї, зумовлена її суспільно-економічним значенням. Отже, від ефективності правових норм, які регулюють майнові відносини подружжя, напряму залежить розвиток особистих відносин осіб у межах сім'ї.

Визначено, що майнові обов'язки подружжя – це врегульована нормами цивільного та сімейного законодавства міра необхідної (належної) поведінки подружжя з приводу майна, набутого за час перебування у шлюбі. Не можна надати особам здійснення прав і звільнити від виконання покладених на них обов'язків, які виникли на підставі суб'єктивного цивільного права, тому виникнення майнового права призводить до виникнення суб'єктивного обов'язку.

Сімейне законодавство втілило гендерний конструкт із урахуванням осмислення всієї гендерної проблематики. За мету поставлено закріпити принципи паритетної демократії у сім'ї і забезпечити рівні можливості для подружжя у реалізації ними конституційних прав, свобод, обов'язків і відповідальності людини та громадянина.

Ключові слова: цивільне право, цивільне законодавство, цивільні правовідносини, сімейне право, сімейне законодавство, гендерна рівність, майнові права, учасники сімейних правовідносин.

Вступ. У багатьох суспільствах протягом історичного періоду статева нерівність була суттєвою проблемою, що впливала на соціальний, економічний та правовий статус жінок. Жінки були обмежені у своїх можливостях володіння майном, успадкуванні, контролі над фінансами та рішеннях щодо майбутнього. Однак, з часом суспільство почало рухатися до більш рівноправного підходу, і забезпечення гендерної рівності стало пріоритетним завданням багатьох країн.

Правове забезпечення гендерної рівності в сфері майнових прав учасників сімейних відносин є важливим кроком до створення справедливого і рівноправного суспільства. Закони, що регулюють сімейні відносини, повинні гарантувати, що жінки та чоловіки мають однакові права на володіння майном, його

збереження та успадкування.

Правовідносини щодо майна подружжя мають еквівалентно-оплатний характер, про що свідчить їхня побудова на основі поєднання принципів спільності та роздільності майна. Встановлюючи договірний режим на своє майно, подружжя має право за допомогою шлюбного договору вибрати для себе бажану модель майнових відносин, з урахуванням підстав еквівалентно-оплатного начала. Невіддільність майнових відносин від особистостей учасників можна виявити не тільки в аліментних правовідносинах подружжя, від чого вони перетворюються на невідчужувані та непередавані. Тому і сімейне, і цивільне законодавство різних держав виходить із диференціації подружніх правовідносин на майнові й особисті немайнові.

Моральні почуття й особисто-довірча основа дуже важливі в сімейному житті, проте не відіграють істотної ролі у сфері сімейного права. Підставою для подружніх правовідносин є вольовий цілеспрямований акт – угода про укладання шлюбу, на основі якої особи не тільки вступають у подружні правовідносини, а й можуть із власної волі змінити їхній зміст. Оскільки правовідносини щодо майна та правовідносини з надання утримання складаються щодо тих чи інших матеріальних благ і мають економічний характер, вони володіють вартісним змістом. Це є однією з головних характеристик майнових правовідносин подружжя, що й зумовлює застосування до них норм цивільного законодавства під час визначення їхнього змісту та специфіки регулювання в рамках сімейного права.

Однак, щоб забезпечити гендерну рівність у майнових правах учасників сімейних відносин, необхідно подолати ряд перешкод. Нерівність у доступі до освіти, зайнятості та фінансових ресурсів, культурні стереотипи, сексистські уявлення про ролі та обов'язки чоловіків і жінок – все це впливає на розподіл майна в сім'ї. Доволі частими є випадки, коли жінки зазнають дискримінації в момент розлучення або при виплаті аліментів, а також в ситуаціях насильства в сім'ї.

Сфера наукових досліджень. Гендерний підхід до аналізу становища жінок і чоловіків в українському суспільстві, міжстатевих відносин, місця й ролі кожної статі у розвитку громадянського суспільства відображений у працях багатьох вітчизняних науковців зокрема: О.Ю. Бикова, Н.Б. Болотіної, Т.В. Войтенко, В.В. Надьон, З.В. Ромовської, К.Б. Левченко, О.І. Сафончик, О.В. Синегубова, В.М. Чернеги та багато ін. У численних наукових статтях і монографічних дослідженнях у різних галузях національного законодавства загалом і сімейного зокрема.

Виклад основного матеріалу. Гендерна рівність при реалізації майнових прав учасників сімейних відносин є одним

з ключових аспектів справедливості та рівноправ'я в суспільстві. Це поняття означає, що чоловіки і жінки повинні мати однакові можливості, права та доступ до майнових ресурсів, які виникають з їх участі в сімейному житті.

Традиційно, у багатьох суспільствах спостерігається нерівність у розподілі майна між чоловіками та жінками. Стереотипи статевих ролей та соціокультурні норми призводять до того, що жінки частіше залишаються залежними від своїх чоловіків у фінансовому плані. Це може включати обмежений доступ до власності, обмеження у спадкуванні майна, обтяження домашніми обов'язками без відповідної компенсації та інші форми дискримінації.

Як справедливо відзначено у Конституції України, що людина – чоловік і жінка – є найвищою цінністю. Вона відображає те, що розбудова й оновлення українського суспільства в період нової та новітньої історії відбувається за умов наймасштабнішої у світі революції – становлення рівності жінки та чоловіка у правах, свободах, обов'язках, відповідальності, можливостях і шансах. Ідея рівноцінності статей і гарантування її в реальному житті виражена у ст. 24 Основного Закону у формулі рівних прав і можливостей чоловіків і жінок [1].

Однак, гендерна рівність у майнових правах вимагає перегляду та зміни цих усталених стереотипів та практик. Вона покликана забезпечити рівний доступ до майна, однакові можливості для володіння, розпорядження та спадкування майнових цінностей для чоловіків і жінок.

У правовій доктрині щодо питання про співвідношення особистих і майнових прав та обов'язків членів сім'ї, зокрема й подружжя, у системі сімейних правовідносин існує думка про те, що сімейні правовідносини, зокрема подружні, є переважно особисто-правовими і лише потім майновими.

Існує твердження, що майнові відносини кожного з подружжя перебувають у тісному взаємозв'язку з їхніми особистими сімейними відносинами, і майнові відносини залежать від характеру особистих взаємин подружжя. Також указується, що в сімейному праві зв'язок особистих відносин із майновими настільки сильний, що самі сімейні майнові відносини трансформуються під впливом особистих, набувають особливих рис, які у принципі не властиві цивільним майновим відносинам.

Звичайно, подружні майнові відносини набагато легше піддаються правовому оформленню, тому детальніше і ретельніше законодавче регулювання майнових відносин подружжя зумовлене об'єктивною необхідністю. Для майнових відносин, що складаються всередині такого економічного осередку суспільства, як сім'я, завжди важлива й необхідна чітка визначеність. Внести визначеність до майнових відносин подружжя необхідно з метою охорони прав та інтересів як самого подружжя, так і третіх осіб, кредиторів, контрагентів, спадкоємців тощо. Крім того, майнові права майже завжди можуть бути здійснені примусово, у разі порушення цих прав та невиконання майнових обов'язків можуть бути застосовані санкції.

Майнова сфера відносин між дружиною та чоловіком відіграє значну роль у загальному контексті спільного життя подружжя. Рівень матеріального забезпечення сім'ї нерідко стає вимірником стабільності шлюбу, запорукою виконання сім'єю важливих суспільних функцій.

Зокрема у майнових правовідносинах потрібно забезпечити рівні можливостей для подружжя щодо власності та управління

спільним майном. Традиційно, багато суспільств мали систему, в якій чоловік був головним у плані здобутку доходів і здійснював контроль над майном, тоді як жінкам відводилася роль домогосподарки. Однак, сучасні законодавчі реформи націлені на забезпечення рівних прав для обох партнерів у шлюбі або спільному житті. Це означає, що як чоловік, так і жінка мають рівні можливості володіти, управляти та розпоряджатися спільним майном.

Як відзначають науковці, в межах об'єктивно наявних можливостей СК України забезпечує баланс інтересів жінки та чоловіка у сім'ї, усуває нерівність у правах чоловіка, що мала місце раніше. У кодексі жінка не розглядається апріорі як скривджена сторона. Скривдженою стороною може бути однаковою мірою як жінка, так і чоловік [2].

Гендерна експертиза сімейного законодавства передбачає аналіз правових норм, проте наскільки вони – дружина і чоловік – як рівноправні суб'єкти подружніх відносин можуть самореалізуватися в сімейному середовищі, настільки сімейне законодавство не є нейтральним у цьому, а гарантує гендерну рівновагу, усуває гендерну дискримінацію, сприяє розвитку паритетної демократії в сім'ї. Якщо «жіночий» підхід до сімейних відносин традиційно зосереджувався на захисті прав жінок, абсолютизував такий захист, то за гендерного підходу передбачається правовий аналіз сімейних відносин із погляду рівності у сім'ї дружини та чоловіка. Тільки гендерно справедливий підхід до законодавства може створити гендерно справедливі умови для самоутвердження рівноправності соціальних статей у сімейних відносинах [3].

Майнові правовідносини у сімейному праві – це врегульовані нормами сучасного законодавства відносини між суб'єктами права, в яких об'єктом є будь-які майнові блага (речі індивідуального користування, премії, нагороди, майно, набуте під час перебування у шлюбі, грошові утримання тощо) [4].

Однак чинний ЦК України не містить прямого визначення майнових прав, а в ст. 190 ЦК України сформульовано вказівку на їх отождолення з неспоживною річчю і зазначено визнання майнових прав речовими правами [5, с. 223].

З аналізу вітчизняного законодавства вбачається, що майнові права поряд із будь-якими рухомими, нерухомими речами, грошима, цінними паперами є об'єктами цивільного обороту. До майнових прав належить, зокрема, право вимоги, що виникає з приводу володіння, користування та розпорядження майном (наприклад, спадкові права; права вимоги особи за зобов'язаннями, за якими вона є кредитором; виняткові права автора тощо), право вчиняти дії щодо оформлення права власності на майно.

Майнові правовідносини подружжя охоплюють сферу трьох основних напрямів це і правовий режим майна подружжя у шлюбі, а також порядок управління майном та відносини подружжя щодо надання утримання.

СК України закріплює правовий режим майна подружжя у шлюбі, який будується на особистій приватній власності подружжя (гл. 7) та спільній сумісній власності подружжя (гл. 8) [4].

Сімейне законодавство приватну власність трактує іншим терміном «особиста приватна власність». За змістом особиста приватна власність розуміється однаково відповідно до змісту приватної власності передбаченої ЦК України, і навіть ті питання, які залишилися не розкритими СК України, їх роз-

криває ЦК України. Таким чином, термін «особиста приватна власність» ототожнюється з терміном «приватна власність», тому що сімейні відносини, відповідно до ч. 1 ст. 7 СК України, регулюються СК України та іншими нормативно-правовими актами, в яких використовується саме термін «приватна власність». Тому слушно відзначено думка про те, щоб СК України мав однакову термінологію із ЦК України [6, с. 49–50].

Кожен із подружжя самостійно володіє, користується та розпоряджається належним йому майном, але з урахуванням інтересів сім'ї, насамперед дітей. Це означає, що право власності одного з подружжя не є правом, що здійснюється лише відповідно до свого інтересу. Спільною сумісною власністю вважається майно, набуте подружжям за час шлюбу. Подружжя користується рівними правами на майно, набуте за час шлюбу й у тому разі, коли один із них був зайнятий веденням домашнього господарства, здійснював догляд за дітьми, навчався, хворів чи з інших поважних причин не мав самостійного заробітку (доходу). Оскільки не мають самостійного заробітку здебільшого жінки, то це положення спрямоване на охорону насамперед їх інтересів, створення для них рівних можливостей з чоловіками, які працюють поза межами дому. Важливе значення має положення ч. 2 ст. 60 СК України, що встановлює презумпцію спільної сумісної власності припускається, що кожна річ, набута за час шлюбу, крім речей індивідуального користування, є спільною сумісною власністю подружжя» [4]. На виникнення спільно сумісної власності не впливає те, що правостановлюючий документ (договір, свідоцтво про право власності, тощо) видано на ім'я лише одного із подружжя.

Кодекс також передбачає додаткові гарантії рівності прав та можливостей дружини та чоловіка при здійсненні ними права спільної сумісної власності, а саме: один із подружжя має право звернутися до суду з вимогою про визнання недійсним договору щодо спільного майна, укладеного без його згоди другим з подружжя, якщо цей договір виходить за межі дрібного побутового. Письмова згода буде потрібна якщо об'єктом договору є житлові будинки, квартири, земельні ділянки, транспортні засоби та інше цінне майно. Відповідно припиняється зловживання, які б мали місце при продажі чи даруванні автомобілів, інших цінних речей, коли такий договір укладався одним із подружжя без згоди іншого.

Інтереси одного із подружжя враховані у нормі, яка передбачає перетворення особистої власності дружини або чоловіка у спільну сумісну власність подружжя, якщо, наприклад, автомобіль чи будинок відремонтовані за рахунок спільних коштів, належних другому із подружжя.

Рівними є права дружини та чоловіка і на стадії здійснення права спільної сумісної власності, в тому числі і на стадії поділу спільного майна. Ст. 60 СК України передбачено, що при поділі майна, що є спільною сумісною власністю подружжя, частки дружини та чоловіка визнаються рівними [4]. Водночас суду надано право змінювати розміри цих часток. При вирішенні справи про поділ майна, суд може відступити від засади рівності часток, тоді, коли один із подружжя не мав без поважної причини самостійного заробітку або доходу, ухилився від участі у придбанні чи утриманні майна, витрачав спільне майно на шкоду інтересам сім'ї або розпоряджався ним всупереч волі другого з подружжя і не в інтересах сім'ї.

При поділі майна суд врахує також і інші обставини, які мають істотне значення, зокрема факти приховування, знищення, пошкодження майна одним із подружжя.

За допомогою вище перерахованих та інших норм СК України вдається забезпечити кожному із подружжя одержання справедливого майнового результату залежно від його поведінки.

Розірвання шлюбу не припиняє права спільної сумісної власності на майно, набуте за час шлюбу. І навпаки, незалежно від розірвання шлюбу колишнє подружжя має право на поділ спільного майна. Частки подружжя у спільній сумісній власності є рівними, якщо інше не передбачено договором між ними.

Таким чином, майнові права подружжя – це врегульовані нормами цивільного та сімейного законодавства правила можливої поведінки між подружжям щодо майна, набутого за час перебування у шлюбі. Майнові обов'язки подружжя – це врегульована нормами цивільного та сімейного законодавства міра необхідної (належної) поведінки подружжя з приводу майна, набутого за час перебування у шлюбі [7, с. 15].

Однак, окрім Сімейного кодексу, Україна має розвинуту систему інших нормативно-правових документів, що регулюють сімейні відносини, але практично в усіх цих документах проблеми гендерної нерівності або партнерських відносин у сім'ї піднімаються дуже рідко. Винятком є тільки Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [8], який чітко визначає види насильства, що ще мають місце у сімейному житті (фізичне, сексуальне, психологічне й економічне насильство) та передбачає конкретні заходи та процедури як його попередження, так і покарання, але і цей закон включає сумнівну з погляду гендерної рівності ст. 11 про неприпустимість віктимної поведінки щодо насильства в сім'ї. Ця стаття практично перекладає відповідальність за кримінальну поведінку із кривдника на жертву, яку завжди можна звинуватити в тому, що вона сама спровокувала насильника.

Висновки. Майнові права та обов'язки подружжя виникають із моменту реєстрації шлюбу. Законодавець визначив, що майно, набуте за час спільного проживання, вважається спільним майном подружжя, а отже, у подружжя щодо спільного майна виникають спільні права та обов'язки. Майнові права подружжя – це врегульовані нормами цивільного та сімейного законодавства правила можливої поведінки між подружжям щодо майна, набутого за час перебування у шлюбі. Майнові обов'язки подружжя – це врегульована нормами цивільного та сімейного законодавства міра необхідної (належної) поведінки подружжя з приводу майна, набутого за час перебування у шлюбі. Не можна надати особам здійснення прав і звільнити від виконання покладених на них обов'язків, які виникли на підставі суб'єктивного цивільного права, тому виникнення майнового права призводить до виникнення суб'єктивного обов'язку.

В цілому, гендерна рівність при реалізації майнових прав учасників сімейних відносин є важливою складовою будівництва справедливого та рівноправного суспільства. Це вимагає систематичних зусиль з боку уряду, законодавчих органів, громадськості та інших зацікавлених сторін.

У сучасному світі все більше підкреслюється важливість розуміння гендерних ролей та стереотипів, що пов'язані з майновими правами учасників сімейних відносин. Культурні, соціальні та економічні фактори часто впливають на спосіб розподілу майна та можуть призводити до дискримінації та нерівності.

Для забезпечення гендерної рівності у майнових правах учасників сімейних відносин необхідно посилювати свідомість громадян про важливість цього питання. Розповсюдження інформації, проведення навчальних програм та тренінгів щодо гендерних проблем допоможуть усвідомити проблематику та сприяти розбудові справедливих та рівноправних сімейних відносин.

Подальші зусилля у сфері законодавства також є невід'ємною частиною забезпечення гендерної рівності у майнових правах. Важливо впроваджувати положення, які гарантують рівні можливості та права для чоловіків і жінок, щодо володіння, спадкування та розподілу майна. Закони повинні відображати принципи гендерної рівності і забезпечувати відповідність міжордерним стереотипам, що зміцнюють нерівність у сімейних відносинах.

Література:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 14.
2. Ромовська З. В. Сімейне законодавство України: гендерна експертиза / відп. ред. Т. М. Мельник. Київ : Логос, 2001. 40 с.
3. Сафончик О.І., Шамота О.В. Принцип гендерної рівності за сімейним законодавством України. *Часопис цивілістики*. Вип. 41. 2021. С. 18–22. С. 19.
4. Сімейний Кодекс України: Закон України від 10.01.2002 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст. 135.
5. Сурженко О. А. Способи захисту майнових цивільних прав. *Актуальні проблеми приватного права* : матеріали XVIII наук.-практ. конф., присвяч. 97-й річниці зі дня народж. В. П. Маслова, м. Харків (22 лютого 2019 р.). Право. 2019. С. 223–226.
6. Надьон В. В. Обов'язки подружжя, що виникають із приводу спільної сумісної власності. *Проблеми законності*. 2016. № 132. С. 46–55.
7. Надьон В. В. Суб'єктивний обов'язок як елемент змісту цивільних правовідносин : монографія. Харків : Право, 2017. 392 с.
8. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07 грудня 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

Shamota O. The concept of gender equality and the peculiarities of its provision in the implementation of property rights of participants in family relationships

Summary. The article presents the concept of gender equality and features of its provision in the implementation of property rights of participants in family relations. Based on the analysis of key scientific positions, the legal nature of property relations of spouses and their significance for the science of family law are determined. It is noted that in family law there is a strong connection between personal relations and property relations, so often the property relations of spouses are transformed under the influence of personal relations and acquire special features. In the conditions of the development of market relations, the property of spouses can include any objects of civil turnover, therefore the need to regulate relations related to the functioning of the family is determined by its socio-economic importance. Therefore, the development of personal relationships within spouses directly depends on the effectiveness of legal norms that regulate the property relations of spouses.

It was determined that the property obligations of the spouses are a measure of the necessary (proper) behavior of the spouses regarding the property acquired during the time of marriage, regulated by the norms of civil and family legislation. It is not possible to grant individuals the exercise of rights and exempt them from the fulfillment of their duties, which arose on the basis of subjective civil law, therefore the emergence of a property right leads to the emergence of a subjective obligation.

Family legislation embodied the gender construct, taking into account the understanding of all gender issues. The goal is to consolidate the principles of parity democracy in the family and ensure equal opportunities for spouses in realizing their constitutional rights, freedoms, duties and responsibilities of a person and a citizen.

Key words: civil law, civil legislation, civil legal relations, family law, family law, gender equality, property rights, participants in family legal relations.

Kolosov I. V.,*Dr Hab. (in Poland), PhD in Law (in Ukraine),
Reviewer of "International Journal of Law and Society",
Science Publishing Group Inc. (New York, USA)*

MEDICAL LAW DEVELOPMENT IN KIEVAN RUS

Summary. Article proposed devoted to the historical development of medically-social relations and medical law in Kievan Rus. The purpose of this study is a retrospective review of public relations, scientific doctrine and regulatory acts that led to the development of medical law in aforesaid State; identification of their patterns, features and dialectical connections; derivation of relations in the field of medicine, which, due to their social significance, need legal regulation, in particular, by labour law norms; development of author's conclusions and outlining prospective directions of furthermore scientific research.

Research methodology is based on general scientific methods such as analysis, synthesis, induction, deduction, analogy, and empirical methods. Research materials are rare publications and modern sources for the period from 1814 to 2022. In particular, it was concluded that the above-mentioned social relations were inextricably linked with the development and approval of labour, criminal and administrative law norms.

The issues of criminal liability of doctors in Kyiv Rus were somewhere shifted, but the issues of patients' responsibility who escaped from the hospital were put forward, without working out in its favour the costs incurred by for his/her own treatment. Therefore, the medical-legal paradox and the medical-legal triad, so as in Western Europe remained relevant. The priority character for medicine has acquired the development and requests of labour law.

It is concluded that medical law in Kyiv Rus is characterized by gender and property discrimination, the peculiarity of doctors, children's apprenticeship, the appearance of the first artel of orderlies, hospital charters, which contained norms on staff salaries and wages, the recognize of donations for the development of the hospital system, the appearance of the first private and craft hospitals, etc.

Despite this, the development of medical law was under the jurisdiction of church law, from the one hand, and impacted by complications of workshop and agricultural relations, changing the lifestyle of citizens, from the other hand. A relatively large number of written sources of medical law appeared in Kievan Rus.

In respect to these circumstances, the development of medically-legal relations of the Ukrainian lands after the fall of Kievan Rus should be further studied in order to consolidate the existing conclusions and identify new features of development, in particular, domestic medical law.

Key words: Kievan Rus, medical law, workshop medicine, church jurisdiction, medically-legal triad, labour law, lifestyle of citizens.

Introduction. Properly scientific investigation in field of medically-labour relations causes need of pay attention to their development and the degree of legal adjustment in Kievan Rus, which is logical given our previous research.

Aforesaid approach will entitle us to consider medical law not only as a separate branch, but also as a guarantor of social stability,

labour protection and industrial relations, a regulator of labour and work's safety, which gives conducted study an increased relevance and social demand.

At different times, the general issues of the history of medicine of the Kievan Rus were devoted to the works of such domestic scientists as Balov A.V., Bogoyavlenski N.A., Verhratski S.A., Zabrudovski P.E., Demich V.F., Levitski A.P., Reitlinger L.R. and so on and so forth.

The general issues of the development of medical law, in particular, in the context of labour law were devoted to the works of Moskalenko V.F., Yaroshenko O.M., Prylipko S.M., Inshyn M.I., Zhernakov V.V., Stetsenko S.G., Senyuta I.A., Sereda O.H., Yakovlev O.A., Kolosov I.V. [5–20, 25] etc.

With all acknowledgements to the scientific achievements of the aforesaid scholars, the issues of the development of medical and social relations and medical law in the Kievan Rus, their peculiarities and relationships with the norms of labour law, in our viewpoint, were not given sufficient attention.

Materials and Methods. Presented survey has done with assistance of formal and compares methods as special and ontology, deduction, analysis ad synthesis as common, which led to obtain a new data and background for discussion and further investigations from contemporary scientific viewpoint. Thereof, research methodology is based on general scientific methods such as analysis, synthesis, induction, deduction, analogy and empirical methods – observation, comparison and statistical ones.

A qualitative research used content analysis of publications during 1814-2022 to examine the extent to which State's policy impacted on medical law norms development. Search for publications was carried out in databases of rarely editions, contemporary papers, encyclopedically data and so on and so forth. The search was carried out by keywords: 1) Kievan Rus; 2) medical law; 3) workshop medicine; 4) church jurisdiction; 5) medically-legal triad; 6) labour law; 7) lifestyle of citizens.

Methodological basis of the survey, undoubtedly, is a dialectical method, the introduction of which provides an opportunity to study the object and subject of research in their gnoseological unity, as well as the nature of medical law development and their impact, as cause and effect. Based on the formal-logical and formal-legal methods, it was developed author's viewpoint about the medical law development in Kievan Rus, their features as well as presented author's conclusions in field showed.

Tasks and Aims. Consequently, the purpose of the presented study is to:

1) retrospective review of public relations, doctrines and regulations that created a system of medical law of the Kievan Rus;

2) clarification of their patterns, features and dialectical connections;

3) derivation of relations in the field of medicine, which, due to their social significance, need and needed legal regulation, in particular, due to labour law;

4) providing of author's conclusions and outlining perspective directions of further scientific investigation.

The object of the study will be medically-social system and medical law sources of the Kievan Rus.

Results and Discussion. The medical and sanitary level of ancient Russia is presented by finds of archeology, non-medical writing of various genres, fine and applied arts and oral folk art. The formation of medicine of Kievan Rus was influenced by the connection and communication of Slavic peoples with the peoples of Western Europe, China, India, Iran, Syria and other states [1, p. 53].

Words with the root "lek" served in ancient Russia to refer to medicine as a profession (medicine) and its representative (medico, practitioner). The word "doctor" also arose in ancient times. All these terms are widespread in "Russkaya Pravda" (11th-12th centuries), "Church Charter" by Vladimir Svyatoslavich, "Tolkovaya Paleya" (11th-12th centuries) [4].

Sharing of the medical knowledge came from fathers to children – a type of education most characteristic to traditional medicine. The apokrifes mention the teaching of children with medicines modeled on craft apprenticeship. In routine of secular foreign doctors and monastery practitioners, a prominent place was occupied by the "medical workers" (apprentices), who had been preparing since childhood by the older generation. Sometimes medicine was also studied by aristocratic women, an example of which is Efrosinya of Chernigov (13th century), who, under the guidance of the Russian teacher Fedor, "learned" in reading "Asclepian books" so much that she was subsequently engaged in medico in the monastery hospital she founded in Suzdal [3, p. 657].

Information about the branches of medical knowledge has been preserved. The "halo" of honour was surrounded by surgery. In the Slavic monuments of writing, surgery was known as "cutting," the surgeon – "cutter," in other sources the terms "needlework," "hand-made" were mentioned. Since iron was considered a professional attribute of the surgeon ("iron is not know what it does, but the doctor is in charge of the iron action"), surgery was also called "iron cunning" – skill, art, science. The surgeon must be decisive, bold, at a blooming age, otherwise he "will not see where the iron lies in the wound," the patient must be operated on quickly in order to "hide the feeling of illness with speed" (collection "Margaret," 12th century). Surgical instruments consisted of a knife, razor, sawn, saw, frame, drill, tesla, and a set of bloodletting – a run, rage, bodets, etc. Wounds were sewn with harsh hemp threads, "strings" from the intestine, peritoneum of young animals. For anesthesia, painkillers and sleeping pills (handsome, hemlock, opium) were used; they were also used to anesthetize childbirth (the story "Alexandria," 11th century). Operations took place at home, but more frequent in hospitals at monasteries. Stomach dissection and amputation of the limbs were considered as most dangerous operations [25].

Hospitals as institutions for the treatment of patients, unlike sometimes opened almshouses (nursing homes), were usually located at monasteries and churches. Merchant and workshops hospitals in the Novgorod feudal republic, the Galicia-Volin principality received material assistance from secular authorities, but were under the jurisdiction of the church. One of the earliest hospitals was founded by Feodosiy Pechersky in Kyiv at the turn of the third and fourth quarters of the 11th century. For hospitals, there were

more or less same type of provisions ("charters"), which stipulated the costs of maintaining patients, staff and management procedures. At the head of the hospital was a senior or caretaker. The work of the orderlies (hospital employees) was very hard. During the days spent in the hospital, the poor population pledged to repay the monastery by working on arable land, in the cabbage, crafts or cattle yards. Methods of physical violence were applied to escape from work, followed by return to the monastery [22].

In ancient Russian medicine, great importance was attached to the prevention of diseases. The Greek term of "philactoria" in the meaning of protecting a person from diseases is mentioned in pandects, Kormch books of Novgorod and Ryazan (11–13 centuries) [23].

In connection with the development of public life by the 10–11 centuries a wide range of sanitary and hygienic requirements for various aspects of the national way of life were determined. Settlements were built in a beautiful place, far from the swamps, near the high-quality drinking water sources. Archaeological excavations in Novgorod discovered pavement, wooden water supply, one of the oldest in Northern Europe. The huts were built so that as much light as possible would get inside (apocrypha about Thomas, 11th century). The buildings whitened with chalk and lime, both inside and out. Laundry washing, hair cutting, hand washing, bathing in baths were common [2, p. 250; 21].

The need to isolate patients from healthy people is mentioned in the Svyatoslav Izbornik of the 11th century. This requirement was carried out especially during pandemics, for example, in Polotsk in 1092. From time to time, very large measures have been taken to protect public health and prevent the introduction of infection from abroad. The chronicle reports on the mass cleaning in 1230 of the territory of Novgorod from thousands of plague corpses and their burial in special burial grounds. Archbishop Spiridon donated money to this event; it was carried out by the forces of a large artel of cleaning orderlies [20, p. 414].

Conclusions. 1. In Kievan Rus for the first time: 1) vary of medical law's sources were adopted; 2) requirements to surgeons' instruments and facilities were provided; 3) anesthesia's procedure was developed; 4) more or less same type of hospitals' provisions ("charters"), which stipulated the costs of maintaining patients, staff, and management procedures were arisen; 5) repayment for hospital's days was developed (however, for poor patients only); 6) a wide range of sanitary and hygienic requirements for various aspects of the national way of life were determined; 7) a large artel of cleaning orderlies appeared; 8) statutory and private donates for public hospital's system prosperity were recognized; 9) medically-housing requirements (in forms of friendly advices) were appeared as a background of furthermore detailed legal prescriptions, which would present LCHA impact factor in Capitalist era; 10) merchant and workshops hospitals were established.

2. Quarantine and anti-epidemic measures were further developed as well as the fight against the spread of contagious infectious diseases.

3. These relations were characterized by workshop (craft) isolation, gender and property discrimination, the excessive impact of dogmatic scholasticism, church jurisdiction, children's apprenticeship, experience exchange with foreign, particularly, European and Asian, doctors.

4. As in the Ancient World States, medical law developed and was caused by the development, maturation of labour and administrative law. The issues of criminal liability of doctors in the Kievan

Rus were disappeared instead of appearance of patients' quasi-criminal liability for escapes from monasteries without repayment for hospital's days (with violently remove as way of punishment).

5. As a result of aforesaid, the medically-legal paradox and the medically-legal triad remained relevant so for Western Europe as for Eastern one; however, in the Kievan Rus, development of medicine and medical legal norms was directly dictated by the complication of craft and agricultural relations, which, in combine with the multitude of medical law sources, brought medical law closer to the subject of labour law.

6. In respect to these circumstances, the development of medically-legal relations in the Ukrainian lands after Kievan Rus fall is to be further studied in order to consolidate the existing conclusions and identify new features of development, Native medical law and medically-labour relations.

Bibliography:

1. Bogoyavlenski N. A. Old Russian miniature as a source for studying the history of medicine. *Soviet healthcare*. № 5. 1950. P. 53
2. Great Medical Encyclopedia / Editor-in-Chief Academician Bakylev A. 1960. Volume 17. 1184 p.
3. Verkhratsky S. A. Workshop medicine in Ukraine. *Medical case*. № 9. 1946. P. 657.
4. Zmeev L.F. Russian doctors, Research in the field of our Ancient medical writing. St.-P., 1896.
5. Колосов І.В. Історичні передумови виникнення правових актів у галузі медицини в державах Стародавнього Світу. *Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право*. 2022. № 1(53). С. 94–104. doi: 10.20535/2308-5053.2022.1(53).261124
6. Колосов І. В. Перспективні напрямки розвитку медичного права в Україні. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права* : матеріали VII Міжнародної наукової конференції (м. Кременчук, 21–22 січня 2022 року). Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 130–134.
7. Колосов І. В. Проблема захисту права людини на гідну та безпечну працю шляхом застосування законодавства України про кримінальну відповідальність. *Публічне право України: пошук оптимальних моделей правового регулювання* : матер. Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Київ, 9–10 листопада 2018 р.) Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 52–55.
8. Колосов І.В. Проблеми предмету медичного права та його місце у системі права України. *Юридичні гарантії забезпечення прав громадян на працю і соціальний захист* : тези доп. і наук. повідомл. X Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 09 жовтня 2020 р.) Харків : Право, 2020. С. 369–373.
9. Колосов І. В. Щодо предмету медичного права України. *Розвиток медичного права України в контексті євроінтеграційних та глобалізаційних процесів* : матер. III Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (м. Київ, 12 грудня 2018 р.). Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 73–75.
10. Kolosov Illia. Carieer' consequences of domestic abuse's claim: issues from Depp vs Heard case. *Запобігання та протидія домашньому насильству та насильству за ознаками статі: проблемні питання в умовах російської агресії* : матеріали Міжнародного круглого столу (12 жовтня 2022 року) / Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 72 с.
11. Kolosov I. V. European medical law development on middle ages and renaissance. *Нове українське право. Випуск 6, присвячений євроінтеграційній тематиці*. Т. 1. 2022. С. 179–184. doi: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.6.1.25>
12. Kolosov I. Impact of the International Labour Organization Acts on public relations in field of medicine. International scientific conference «The role of legal science in establishing a new world order in wartime and post-war period»: conference proceedings, July 29–30, 2022. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2022. P. 93-96 doi: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-24>
13. Kolosov Illia. Impact of un on medically-labour relations' legal adjustment. *Актуальні проблеми захисту прав громадян України на працю та соціальний захист на шляху до Євроінтеграції* : тези доп. та наук. повідомл. учасників XII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 7 жовт. 2022 р.) / уклад. О. Г. Середя, О. М. Ярошенко, О. В. Соловйов. Харків. 2022. 430 с.
14. Kolosov I. V. Medically-labour dispute on supremes' court of england, wales and northern ireland precedent practice. *Ампаро. Спецвипуск*. Т. 1. 2022. С. 160–167. doi: <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2022-спец-1-23>
15. Kolosov I. Medically-labour problem of the aggression crimes' victims. *Кримінологічні дослідження* : збірник наук. праць / [гол. ред. В. Поклад, канд. філос. наук]; Луган. навч.-наук. інст. імені Е. О. Дідоренка Донецьк. держ. універ. внутр. справ. Івано-Франківськ, Кропивницький : РВВ ДонДУВС, 2023. Вип. 13 : Міжнародні злочини російської федерації на території України. 384 с.
16. Kolosov I. Medically-labour relations adjustment during imprisonment execution in Ukraine. *Пенітенціарна система України у глобальному вимір* : матеріали II Міжнародного пенітенціарного форуму (м. Рівне, 27 жовтня 2022 року) / Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2022. 116 с.
17. Kolosov I. V. Medical law development on capitalist era (1639–1917). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. № 58. 2022. С. 36 – 39. doi: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2022.58.8>
18. Ilya Kolosov. Military's medical cooperation between poland and ukraine: labour law features. *The security architecture of European and Euro-Atlantic spaces* : Scientific monograph [science eds. T. Astramovich-Leik, Ya. Turchyn, R. Kordonskyi]. Riga, Latvia : «Baltija Publishing». 2022. 268 p. doi: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-225-8-9>
19. Kolosov Illia. Olympic charter and wada code as sources of medically-labour relations legal adjustment. *Проблеми та перспективи олімпійського руху в XXI столітті* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Рівне, 22–23 вересня 2022 року). Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука. Рівне : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 84 с.
20. Kolosov I. V. Wellbeing and mental health of CSO's workers as labour law problem in the EU. *Розвиток громадянського суспільства як необхідна складова європейської інтеграції України* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 06 жовтня 2022 р.). Львів – Торунь : Liha-Pres, 2022. 344 с.
21. Lakhtin M. Yu. The fight against epidemics in pre-Petrian Russia. *Russian antiquity*. Volume 121. 1905. P. 414.
22. Markov D. Essays on medical life in Ancient Rus. *Medical contemporary*. № 21–24. 1915.
23. Novombergski N. Medical building in pre-Petrian Rus. St.-P., 1903.
24. Popov G. Russian National People Medicine. St.-P., 1903.
25. Прилипко С. М., Колосов І. В., Веннікова В. В. Профспілки у Північній Америці та Австралії: ключові особливості, вплив та роль у підтриманні соціального діалогу. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. Т. 29. № 3. С. 205–221. doi: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2022-29-3-205>
26. Richter V.M. History of Medicine in Rus. Part 1–3. М., 1814–1820.

Колосов І. Розвиток медичного права у Київській Русі

Анотація. У статті розглядаються питання історичного розвитку медико-соціальних відносин і медичного права у Київській Русі. Метою даного дослідження є ретроспективний огляд суспільних відносин, наукової доктрини та нормативно-правових актів, які призвели до розвитку медичного права у вищевказаній державі; виявлення їх закономірностей, особливостей і діалектичних зв'язків; виведення відносин у сфері медицини, які в силу своєї соціальної значущості потребують і потребували правового регулювання, зокрема, нормами трудового права; розробка авторських висновків та окреслення перспективних напрямів подальшого наукового дослідження.

Методологія дослідження базується на загальних наукових методах, таких як аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія та емпіричні методи. Матеріали досліджень є рідкісними виданнями та сучасними джерелами за період з 1814 по 2022 роки. Зокрема, було зроблено висновок, що вищезгадані суспільні відносини були нерозривно пов'язані з розвитком та утвердженням норм трудового, кримінального та адміністративного права. Питання кримінальної відповідальності лікарів у Київській Русі були дещо зміщені в бік, але на порядок денний поставлені питання відповідальності пацієнтів, які втекли з лікарні, не відпрацювавши на її користь витрати, понесені

нею на власне лікування. Отже, медико-правовий парадокс та медико-правова тріада, які і у державах Західної Європи залишалися актуальними. Пріоритетного характеру для медицини набув розвиток і запити трудового права.

Зроблено висновок, що медичне право в Київській Русі характеризується гендерною та майновою дискримінацією, цеховою обособленістю лікарів, дитячим учеництвом, появою першої артілі санітарів, госпітальних статутів, які містили норми про витрати на оплату праці штату, унормуванням донатів на розвиток шпитальної системи, появою перших приватних та цехових лікарень тощо.

Незважаючи на це, розвиток медичного права перебував під юрисдикцією церковного права, з одного боку, та відчував на собі ускладнення цехових та сільськогосподарських відносин, зміну побутового укладу життя громадян, з іншого боку. У Київській Русі з'явилась порівняно велика кількість письмових джерел медичного права.

У зв'язку з цим, має бути додатково вивчений розвиток медико-правових відносин українських земель після занепаду Київської Русі, з метою закріплення існуючих висновків та виявлення нових особливостей розвитку, зокрема, вітчизняного медичного права.

Ключові слова: Київська Русь, медичне право, цехова медицина, церковна юрисдикція, медико-правова тріада, трудове право, побутовий уклад життя.

Пожарова О. В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Пожаров Ю. В.,

*адвокат
Ради адвокатів Одеської області*

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАХИЩЕНИХ ОЗНАК: МІЖНАРОДНІ АКТИ ТА АНТИДИСКРИМІНАЦІЙНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Анотація. У статті здійснено аналіз основних положень міжнародних актів, які прийняті Організацією Об'єднаних Націй, Радою Європи, Європейським Союзом, закріплюють принцип недискримінаційності й механізми протидії дискримінації та антидискримінаційного національного законодавства.

Зазначено, що Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» є основним нормативно-правовим актом, який містить узагальнююче поняття «дискримінація», надає визначення форм дискримінації та перераховує захищені ознаки.

Встановлено, що під ознакою слід розуміти індивідуальну характеристику особи, що не повинна братися до уваги для цілей відмінного ставлення чи користування конкретним благом. Іншими словами можна сказати, що це певна характеристика особи, що обумовлює неоднакове ставлення чи поведінку з нею.

До захищених ознак, за якими можлива дискримінація, відносять: расу, колір шкіри; стать; релігійні погляди; етнічне походження; мову; сімейний стан; політичні та інші погляди; екологічне та інше становище; місце народження; вік; стан здоров'я; народження дитини; статус; наявність власності; будь-яку форму соціальної сегрегації; генетичну спадковість; економічну діяльність та професію.

Більш детально досліджено «дискримінацію за ознакою раси», «дискримінацію за ознакою статі», «дискримінацію за віком», «дискримінацію за ознакою інвалідності». При цьому, расу розглянуто як історично сформовану групу людства, яка об'єднана спільністю походження і спільністю спадкових фізичних ознак (кольором шкіри і волосся, формою голови і т.п.).

Окремо звернуто увагу на дискримінацію у соціально-трудовах відносинах, яка проявляється через нерівний доступ, наприклад: до професійного навчання, до підвищення кваліфікації, до перепідготовки; до оплачуваної праці та до різних професій (занять); до отримання компенсацій та допомоги, або неоднакові умови: при відборі та найму, при кар'єрному зростанні, при організації робочого часу, тощо.

Досліджено судову практику Європейського суду з прав людини.

Вносяться пропозиції щодо необхідності змістовного доопрацювання деяких положень Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» з метою врахування нових типів дискримінаційної пове-

ділки та продовження наукових розробок стосовно визначення поняття «захищена ознака».

Ключові слова: дискримінація, захищена ознака, Антидискримінаційне законодавство, раса, стать, інвалідність, вік, механізм протидії дискримінації, трудові правовідносини, дискримінація за асоціацією, «сексуальна орієнтація», ЄСПЛ.

Постановка проблеми. Головним принципом демократичного суспільства є рівність, який забезпечує соціальну справедливість та повагу до прав людини. Однак усьому світі люди досі стикаються з дискримінацією за різними ознаками у багатьох сферах життя. Для сучасної України протидія дискримінації залишається актуальним завданням метою якого є вирішення визнаних проблем (випадки сексизму в рекламі, гендерна сегрегація професійної зайнятості, низька представленість жінок у владі, тощо), загострення яких пов'язане з поширення коронавірусної хвороби (COVID-19), введенням воєнного стану в нашій країні.

Порівняльне-правове дослідження національного законодавства та міжнародних актів щодо визначення захищених ознак, за якими можлива дискримінація, є актуальним питанням сьогодення.

Стан дослідження. Вирішенню проблем подолання існуючого дискримінаційного ставлення до жінок, молоді, осіб з інвалідністю у трудових відносинах, запобігання впливу стереотипів стосовно осіб з етнічних меншин, особливо ромів, може сприяти виважена позиція громадянського суспільства. Ці питання розглядалися у наукових роботах А.О. Антона, О.-М.І. Бачинської, А.Я. Лаврива, Н.М. Митиної, Г.І., О.О. Уварової, З.П. Равлінко, Г.І. Чанишевої, І.В. Янковець та інші. Проте, питання визначення переліку захищених ознак, за якими можлива дискримінація, має суттєвий характер тому потребує додаткового вивчення.

Мета дослідження – проведення комплексного аналізу захищених ознак, які закріплені у міжнародних актах, та надання пропозицій щодо удосконалення національного антидискримінаційного законодавства.

Вклад основних положень. Загальна декларація прав людини, яка була прийнята у 1948 році, закріпила антидискримінаційні норми на міжнародному рівні. Стаття 2 перераховує основні захищені ознаки, а саме: «Кожна людина повинна мати

всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища» [1].

Потім загальні принципи рівності та недискримінації було втілено у багатьох міжнародних актах у другій половині XX століття. Наприклад: у деклараціях ООН («Про ліквідацію дискримінації щодо жінок», «Про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії або переконань»; конвенціях ООН («Про ліквідацію всіх форм расової дискримінації», «Про припинення злочину апартеїду і покарання за нього», «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок»; конвенціях МОП («Про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності», «Про дискримінацію в галузі праці і занять», «Про політику у сфері зайнятості»); конвенції ЮНЕСКО «Про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти», тощо.

Крім цього, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права також містять норми антидискримінаційного законодавства.

Особливе місце серед актів антидискримінаційного законодавства займає Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, оскільки закріплює дійовий механізм захистити прав та свобод у Європейському суді з прав людини. Хартію основних прав Європейського Союзу та директиви (про створення загальних стандартів на підтримку рівноправності у сфері зайнятості і праці; про принцип рівного ставлення до осіб незалежно від їхньої расової чи етнічної належності) можна віднести до антидискримінаційного законодавства Європейського Союзу.

Таким чином, міжнародні акти, які прийняті Організацією Об'єднаних Націй, Радою Європи, Європейським Союзом, та закріплюють принцип недискримінаційності й механізми протидії дискримінації можливо вважати підґрунтям щодо формування антидискримінаційного національного законодавства.

Конституція України закріплює загальні принципи рівності та недискримінації. Так, відповідно до статті 24 Конституції України: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» [2]. Слід звернути увагу, що ця стаття перераховує захищені ознаки, які також можна розглядати як ключовий елемент дискримінації.

Підтримуємо визначення, яке запропонувала В. Іськович під час проведення вебінару для юристів з питань особливостей дискримінаційної лексики, а саме: «під ознакою слід розуміти індивідуальну характеристику особи, що не повинна братися до уваги для цілей відмінного ставлення чи користування конкретним благом. Іншими словами можна сказати, що це певна характеристика особи, що обумовлює неоднакове ставлення чи поведіння з нею» [3].

Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» є основним нормативно-правовим актом, який містить узагальнююче поняття «дискримінація», надає визначення форм дискримінації та перераховує захищені ознаки. Так, згідно із статтею 1 даного Закону, дискримінацією є ситуація, за якої особа або група осіб за їх певними озна-

ками (раси, кольору шкіри, політичних, релігійних або інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного чи майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками), які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, яка встановлена законодавством, окрім випадків, коли таке обмеження має об'єктивно обґрунтовану, правомірну мету, способи досягнення якої є належними та необхідними [4]. Дане визначення має перелік потенційних ознак, за якими може відбуватися дискримінація, та він залишається відкритим.

Аналіз міжнародних актів та національних нормативно-правових актів, що містять у тексті згадку про дискримінацію й похідні від нього терміни, дозволяє зробити висновок, що підставою цього явища можуть бути: раса, колір шкіри; стать; релігійні погляди; етнічне походження; мова; сімейний стан; політичні та інші погляди; екологічне та інше становище; місце народження; вік; стан здоров'я; народження дитини; статус; наявність власності; будь-яка форма соціальної сегрегації; генетична спадковість; економічна діяльність та професія.

Однією із захищених ознак є раса. Oxford Languages визначає расу, як історично сформовану групу людства, яка об'єднана спільністю походження і спільністю спадкових фізичних ознак (кольором шкіри і волосся, формою голови і т.п.). Поняття дискримінації за ознаками раси закріплено у статті 1 Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, а саме: «расова дискримінація – означає будь-яке розрізнення, виняток, обмеження чи перевагу, основані на ознаках раси, кольору шкіри, родового, національного чи етнічного походження, метою або наслідком яких є знищення або применшення визнання, використання чи здійснення на рівних засадах прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній чи будь-яких інших галузях суспільного життя» [5].

Хоча у 1990-ті роки для позначення культурних норм і очікувань, обумовлених біологічною статтю, стали широко використовувати категорію «гендер», більшість міжнародних документів оперують формулюванням заборони дискримінації за ознакою статі. Сам термін «**стать**» стосується біологічних відмінностей між жінками і чоловіками.

Стаття 1 Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок передбачається, що поняття «дискримінація щодо жінок» означає будь-яке розрізнення, виняток або обмеження за ознакою статі, спрямовані на ослаблення чи зведення нанівець визнання, користування або здійснення жінками, незалежно від їхнього сімейного стану, на основі рівноправності чоловіків і жінок, прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або будь-якій іншій галузі [6].

Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» закріплює наступні терміни: «дискримінація за ознакою статі», «сексуальні домагання», «насильство за ознаками статі», «гендерна рівність», тощо.

Варто констатувати, що Україна поділяє гендерні принципи і напрями діяльності з утвердження рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, які були проголошені в міжнародних документах. Так, з метою виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» у 2020 році Кабінетом Міністрів

Україні було затверджено Національний план дій на період до 2025 року. У розробці цього плану, крім Міністерства соціальної політики України, активну участь прийняли міжнародні партнери та громадські організації. Також були консолідовані зусилля 56-ти органів державної влади на національному та місцевому рівнях, органів місцевого самоврядування, приділивши увагу 17-ти основним цільовим групам жінок і чоловіків. Основним результатом реалізації цього документу буде створення умов щодо протидії насильству за ознаками статі та безпековим викликам, забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у подоланні конфліктів. Крім цього, було розроблено Міністерством соціальної політики України проект Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків до 2030 року та Плану заходів на 2022–2024 роки, які було схвалено Урядом 12 серпня 2022 року. Також необхідно зазначити, що з 8 січня 2022 року набрав чинності Закон України від 10.09.2021 року № 1750-IX, яким вносяться зміни до Закону України «Про рекламу» щодо протидії дискримінації за ознакою статі. Закон вводить в обіг такі поняття, як «дискримінаційна реклама» та «дискримінаційна реклама за ознакою статі».

Окремо варто звернути увагу на дискримінацію у соціально-трудовах відносинах. Дискримінація за ознакою статі у соціально-трудовах відносинах проявляється через нерівний доступ, наприклад: до професійного навчання, до підвищення кваліфікації, до перепідготовки; до оплачуваної праці та до різних професій (занять); до отримання компенсацій та допомоги, або неоднакові умови: при відборі та найму, при кар'єрному зростанні, при організації робочого часу, тощо.

У той же час у сфері праці існує дискримінація за ознакою віку, яку називають ейджизмом. Цей вид дискримінації виявляється через готовність взаємодіяти на рівних засадах і співпрацювати лише з тими людьми, хто відповідає якомусь заздалегідь встановленому критерію-віку. Роботодавці при працевлаштуванні упереджено ставляться до працівників похилого віку, не звертаючи увагу на їх досвід роботи та професійні якості. З метою посилення захисту прав працівників у 2022 році було внесені зміни до законів України «Про колективні договори і угоди», «Про рекламу» та статтю 2-1 «Рівність трудових прав громадян України, недопущення дискримінації у сфері праці» Кодексу законів про працю України було викладено у новій редакції [7]. На відміну від національного законодавства, дискримінація за ознакою віку є єдиним випадком за правом Європейського Союзу, коли вона може бути об'єктивно виправдана. Йдеться про випадки, коли відмінне ставлення у питаннях доступу до зайнятості або встановлення вимоги мінімального віку, професійного досвіду та трудового стажу може вважатися правомірним (стаття 6 Директиви про рівність у сфері зайнятості).

У 2009 році Україна ратифікувала Конвенцію про права осіб з інвалідністю і Факультативний протокол до неї. Дана Конвенція закріплює визначення поняття дискримінації за ознакою інвалідності, що означає будь-яке розрізнення, виключення чи обмеження з причини інвалідності, метою або результатом якого є применшення або заперечення визнання, реалізації або здійснення нарівні з іншими всіх прав людини й основоположних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, цивільній чи будь-якій іншій сфері [8].

Дискримінація за ознакою інвалідності набула широкого тлумачення й на національному рівні у Законі України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні».

Не зважаючи на законодавчу заборону дискримінації вона все ж присутня в багатьох сферах життя і має безліч причин: починаючи від незнання прав і закінчуючи стереотипами та упередженнями по відношенню до осіб з інвалідністю. Так, люди з інвалідністю стикаються з дискримінаційними діями, які проявляються й в процесі працевлаштування, коли роботодавець відмовляє без поважних причин, спираючись на стан здоров'я, розлади функцій організму чи несприятливі зовнішні ознаки, які виникли в людини через інвалідність. Задля врегулювання подібних ситуацій статтею 19 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» встановлено квоту для працевлаштування осіб з інвалідністю на підприємствах, установах та організаціях, включаючи фізичних осіб, які наймають працівників. Крім того, у 2022 році з метою покращення захисту соціальних, трудових та інших прав фізичних осіб, у тому числі під час воєнного стану, та спрощення обліку робочих місць для осіб з інвалідністю було удосконалено контроль за дотриманням підприємцями квот. 6 листопада 2022 року набрав чинності Закон України № 2682-IX, який направлений на забезпечення своєчасного обліку трудової діяльності працівника в електронній формі.

Не можна не відзначити велику роль Європейського суду з прав людини, який досить широко тлумачить поняття «захищена ознака». Особа може стикатися із дискримінаційними діями, хоча сама не володіє захищеною ознакою, таким чином, йдеться про дискримінацію через спорідненість (дискримінація за асоціацією), коли конкретна ознака – розтлумачена абстрактно. Наприклад: справа Веллер проти Угорщини. В.О. Галан вважає, що концепція дискримінації через спорідненість в антидискримінаційному праві Європейського Союзу є усталеною, оскільки стандарти захисту від неї підтвержені та розвинені судовою практикою [9, с. 220–221].

ЄСПЛ звернув увагу на те, що «сексуальна орієнтація» прямо не згадується серед захищених ознак у статті 14 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, але вона входить до переліку «інших» ознак, що захищаються даною статтею. При цьому, дискримінація за ознакою сексуальної орієнтації розглядається, як ситуація, коли особа зазнає відмінності у ставленні до неї через свою гомосексуальну або бісексуальну орієнтацію. Наприклад: справа С.Л. проти Австрії, справа Е.Б. проти Франції. Отже, перелік захищених ознак, за якими можлива дискримінація, уточнюється та фактично розширюється судовою практикою ЄСПЛ.

Висновки з дослідження та перспективи подальших розробок у цьому напрямі. Підводячи підсумки вищесказаного, необхідно зазначити, що Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», закріплюючи загальне визначення поняття «дискримінація», перераховує захищені ознаки. Однак, їх перелік не є вичерпним та потребує доопрацювання, враховуючи судову практику Європейського суду з прав людини. Доцільно продовжувати наукові розробки стосовно визначення поняття «захищена ознака» з метою підготовки пропозицій щодо його законодавчого закріплення.

Література:

1. Загальної декларації прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення : 26.05.2023).

2. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної ради України 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Іськович В., Мандзій Р. Дискримінація за «захищеними ознаками». Антидискримінаційна лексика. URL: <https://pravokator.club/news/dyskryminatsiya-za-zahyshhenymu-oznakamu-antydyskryminatsijna-leksyka/> (дата звернення : 26.05.2023).
4. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 06.08.2012 р. № 5207- VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 32. Ст. 412.
5. Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21.12.1965 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text (дата звернення : 26.05.2023).
6. Конвенції Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18.12.1979 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (дата звернення : 26.05.2023).
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав працівників: Закон України від 12.05.2022 р. № 2253-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2253-20#n7> (дата звернення : 26.05.2023).
8. Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13.12.2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення : 26.05.2023).
9. Галан В. О . Розвиток та становлення нових типів дискримінаційної поведінки: дискримінація за асоціацією, досвід для України. *Актуальні проблеми сучасного міжнародного права* : зб. наук. ст. за матеріалами I Харк. міжнар.-прав. читань, присвяч. пам'яті проф. М. В. Яновського і В. С. Семенова, Харків, 27 листоп. 2015 р. : у 2 ч. Харків, 2015. Ч. 1. С. 215–222.

Pozharova O., Pozharov Yu. General characteristics of protected attributes: international acts and anti-discrimination legislation of Ukraine

Summary. The article analyses the main provisions of international acts adopted by the United Nations, the Council of Europe, and the European Unions, which establish the principle of non-discrimination and mechanisms for countering discrimination and anti-discrimination national legislation.

It is noted that the law of Ukraine «On the principles of preventing and countering discrimination in Ukraine» is

the main normative legal act that contains the generalizing concept of «discrimination», defines the forms of discrimination and lists the protected features.

It is established that a feature should be understood as an individual characteristic of a person, which should not be taken into account for the purposes of excellent attitude or use of a specific good. In other words, we can say that this is a certain characteristic of a person that causes a different attitude or treatment of it.

Protected traits that can discriminate include: race, skin color; gender; religious views; ethnic origin; language; marital status; political and other views; environmental and other status; place of birth; age; health status; birth of a child; status; ownership; any form of social segregation; genetic inheritance; economic activity and profession.

«Racial discrimination», «gender discrimination», «age discrimination», and «disability discrimination» are studied in more detail. At the same time, race is considered as a historically formed group of humanity, which is united by a common origin and a common hereditary physical characteristics (skin and hair colour, head shape, etc.).

Separately, attention is drawn to discrimination in social and Labour Relations, which manifests itself through unequal access, for example: to professional training, to advanced training, to retraining; to paid work and to various professions (occupations); to receiving compensation and assistance, or unequal conditions: during selection and hiring, during career growth, when organizing working hours, etc.

The article examines the judicial practice of the European Court of human rights.

Proposals are made on the need for meaningful revision of certain provisions of the law of Ukraine «On the principles of preventing and countering discrimination in Ukraine» in order to take into account new types of discriminatory behaviour and continue scientific developments regarding the definition of the concept of «protected feature».

Key words: discrimination, protected attribute, anti-discrimination legislation, race, gender, disability, age, anti-discrimination mechanism, Labour Relations, discrimination by association, «sexual orientation», ECHR.

**ЗЕМЕЛЪНЕ, АГРАРНЕ, ЕКОЛОГІЧНЕ,
ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО**

*Дашковська Н. К.,
аспірантка кафедри права Європейського Союзу
Національного юридичного університету імені Ярослава Мурога*

СУЧАСНІ РИЗИКИ В СФЕРІ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. В статті проаналізовано умови і причини виникнення ризиків в праві. Наведено визначення ризику як юридичної категорії, що розглядається як елемент правовідносин та виявляється в різних видах життєдіяльності суспільства, що обумовлює його багатоаспектний характер як соціальної категорії.

Акцентовано увагу, що техногенні ризики – це загрози здоров'ю та безпеці людей, а також навколишньому середовищу, які виникають централізовано або масово, походять та поширюються від нових, складних технологій, значною мірою поза межами розуміння та контролю з боку людини. Прикладами ризиків у публічній сфері є виробництва, транспортні системи, комплекси розподілу небезпечних матеріалів, вакцини, хімічні добавки та барвники в продуктах харчування, гена інженерія тощо. У приватній сфері ризики виявляються під час використання автотранспорту, вживання пестицидів у домашньому господарстві, використання відкритих димоходів, що безпосередньо залежить від забруднювача та впливає на нього.

Доведено, що найбезпечнішою та найефективнішою формою зменшення кількості ризиків в екологічних правовідносинах є економічний розвиток. Оскільки, розвиток сучасного суспільства передбачає впровадження нових ліків, нових добрив, нових форм енергії та нових матеріалів науково-технічні інновації навряд чи можна уявити без нових ризиків, їх визнання та попередження. Отже, відомий вислів «ризик є хвилею прогресу» виявляється виправданим, а «суспільство ризиків» є неминучою передумовою добробуту не тільки нинішнього, але й майбутніх поколінь.

Найпоширенішими побічними наслідками технічного прогресу є екологічні ризики, які характеризуються, з одного боку, високим рівнем невизначеності, а з іншого боку, надзвичайно різними соціальними оцінками. Тому чітке і детальне визначення поняття ризику в екологічному законодавстві є особливо важливим в умовах подальшого розвитку суспільства, для запобігання та подолання наслідків якого повинні бути розроблені спеціальні правила.

Розглянуто механізми попередження, зменшення та подолання ризиків у сфері екологічної безпеки. Визначено роль держави у попередженні та подоланні ризиків екологічного характеру. Проаналізовано види ризиків у сфері екологічної безпеки на підставі українського та міжнародного досвіду.

Ключові слова: ризик, екологічна безпека, шкідливі наслідки, державний контроль, соціальна держава, права людини.

Постановка проблеми. Як відомо, наука і техніка століттями ототожнюються з прогресом суспільства. Процеси економічного зростання, які спостерігаються в країнах Західної Європи та Північної Америки, призвели до численних науково-технічних відкриттів. У галузі медицини та в усіх сферах виробництва продовольчих товарів досягнуто суттєвих змін,

що позитивно впливають на покращення якості життя людини. Нажаль, техніко-промисловий прогрес відбувається переважно за рахунок країн, що розвиваються, та здоров'я майбутніх поколінь і, нарешті, але не менш важливо, «людської природи» [1, с. 231].

Віднедавня поняття «ризик» доволі часто використовується в сфері не тільки економіки та політики, а й права. Ризик як соціальне явище характеризується у декількох аспектах: як можливість зазнати втрати; як можливість виникнення небезпеки; як подія, що може призвести до збитків тощо. Як будь-яке правове явище, ризик має притаманні йому ознаки, зміст й елементи, що визначають його поняття. Соціальна категорія ризику визначається як можливість настання небезпеки в умовах імовірності та випадковості. Зміст ризику становлять дії, які необхідно вчинити залежно від свободи вибору людини. Юридичний ризик є можливістю виникнення юридичного факту, який може настати або не настати, наслідком якого можуть бути юридично-значущі результати: негативні (збитки, шкода), нульові і позитивні (вигода, прибуток). Діяльність людини завжди пов'язана з ризиками правового характеру, які виникають унаслідок зовнішніх і внутрішніх обставин є відхиленням від правової поведінки.

Стан дослідження. Учені-правознавці зазначають, що дослідження ризиків відбувається переважно в межах окремих наук приватного права. Дослідженню категорії ризику присвячені праці С. М. Бервено, Р. А. Майданика, В. А. Ойгензіхта, Ю. Б. Фогельсона та інших вчених. Однак проблема ризиків в екологічному праві ще доволі мало вивчена, тому становить особливий теоретичний інтерес і практичну значущість.

Категорія ризику активно проникає у юридичну сферу. Виникає необхідність системного підходу та осмислення цієї категорії у праві, що обумовлює потребу вироблення загально-визначеного трактування поняття ризику, як юридичної категорії.

Мета статті полягає у визначенні змісту та сутності ризику в сфері екологічної безпеки, обґрунтуванні його правових форм та методів передбачення та подолання.

Виклад основних положень. Своєчасне врахування ризиків, можливість їх передбачення та мінімізації дає можливість ефективного правового регулювання суспільних відносин. Ризик безпосередньо пов'язаний з соціальними та юридичними наслідками та вимагає з'ясування його суті та формулювання поняття.

Ризик – це універсальне загально-соціальне явище, сфера застосування якого поширюється на усі види суспільних відносин. Юридичні ризики розглядаються як елементи правовідносин та виявляються в різних видах життєдіяльності людини. Поширення ризику в різних сферах життя суспільства обумовлює його багатовимірний характер та особливості плування як соціальної категорії.

Різні підходи до визначення терміну «ризик» призводять до певної плутанини та правових дискусій, з одного боку заперечується його правова природа, а з іншого боку перебільшуються соціологічні передумови його виникнення та існування.

Визначення ризику становить певну складність через суб'єктивний характер його оцінки. Складно погодитись із визначенням ризику як можливої або ймовірної шкоди, визнаючи його як частину об'єктивної реальності. Найбільш переконливим видається визначення ризику, як можливої небезпеки [2, с. 472]. Однак це визначення не повною мірою відповідає суті ризику, оскільки небезпека, як об'єктивна категорія, немає правового значення поки не настали шкідливі наслідки, які можуть і не настати, хоча така небезпека існувала.

Поняття «небезпека» доповнюється новими елементами, що визначають ситуації, які характеризуються невизначеністю щодо можливості завдання шкоди та ймовірності її виникнення, а також щодо причинно-наслідкового зв'язку між подією та завданою шкодою [3, с. 30]. Можна залишити відкритим питання про те, чи дійсно ці ситуації вимагають нової концепції, або концепція небезпеки є досить гнучкою [4, с. 121]. Але після використання терміна «ризик» в законодавстві більше не виникає сумнівів, що це *юридична категорія*.

Зовсім в іншому сенсі юридична наука розрізняє поняття «небезпека» і «ризик». Спільним для обох понять є можливість заподіяння шкоди. Ризик розглядається як наслідок власної поведінки із завданням шкоди, що обумовлена небезпекою, через інші причини, які перебувають поза власним контролем. Залежно від позиції винної особи або особи, яка постраждала – ті самі факти можна розглядати і оцінювати по-різному. Перш за все, ця диференціація дозволяє враховувати глибокі відмінності між двома перспективами та передбачати складні соціальні наслідки. Однак, ця диференціація не дуже підходить для використання в правовій догмі, оскільки концепція небезпеки все ще функціонує як центральна концепція в екологічному праві та не замінена концепцією ризику.

Підвищена увага до ризиків в промислово розвинутих країнах за останні десятиліття викликає здивування з огляду на те, що життя людини стає більш безпечним. Слід зазначити, що до кінця XX століття очікувана тривалість життя практично подвоїлася. Очевидно, що природні ризики зменшилися. Це свідчить про успіхи науки і техніки (особливо медицини) у боротьбі з природними ризиками шляхом «панування» людини над силами природи. Тим не менше, підвищення так званої «безпеки» супроводжується підвищенням соціальної напруги.

Американський політолог *Аарон Вільямс* зазначає: «Як дивно! Найбагатша, найдовше проживаюча, найкраще захищена, найвинахідливіша цивілізація, яка має найвищий рівень володіння власними технологіями, перебуває на шляху до того, щоб стати найбільш наляканою...» [5, с. 280]. Посилання на успіхи у боротьбі з природними ризиками вказує на те, що ризики, які сприймаються як найбільш загрозові, є відмінними від традиційних небезпек. Тому доцільно визначити новий тип ризику, який призвів до введення поняття «суспільство ризику». Окремі спостерігачі поділяють цю думку і говорять про «століття страху» [6, с. 37]. Відповідно до соціологічних досліджень, заснованих на спостереженнях, ризики характеризуються, перш за все, тим, що вони є результатом людської діяльності, на відміну від природних катаклізмів та технічних аварій.

Періодичність та масштаби таких аварій не повинні впливати на їх оцінку. Землетруси, виверження вулканів, посухи, повені, шторми завдають величезних руйнівних наслідків та сприймаються інакше, ніж техногенні аварії, яких, на відміну від природних катаклізмів, можна було б уникнути завдяки діям людини. Крім того, збитки, спричинені техногенними катастрофами, є результатом токсичного або радіологічного впливу, який люди сприймають як особливо загрозові наслідки.

Дослідження лише технологічних ризиків виявляються недостатніми для визначення нового типу ризиків. Цілком очевидно, що не всі техногенні ризики належать до нового типу. Техногенні ризики – це загрози здоров'ю та безпеці людей, а також навколишньому середовищу, які виникають централізовано або масово, походять та поширюються від нових, складних технологій, значною мірою поза межами розуміння та контролю з боку людини. Прикладами ризиків у публічній сфері – незалежно від форми власності – є електростанції, заводи, транспортні системи, виробництва небезпечних матеріалів та енергії, вакцини, хімічні добавки та барвники, генна інженерія тощо. У приватній сфері ризики виявляються під час використання автотранспорту, вживання пестицидів у домашньому господарстві, використання відкритих димоходів, що безпосередньо залежать від забруднювача та впливають, перш за все, на нього.

Спільним для всіх згаданих видів ризиків є їх ненавмисне створення в наслідок так званої «корисної» діяльності людини. Викиди шкідливих речовин електростанцій виникають під час виробництва енергії, що є джерелом життя індустріального суспільства. Пестициди та хімічні добрива, генетично модифіковані рослини все частіше використовуються для досягнення кращих врожаїв та виробництва харчових продуктів. Будівництво та експлуатація промислових об'єктів, видобуток сировини використовуються для задоволення потреб людини. В той же час, на цих об'єктах відбувається викид забруднюючих речовин у повітря, ґрунт та воду у газоподібній, твердій або рідкій формі, під час нормального функціонування або внаслідок аварій, що забруднює біосферу.

Таким чином, «суспільне виробництво ризиків» є побічним ефектом індустріального суспільства, яке *Ульріх Бек* влучно називає «віком побічних ефектів» [7, с.94]. Цілком очевидно, що усвідомлення прихованої загрози суспільним цінностям (добробуту, безпеці, комфорту) через пов'язане з цим виробництво ризиків, є глобальним явищем, що транслюють засоби масової інформації на широкий загал, підсилюючи почуття незахищеності та страху. Чи ставиться під сумнів раціональність індустріальної сучасності через виробництво соціального ризику, яке зараз перевищує виробництво добробуту, чи починають хитатися основи індустріального суспільства? [7, с. 91] Однозначної відповіді на це питання наразі немає. Таке питання повинно бути у фокусі уваги сучасної соціальної держави.

Найбезпечнішою та найефективнішою формою зменшення кількості ризиків є економічний розвиток, підвищення продуктивності праці та добробуту суспільства, оскільки бідність – це основна причина загроз не лише здоров'ю людей, а й навколишньому середовищу [8, с. 157]. Метою сучасного суспільства є розробка нових ліків, нових добрив, нових харчових продуктів, нових форм енергії та нових матеріалів. Ці науково-технічні інновації навряд чи можна уявити без визнання ризиків. Отже, відома фраза «ризик є хвилею прогресу» виявляється виправданою, а «суспільство ризиків» є необхідною

передумовою добробуту не тільки нинішнього, але й, ще більшою мірою, майбутніх поколінь.

Це не означає, що будь-який ризик неминучий. Скоріше мова йде про відповідний баланс між здобутками та втратами через створення ризиків. Це передбачає заборону окремих ризиків, а також встановлення умов, за яких ризики певною мірою допустимі. Боротьба з ними для виживання людства вимагає розробки відповідних соціальних стратегій боротьби з побічними ефектами виробництва предметів добробуту за допомогою правових інструментів. Це пов'язано з характером побічних ефектів, їх глобальністю, прихованістю цих ефектів і зв'язків, довгостроковим характером їх наслідків і потенційним масштабом шкоди.

Найпоширенішими побічними наслідками технічного прогресу є екологічні ризики, які характеризуються, з одного боку, високим рівнем невизначеності, а з іншого боку, надзвичайно різними соціальними оцінками. Тому чітке і детальне визначення поняття ризику в екологічному законодавстві є особливо важливим в умовах подальшого розвитку суспільства, для якого повинні бути розроблені спеціальні правила.

Оскільки потенційний ризик в роботі з невідомими показниками є більш-менш розмитим, з нього неможливо вивести об'єктивні стандарти ризикованої поведінки [9, с. 2287]. На відміну від «звичайної» небезпеки, яка визначається в законодавстві, у суспільства немає досвіду щодо встановлення розміру «техногенної» шкоди та щодо превентивних заходів її запобігання. Якщо немає емпіричної бази такого роду, висновки повинні бути зроблені на основі змодельованих процесів із використанням теоретичних розрахунків у формі імовірнісного аналізу ризику. Оцінка ситуації ризику залежить від наукових висновків і передбачає врахування можливого причинно-наслідкового перебігу, ймовірності виникнення збитків тощо.

Впровадження методики врахування імовірнісного ризику повинно бути обов'язковим для певних ризикованих інвестицій. Такі розрахунки відіграють незамінну роль у створенні загальних правил, а також у встановленні конкретних процедур з метою систематичного, комплексного дослідження існуючих ризиків та способів їх зменшення або уникнення. При цьому слід враховувати сумнівність кількісних показників, зокрема, у визначенні ймовірності їх виникнення. У випадку значних ризиків, оцінка ймовірності виникнення за допомогою методу інформованого припущення нерідко призводить до очевидної неточності через відсутність достатньої статистичної маси та через невизначеність показників, пов'язаних з новими технологіями. Якщо не ігнорувати ці обмеження, інструмент аналізу ризику виявляється більш важливим у порівняльній з оцінкою ризику, особливо в межах порівняння різних технічних рішень, з огляду на різні показники, які легше порівнювати за типами ризиків [10, с. 339]. Метод так званої кількісної оцінки ризику, який американський уряд використовує протягом останніх років, є корисним не лише для захисту навколишнього середовища, але й для безпеки умов праці та виробництва харчових продуктів, зокрема, для визначення небезпеки для здоров'я, що походить від певних речовин, наприклад, щодо шкідливого впливу харчових добавок або залишків пестицидів. Ця процедура повинна забезпечувати об'єктивну оцінку, що дозволяє органам влади раціонально розставляти пріоритети, наприклад, відновлення забруднених земельних ділянок. Кількісні оцінки ризику спочатку були методом визначення ризиків для

здоров'я людини від шкідливих хімічних речовин, зокрема, їх канцерогенності, а зараз поширилися далеко за межі цього напрямку.

Висновки. Ризик як правова категорія означає вірогідне настання подій, що тягнуть шкідливі наслідки та пов'язані з правовим регулюванням суспільних відносин. Особливістю правового ризику в екологічній сфері є те, що він може призвести до негативних наслідків не тільки для окремих суб'єктів правовідносин, але й для суспільства в цілому. Тому законодавство повинно встановлювати обмеження та особливі режими з метою управління ризиками в особливо небезпечних напрямках людської діяльності.

Розробка стратегії правових ризиків, моделювання чіткої діяльності державних органів шляхом їх прогнозування й уникнення небезпеки забезпечує стабільність та прогнозованість життя в кожній країні. Тому державі необхідно передбачати, попереджати та знижувати правові ризики, і цей напрям діяльності повинен стати головним завданням уряду кожної демократичної соціально-орієнтовної держави.

Література:

1. Meyer-Abich. *Praktische Naturphilosophie für die Umweltpolitik. Erinnerungen an einen vergessenen Traum.* München, 1997, 520 s.
2. Михайлишин Л. Р. Місцеве самоврядування в конституціях європейських країн: порівняльний аналіз. *Ефективність державного управління* : зб. наук. пр. Львів : ЛІДУПАДУ, 2006. Вип. 10. С. 470–475
3. Новіков В. В. Боровікова В. С. До питання про сутність ризиків в праві. *Науковий вісник Львівського університету внутрішніх справ.* 2018. № 1. С. 28–36.
4. Dahrendorf, R. *Der moderne soziale Konflikt: Essay zur Politik der Freiheit.* DVA, Stuttgart 1992.
5. Slovic, P. The Perception of Risk. *Scientists Making a Difference.* August 2016 (pp. 179–182). https://www.researchgate.net/publication/325954197_The_perception_of_risk
6. Weinberg, A.: *Engineering in an Age of Anxiety, Issues in Science and Technology,* Winter 1989/1990, S. 37. <https://www.osti.gov/biblio/7012588>
7. Beck U. *Gegengifte. Die organisierte Unverantwortlichkeit.* Frankfurt a. M. : Suhrkamp, 1988.
8. Viscusi, W. K. *Fatal Tradeoffs. Public and Private Responsibilities for Risk,* New York/Oxford 1992. S. 320
9. Nicklisch, F. *Das Recht im Umgang mit dem Ungewissen in Wissenschaft und Technik,* NJW 1986, S. 2287. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-531-92763-3_3
10. Latin. *The Significance of Toxic Health Risks: An Essay on Legal Decision Making under Uncertainty,* *Ecology Law Quarterly,* 10 (1982), p. 339. <https://lawcat.berkeley.edu/record/1111781>

Dashkovska N. Modern risks in the sphere of environmental safety

Summary. The article analyzes the conditions and causes of risks in law. The definition of risk as a legal category is presented, which is considered as an element of legal relations and is manifested in various types of life activities of society, which determines its multifaceted nature as a social category.

It is emphasized that man-made risks are threats to the health and safety of people, as well as to the environment, which arise centrally or en masse, originate and spread from new, complex technologies, largely beyond human understanding and control. Examples of risks in the public sphere are manufacturing, transportation systems, hazardous materials distribution complexes, vaccines, chemical additives and dyes in food

products, genetic engineering, etc. In the private sphere, risks are revealed during the use of motor vehicles, the use of pesticides in the household, the use of open chimneys, which directly depends on the pollutant and affects it.

It has been proven that the safest and most effective form of reducing the number of risks in environmental legal relations is economic development. Since the development of modern society involves the introduction of new medicines, new fertilizers, new forms of energy and new materials, scientific and technical innovations can hardly be imagined without new risks, their recognition and prevention. Therefore, the well-known saying "risk is a wave of progress" proves to be justified, and "risk society" is an inevitable prerequisite for the well-being of not only current, but also future generations.

The most common side effects of technological progress are environmental risks, which are characterized, on the one hand, by a high level of uncertainty and, on the other hand, by extremely different social assessments. Therefore, a clear and detailed definition of the concept of risk in environmental legislation is especially important in the conditions of further development of society, in order to prevent and overcome the consequences of which special rules must be developed.

The mechanisms of prevention, reduction and overcoming of risks in the field of environmental safety are considered. The role of the state in preventing and overcoming environmental risks is defined. Types of risks in the field of environmental safety were analyzed based on Ukrainian and international experience.

Key words: risk, environmental safety, harmful consequences, state control, social state, human rights.

*Гусак А. П.,**кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри кримінального права і процесу**Волинського національного університету імені Лесі Українки*

СУЧАСНА ПРАКТИКА ТА СТАН ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗАСОБАМИ ПРОБАЦІЇ

Анотація. Стаття присвячена огляду та дослідженню сучасного стану запобігання злочинам неповнолітніх правопорушників засобами пробації. Автором наголошено, що метою пробації є забезпечення соціальної безпеки, що означає роботу над подоланням загроз сучасного світу. Ця безпека стосується здатності суспільства існувати в його поточному стані, незважаючи на зміну умов і можливі чи реальні загрози. Автором виділені основні переваги застосування пробації щодо неповнолітніх та сформульовані напрямки розвитку та вдосконалення такої діяльності. Зауважено, що момент звільнення для правопорушника дуже важливий. Перед ним постає безліч проблем, які колишній ув'язнений не може вирішити самостійно. Саме в цій ситуації на допомогу і має прийти служба пробації. Органи пробації у співпраці з керівництвом пенітенціарних установ, правоохоронними органами та органами місцевого самоврядування допомагають правопорушникам, які збираються звільнитися: визначитися з місцем проживання після звільнення; лікування; працевлаштування; надання соціальних послуг. Автор формулює поняття «протидії злочинності неповнолітніх» як систему заходів, що здійснюються уповноваженими суб'єктами, спрямовану на усунення факторів, що призводять до злочинності неповнолітніх. Зауважується, що залежно від цільової аудиторії профілактичного впливу виділено три рівні реагування на злочинність неповнолітніх: загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуальний. Автор визначає, що одним із найефективніших засобів соціальної роботи в напрямку соціальної адаптації неповнолітніх, які повертаються з місць позбавлення волі, є соціальний супровід. Постпенітенціарний соціальний супровід – це цілеспрямована діяльність державних і недержавних організацій, соціальних працівників, відповідального за реалізацію питань соціальної політики щодо осіб, які повертаються з місць позбавлення волі, спрямована на створення необхідних умов для позитивної соціалізації. Загалом, автор зазначає, що запровадження системи ювенальної пробації в Україні є прогресивною ідеєю, яка має кращим чином змінити ситуацію у сфері профілактики правопорушень серед неповнолітніх та сприяти усуненню передумов для злочинності серед неповнолітніх. Система пробації має бути невід'ємною частиною системи ювенальної юстиції для покращення соціальних відносин у країні, покращення рівня життя, зміни ставлення до багатьох цінностей та покращення фізичного та психічного здоров'я нації. Безумовно, запровадження пробації в Україні є нововведенням у системі профілактики рецидивної злочинності неповнолітніх.

Ключові слова: покарання, позбавлення волі, пробація, соціальна адаптація, постпенітенціарний соціальний супровід.

Постановка проблеми. Пробація є відносно новим напрямком загальної системи кримінального судочинства. Те, що століттями впроваджувалося в інших країнах, в Україні

відбулося за кілька років, і реформа пробації вважається однією з найуспішніших.

5 лютого 2015 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про пробацію», який визначив національну модель пробації та враховав стандарти пробації, викладені в Рекомендації CM/Rec (2010) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про Правила Ради Європи про пробацію. Відповідно до закону, пробація розглядається не лише як альтернатива ізоляції правопорушників від суспільства, а й як захід кримінально-правового та соціально-виховного впливу. Одним із компонентів пробації в цій рекомендації є нагляд за правопорушником, який слід розглядати не лише як функцію контролю, але й як засіб консультування, допомоги чи мотивації. Там, де це можливо, нагляд слід поєднувати з іншими освітніми заходами, які можуть надавати служба пробації, такими як загальне та професійне навчання, працевлаштування, лікування тощо [9].

Метою пробації є забезпечення соціальної безпеки, що означає роботу над подоланням сучасних загроз; ця безпека стосується здатності суспільства існувати в його поточному стані, незважаючи на зміну умов і можливі чи реальні загрози. Основою забезпечення національного громадського порядку і безпеки є загальні принципи законності, стабільності та безпеки, узгодженості життєво важливих інтересів народу, суспільства і держави тощо.

Хоча метою та основою винесення покарання все ще є соціальний захист, цього можна досягти лише за умови не лише бажання, але й здатності злочинців дотримуватись закону та забезпечити власну безпеку після засудження та відбування покарання. Тому виправлення людей є одним із засобів досягнення основної мети пробації.

Виправлення правопорушників є однією з цілей покарання, яка передбачає усунення наслідків покарання, що спричиняє схильність до законності, а головне, ця тенденція не вчиняти нових злочинів, тобто не становити загрозу суспільству.

Створення злочинцеві умов для запобігання новим злочинам у зв'язку з наслідками покарання чи покладених на нього обов'язків позбавляє його можливості вчиняти нові злочини. Такий результат, звичайно, може бути досягнутий під час виконання покарання, коли умови, в яких перебуває особа, серйозно перешкоджають або повністю позбавляють її можливості вчинити нове кримінальне правопорушення. Але цього можна досягти і постійним контролем за своєю поведінкою, виконанням покладених на нього обов'язків, що необхідно поєднувати з відповідною соціально-виховною роботою та правовим задоволенням наявних потреб. Все це дає реальну можливість змінити концепцію та відмовитися від тенденції надмірного покарання в судовій практиці.

Стан дослідження. Вивченням впровадження інституту пробації та діяльності органів пробації в Україні займалися такі вчені: В. Аніщук, О. Беца, І. Богатирьов, О. Богатирьова, Н. Буруковська, Н. Доній, О. Джу́жа, В. Дрьоміа, В. Голіна, В. Кирилук, О. Книженко, О. Колб, М. Колесник, Н. Крестовська, О. Литвинова, М. Палій, Д. Ягунов, І. Яковець, О. Янчук.

Мета статті – дослідження сучасного стану застосування пробації щодо неповнолітніх в Україні, з'ясування основних питань законодавчого регулювання розвитку національної моделі пробації та перспектив його розвитку.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до критеріїв організації діяльності служб пробації країн-членів Ради Європи, що містяться в Рекомендації CM/Rec (2010) 1 Комітету Міністрів державам-членам про Правила Ради Європи про пробацію, до функцій пробації можуть бути включені: доповідь суду, громадські роботи, здійснення нагляду, робота із сім'єю засудженого, електронний моніторинг, постпенітенціарний контроль, допомога в соціальній адаптації, робота служби пробації із засудженими – іноземними громадянами і громадянами держави, засудженими за кордоном.

Крім того, стандарт включає інші функції пробації, які також можуть бути включені до національного законодавства за наявності відповідних ресурсів: співпраця з потерпілими, відновне правосуддя, запобігання злочинності.

Поки не всі ці функції відображені в національному законодавстві України, головним чином через складну економічну ситуацію в країні. Органи пробації не співпрацюють із родинами правопорушників, засобами електронного спостереження та громадянами держави, засудженими за кордоном.

За функціями, які виконує пробація в національній системі, вона поділяється на три види: досудова, наглядова та пенітенціарна.

Досудова пробація – це надання до суду офіційної інформації про підсудного, щоб суд міг визначити міру його відповідальності.

Наглядова пробація починається відразу після того, як суд признає покарання, альтернативне позбавленню волі, і включає нагляд та заходи соціального виховання правопорушників.

Крім того, Закон України «Про пробацію» запровадив новий інструмент роботи з суб'єктами пробації – пробаційні програми. Вони також призначаються особі, яка звільняється від відбування покарання з випробуванням та здійснюють комплекс заходів, спрямованих на корекцію соціальної поведінки чи певних проявів, що призводять до суспільно корисних змін особистості та поведінки людини.

Момент звільнення для правопорушника дуже важливий, адже перед ним постає безліч проблем, які він не може вирішити самостійно. Саме в цій ситуації на допомогу має прийти служба пробації. Органи пробації у співпраці з керівництвом пенітенціарних установ, правоохоронними органами та органами місцевого самоврядування допомагають правопорушникам, які збираються звільнитися: визначитися з місцем проживання після звільнення або помістити їх у спеціалізовані притулки для звільнених; лікування; працевлаштування; надання соціальних послуг; визначення можливості чи неможливості проживання правопорушника у обраному місці проживання; визначення способів надання притулку правопорушникам без постійного місця проживання [11, с. 139].

Окремим напрямком діяльності служби пробації є процес роботи з неповнолітніми. Він має багато специфічних особливостей. Водночас пробація неповнолітніх потребує спеціалізації, відокремлення останніх від інших суб'єктів пробації, з метою усунення певних факторів, що негативно впливають на дітей, та створення необхідного підґрунтя для ефективної роботи з ними. Саме тому в рамках реформування системи кримінального судочинства України у справах неповнолітніх створено окрему організаційну структуру для забезпечення пробації неповнолітніх.

Фактично на даному етапі визначеної законом діяльності та форм діяльності установ пробації значно більше, ніж зазначені вище. Слід зазначити, що протягом терміну дії закону України «Про пробацію» він жодного разу не змінювався по суті існуючої процедури, хоча аналіз практики застосування закону свідчить про наявність певних прогалин та упущень. Експерти кажуть, що ухвалення закону призвело до деяких позитивних змін і наблизило Україну до Європи, але в законі багато невідповідностей [7, с. 599].

Варто зазначити, що науковці та фахівці продовжують вносити пропозиції щодо подальшого розширення завдань та функцій установ виконання покарань [1].

Дослідженням Українського інституту пробації приділяється дедалі більше уваги, адже соціальна адаптація осіб, що звільнилися з місць позбавлення волі, є не лише одним із важливих напрямів попередження вчинення такими особами нових злочинів, а й одним із важливих напрямків попередження злочинності. Крім внутрішніх психологічних факторів адаптації, колишнім злочинцям заважає байдужість оточуючих, а в деяких випадках навіть відкрите неприйняття найближчого оточення та суспільства в цілому. Успішна реінтеграція звільнених залежить від успішного вирішення проблем, з якими стикаються ці громадяни, і в кінцевому підсумку зниження ризику вчинення ними нових злочинів.

До переваг застосування пробації відносимо:

- для правопорушників – можливість залишитися в суспільстві; зберегти сімейні стосунки, роботу та житло; подолати шкідливі звички та змінити злочинні нахили; отримати підтримку на шляху змін і реалізації свого потенціалу;
- для суспільства – справедливе правосуддя (вибір покарання, необхідне і достатнє виправлення); безпечне суспільство;
- для країни – зменшення витрат на утримання злочинців у в'язниці; запобігання повторним злочинам; зменшення об'ємів злочинності і кількості ув'язнених; відповідність міжнародним стандартам і європейським цінностям [9].

Основними напрямками розвитку служби пробації в Україні на найближчі роки є: розвиток співпраці з судами, прокуратурами, адвокатськими фірмами, центрами безоплатної правової допомоги, поліцією та іншими правоохоронними органами; поглиблення співпраці з громадою для розширення практик пробації за допомогою регіональних програм та розвитку ресурсного фонду для обслуговування клієнтів пробації; розробка стратегії роботи персоналу та волонтерів з посиланням на міжнародний досвід; розробка критеріїв оцінки діяльності працівників пробації; створення електронної бази даних суб'єктів судових процесів та автоматизація статистики; створення передумов для впровадження електронного моніторингу пробації (браслетів).

Протидія злочинності неповнолітніх – це система заходів, що здійснюються уповноваженими суб'єктами, спрямована на усунення факторів, що призводять до злочинності неповнолітніх. Залежно від цільової аудиторії профілактичного впливу прийнятні три рівні реагування на злочинність неповнолітніх: загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуальний [2, с. 253].

Загальносоціальними заходами щодо профілактики правопорушень серед неповнолітніх є посилення соціального захисту сімей з дітьми, збільшення матеріальної допомоги дітям-сиротам та інвалідам, реформування навчальних закладів, належне матеріальне забезпечення праці вчителів і вихователів. Вони спрямовані на послаблення протиріч і стабілізацію соціально-економічних, політичних, морально-психологічних і правових відносин держави і суспільства.

Важливу профілактичну роль можуть відігравати школи, молодіжні творчі центри, спортивні клуби та установи, що організують дозвілля молоді. Звертається увага на підвищення потенціалу громадських організацій щодо боротьби зі злочинністю неповнолітніх [3, с. 259].

Спеціально-кримінологічна профілактика правопорушень повинна включати заходи, спрямовані на зменшення негативного впливу злочинних чинників (на всіх неповнолітніх та їх групи), а також дії, спрямовані на попередження асоціальних мотивацій у осіб з аномальною або злочинною поведінкою.

Згідно із Законом України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» в межах визначеної компетенції виділено певне коло державних органів, які відповідають за соціальний захист дітей та попередження правопорушень [8].

Серед заходів спеціально-кримінологічного запобігання в сучасній Україні певною мірою пріоритет надається діяльності органів внутрішніх справ, а саме підрозділам кримінальної поліції у справах дітей. Працівники ОВС організують та проводять рейди з метою соціально-правового захисту дітей від безпритульності та бездоглядності. Ці профілактичні заходи можуть дозволити безпритульним дітям потрапити до закладів соціального захисту та вплинути на дітей, які вживають алкогольні напої, наркотичні засоби чи психотропні речовини.

Досвід боротьби зі злочинністю неодноразово доводив, що лише за умови координації дисципліни, матеріальних гарантій, організаційних гарантій, гарантій інтересів, політичних гарантій, наукової бази та інших відповідних систем можна досягти ефективної профілактики злочинності неповнолітніх. [2, с. 256–257].

У структурі індивідуальної профілактики правопорушень виділяють такі організаційні елементи, як вживання передбачених законодавством заходів для оперативного виявлення неповнолітніх, які вчинили злочини, та осіб, які чинять на них негативний вплив; вивчення вікових та психологічних особливостей неповнолітніх з метою попередження девіантної поведінки; розробка планів особистісно-виховного та профілактичного впливу на правопорушників; організація постійного відстеження способу життя та поведінки молодих людей, щоб усунути «фактори шуму» та сприяти позитивним змінам [4, с. 47].

Досвід показує, що ефективна робота по протидії злочинності неповнолітніх неможлива без комплексного підходу до протидії негативу в молодіжному середовищі. Тому

необхідна координація зусиль усіх зацікавлених центральних та місцевих адміністрацій, а також органів місцевого самоврядування, громадських організацій і, звісно, родин.

Дослідження юридичної літератури показує, що одним із найефективніших засобів соціальної роботи в напрямку соціальної адаптації неповнолітніх, які повертаються з місць позбавлення волі, є соціальний супровід.

Постпенітенціарний соціальний супровід – це цілеспрямована діяльність державних і недержавних організацій, соціального працівника (соціального педагога), відповідального за реалізацію питань соціальної політики щодо осіб, які повертаються з місць позбавлення волі, спрямована на створення необхідних умов для позитивної соціалізації. Обраний варіант соціального супроводу має бути найефективнішим з усіх можливих, узгодженим із клієнтом, реалізованим у партнерстві, поєднаним з індивідуальними та груповими форматами роботи, спрямованим на позитивне використання інновацій соціальної роботи.

Основними організаційними формами постпенітенціарного соціального супроводу є індивідуальна та групова робота. До цих методів належать консультування, захист прав, психологічна реабілітація, форми навчання соціальної компетентності та інші методи соціального впливу [6].

Для забезпечення рівня постпенітенціарного соціального супроводу соціальні працівники повинні бути досконало обізнані з правовими, психолого-педагогічними, соціокультурними питаннями, пов'язаними з досягненням цілей. Підхід має бути зосереджений на позитиві, довірі до людства, але водночас з розумінням складності відновлення соціального характеру колишніх в'язнів.

Постпенітенціарна соціальна підтримка колишньої ув'язненої молоді – це техніка соціальної роботи, яка передбачає створення умов для ресоціалізації колишньої в'язничної молоді та, за необхідності, представництво її інтересів у правозахисній діяльності з метою дотримання прав і свобод тих, які караються.

Досягнення позитивних результатів вимагає активної взаємодії кількох суб'єктів системи ювенальної юстиції, зокрема органів державної влади, місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства. Необхідними умовами виконання цієї функції є виправлення неповнолітніх, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, соціально-виховна робота з цими особами, заходи щодо їх участі у суспільно корисній праці, загальноосвітня та професійна підготовка, участь громадських організацій, що забезпечують уникнення ризиків усунення неповнолітніх від активної соціальної взаємодії.

Загалом зазначаємо, що запровадження системи ювенальної пробації в Україні є прогресивною ідеєю, яка має кращим чином змінити статус-кво у сфері профілактики правопорушень серед неповнолітніх та сприяти усуненню передумов для злочинності серед неповнолітніх. Система пробації має бути невід'ємною частиною системи ювенальної юстиції для покращення соціальних відносин у країні, покращення рівня життя, зміни ставлення до багатьох цінностей та покращення фізичного та психічного здоров'я нації.

Кожен вид пробації відіграє відповідну роль у протидії рецидивній злочинності. Рецидивна злочинність в нашій країні притаманна всім видам злочинності. Тому можна припустити, що вчені, які наголошують на тому, що в'язниці є спеціалізованими кримінальними школами, а не виправними місцями, мають рацію.

Тому ми повністю підтримуємо думку про необхідність поступового встановлення розумної альтернативи формі виконання покарань у вигляді позбавлення волі, а саме посилення органів пробачії [5, с. 15].

Одним із напрямів розвитку інституту пробачії є розроблення проєкту закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо розвитку системи пробачії, збільшення альтернатив позбавленню волі та створення умов для зниження рецидивної злочинності», серед іншого яким пропонується скасувати покарання у вигляді обмеження волі та передбачити можливість застосування покарання у вигляді арешту лише до військовослужбовців.

Вводиться новий вид кримінального покарання – пробачійний нагляд, який включає обмеження прав і свобод правопорушників і має на меті реінтеграцію правопорушника в суспільство без ізоляції його від суспільства та запобігання вчиненню ним нових злочинів. Цей новий вид покарання може бути використаний як основне покарання і як додаткове.

Висновки. Отже, щодо поточного стану пробачії можна зробити наступні висновки. Безумовно, запровадження пробачії в Україні є нововведенням у системі профілактики рецидивної злочинності неповнолітніх. При цьому за статистичними даними Генеральної прокуратури України, Державної судової адміністрації України, Міністерства юстиції України, Державної установи «Центр пробачії» із запровадженням системи пробачії в Україні відбулися позитивні зміни, зокрема, зменшилася рецидивна злочинність серед неповнолітніх. В цілому це свідчить про ефективність діяльності органів пробачії як суб'єктів профілактики рецидивів злочинів неповнолітніми в Україні. Разом з тим, існують проблеми в реалізації на практиці основних завдань пробачії, а це, у свою чергу, процес гальмування рецидивної злочинності неповнолітніх. Вважаємо, що для усунення наявних недоліків необхідно вжити таких заходів, як закріплення на законодавчому рівні поняття «ювенальна пробачія»; виключення будь-якого формалізму при застосуванні до неповнолітніх заходів досудової, наглядової та пенітенціарної пробачії; розширення штатної чисельності виправних колоній для неповнолітніх; продовження термінів складання досудових доповідей; активна участь та співпраця з волонтерами, громадськими організаціями, благодійним організаціям, релігійним організаціям; налагодження зв'язків з місцевими органами влади для вирішення проблем працевлаштування та навчання неповнолітніх, звільнених з виховних колоній.

Література:

1. Бабич С. О. Доекстрадиційна наглядова пробачія як новітній механізм дотримання верховенства права під час вирішення питання про видачу особи (екстрадицію). eKMAIR :: Electronic Kyiv-Mohyla Academy Institutional Repository. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/314bb905-2429-4dd2-aaa0-ccbce43e6767> (дата звернення: 25.05.2023).
2. Блага А. Б., Давиденко Л. М. та ін. Кримінологія. (Особлива частина) : навчальний посібник / наук. ред. серії О. М. Бандурка. Харків : Вид-во ХНУВС, 2011. 390 с.
3. Даньшин І. М., Голіна В. В., Валуїська М. Ю. та ін. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник. 2-ге вид. перероб. і доп. Х. : Право, 2009. 288 с.
4. Дегтярьов В. В., Протопопов А. Л. Педагогічно-правова профілактика правопорушень серед учнів професійних закладів освіти : навч.-метод. посібник. К. : Наук. світ, 2001. 86 с.

5. Денисова Т. А. Пошук відповідей на амбітні програми реформування кримінально-виконавчої системи України: від законодавства до кадрового забезпечення. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 1(11). С. 8–19.
6. Коваль В. В. Постпенітенціарний соціальний супровід неповнолітніх. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Сер. : Психолого-педагогічні науки*. 2012. № 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzsp_2012_7_7 (дата звернення: 03.06.2023).
7. Маланчук П. М., Голодна А. С. Пробачія в Україні: бути чи не бути. *Молодий вчений*. 2016. № 12.1. С. 598–601.
8. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-вр#Text> (дата звернення: 25.05.2023).
9. Рекомендація СМ/Рес (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки : Рес. Ради Європи від 17.11.2010 р. № (2010)12. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a38#Text (дата звернення: 25.05.2023)
10. Розвиток пробачії в Україні. URL: <http://www.probation.gov.ua>
11. Чернишов Д. В. Сучасний стан упровадження пробачії в Україні : *Теоретичні та практичні аспекти інституту пробачії в Україні* : матер. Міжнар. круглого столу (22 червня 2018 р.). Київ : Нац. академія прокуратури України, 2018. С. 138–143.

Husak A. Contemporary practices and the state of juvenile crime prevention through probation measures

Summary. This article provides an overview and examination of the current state of preventing juvenile crimes through probation measures. The author emphasizes that the goal of probation is to ensure social security, which involves addressing contemporary threats. This security pertains to society's ability to exist in its current state, despite changing conditions and potential threats. The article highlights the main advantages of employing probation for juveniles and formulates directions for the development and improvement of such activities. It acknowledges the critical moment of release for offenders, where they face numerous problems they cannot solve independently. In this situation, probation services are intended to provide assistance. Probation authorities, in collaboration with the leadership of penitentiary institutions, law enforcement agencies, and local self-government bodies, help offenders who are about to be released by determining their place of residence or placement in specialized shelters, providing medical treatment, facilitating employment, and offering social services. The author introduces the concept of «juvenile crime prevention» as a system of measures implemented by authorized entities aimed at eliminating factors leading to juvenile delinquency. Depending on the target audience of preventive interventions, three levels of response to juvenile crime are identified: general social, special criminological, and individual. The author identifies post-penitentiary social support as one of the most effective means of social work directed at the social adaptation of juveniles returning from places of deprivation of liberty. Post-penitentiary social support is a purposeful activity of state and non-governmental organizations, as well as social workers (social pedagogues) responsible for implementing social policy concerning individuals returning from places of deprivation of liberty, with the aim of creating necessary conditions for positive socialization. Overall, the author emphasizes that the implementation of a juvenile probation system in Ukraine is a progressive idea that can significantly improve the situation in the field of juvenile delinquency

prevention and contribute to the elimination of preconditions for juvenile crime. The probation system should be an integral part of the juvenile justice system to enhance social relations in the country, improve the standard of living, change attitudes towards many values, and improve the physical and mental

health of the nation. Undoubtedly, the introduction of probation in Ukraine is an innovation in the system of preventing recidivism among juveniles.

Key words: punishment, deprivation of liberty, probation, social adaptation, post-penitentiary social support.

Ткаченко І. М.,*кандидат юридичних наук,**доцент кафедри права та соціально-економічних відносин**Відокремленого структурного підрозділу закладу вищої освіти**«Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»**Центральноукраїнський інститут розвитку людини*

ОСОБЛИВОСТІ РЕЦИДИВНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ ТА ЇЇ ПОПЕРЕДЖЕННЯ

Анотація. У статті розкрито сутність поняття рецидив. У ході розробки статті було проведено класифікацію основних підходів до визначення поняття «рецидивна злочинність». Також визначено головні фактори впливу на рецидивну злочинність, як зовнішні, так і внутрішні. Проаналізовано причини рецидивізму, а також розповідається про профілактичні заходи по боротьбі з рецидивною злочинністю. Рецидивна злочинність є серйозною проблемою, яка потребує комплексного підходу та врахування соціальних, економічних та особистих проблем правопорушників. Попередження рецидивної злочинності можливе шляхом проведення інституційних та громадських програм, які допоможуть усунути динамічні фактори ризику та забезпечити успішну ресоціалізацію правопорушників. Також, важливо вдосконалювати пенітенціарну систему та програми реабілітації правопорушників, запобігати соціальній ізоляції та маргіналізації, посилювати контроль за виконанням умов засудження та залучати громадськість до процесу реабілітації правопорушників.

Проблема рецидивної злочинності вже давно є предметом досліджень, оскільки цей вид злочинності є особливо небезпечним. Рецидивна злочинність характеризується стійким повторним проявом кримінальної поведінки, що високо підвищує рівень суспільної безпеки. Інтерес до цієї проблеми зростає, оскільки рецидивна злочинність залишається стабільною серед усіх видів кримінальних правопорушень, а висока кількість раніше засуджених серед злочинців підвищує її вагому значення.

Ключові слова: рецидив, рецидивна злочинність, причини вчинення злочинів повторно, попередження рецидивної злочинності.

Постановка проблеми. Постійно зростаючий рецидивізм, без сумніву, є важливою проблемою у боротьбі зі злочинністю

та реабілітації злочинців. Термін «рецидивізм» можна визначити як повернення індивіда до злочинної поведінки після того, як він або вона були засуджені за раніше вчинений злочин, засуджені і виправлені. Злочинців садять у в'язницю, звільняють, повторно заарештовують і засуджують. Це є результатом зв'язку невдачі, тобто нездатності людини виправдати очікування суспільства або нездатності установи забезпечити програми, які реабілітують правопорушника, і так далі.

Стан дослідження. Проблеми дослідження рецидивної злочинності приділяли увагу провідні вчені, зокрема: Ю. А. Амбросимова, Б. М. Головкін, Н. М. Пісоцька, В. І. Шакурт та інші. При цьому не розкритою залишається проблема дослідження наукової думки щодо детермінантів рецидивної злочинності та її попередження.

Метою наукової роботи є дослідження сутності рецидивної злочинності та її попередження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж розглянути причини та попередження рецидивної злочинності, вважаємо доцільним розглянути питання про те, хто є «рецидивістом».

Рецидивістів або злочинців-рецидивістів часто характеризують в основному як антисоціальних, агресивних, висококонкурентних, байдужих до благополуччя осіб. У цілому, можна сказати, що злочинець, який має тривалу судимість і часто перебував у виправній установі, може бути охарактеризований як «рецидивіст» [1]. Такі злочинці, без всякого сумніву, являють собою низький ризик для соціальної адаптації. З соціально-правової точки зору термін «рецидивізм» може бути визначений як звичка злочинців знову скоювати злочини, а рецидивіст – це людина, яка знову і знову вчиняє правопорушення.

На думку І. Б. Медичького кримінологічний рецидив – це [6, с. 111]:

Вчинення нового злочину особою, яка раніше була засуджена або піддана судом іншим правовим заходам впливу, що передбачені законом замість покарання, незалежно від форми вини минулого і нового злочину та наявності незнятої судимості.

Повторне вчинення нового злочину особою, яка раніше вчинила злочин, незалежно від наявності у неї судимості

Рис. 1. Визначення поняття кримінологічний рецидив

У статті 34 Кримінального кодексу України визначено, що рецидивом злочинів є «вчинення нового умисного злочину особою, яка має судимість за умисний злочин» [5].

Отже, на нашу думку, рецидивом є повторне вчинення нового злочину, який відомий правоохоронним органам, особою, яка вчиняла вже кримінально-карне діяння та має непогашену судимість.

Проаналізувавши наукову літературу, до детермінантів вчинення рецидивних злочинів, ми відносимо [4]:

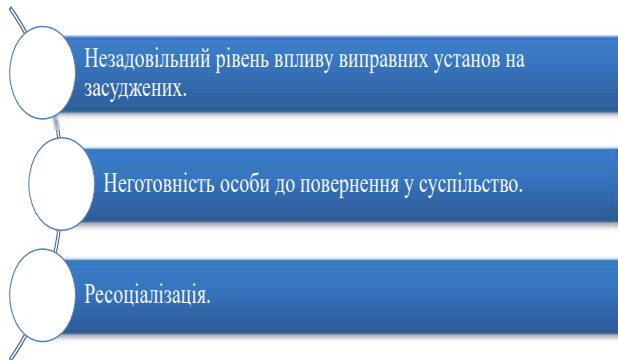

Рис. 2. Причини рецидивних злочинів

У кримінальному законі не можна охопити всі ситуації, що призводять до рецидиву, тому суспільство повинно бути захищене в його запобіганні. При визначенні ступеня суспільної небезпеки злочинця, який може повторити злочин, необхідно враховувати конкретні обставини, такі як вік або погашена судимість. Кримінологічний рецидив допомагає органам правосуддя правильно оцінювати суб'єкта злочину та його суспільну небезпеку, що є важливим для індивідуалізації покарання та інших заходів.

Для ефективного протидії рецидивній злочинності, запобігання її виникненню та виховної роботи з рецидивістами необхідно проводити класифікацію видів рецидиву. Особливо важливим є розрізнення рецидиву залежно від категорії злочину, який був вчинений рецидивістом, так як це визначає рівень рецидивної злочинності. Зокрема, можна виділити загальний та спеціальний рецидив.

Загальний рецидив відбувається, коли злочин, який був вчинений після вже наявної судимості за інше діяння, має іншу природу порушення.

Якщо ж новий злочин і те діяння, за яке особу вже було засуджено, є однорідними за своїм характером, то йдеться про спеціальний рецидив.

Спеціальний рецидив можна поділити на умисні і необережні злочини. Однак остання форма рідко зустрічається на практиці і не є типовою для спеціального рецидиву. Крім того, вона має зовсім іншу соціальну і кримінологічну характеристику. Тому спеціальний рецидив необережних злочинів не має особливого інтересу для практики боротьби з рецидивною злочинністю.

У юридичній літературі можна зустріти інші види рецидиву злочинів і рецидивної злочинності, такі як простий, складний, змішаний, особливо небезпечний та латентний рецидив. Розрізняють також рецидивну злочинність дорослих і неповнолітніх, чоловіків і жінок, засуджених тощо.

Для ефективної боротьби з рецидивною злочинністю потрібно проводити відповідні заходи та реформи, що стосуються і пенітенціарної сфери.

Більшість правопорушників стикаються з цілою низкою соціальних, економічних та особистих проблем, які, як правило, стають перешкодами на шляху їх соціальної інтеграції. Деякі з цих проблем є результатом соціального оточення правопорушника, сім'ї, групи однолітків або низького рівня освіти і кваліфікації [3, с. 78].

Правопорушники можуть мати історію соціальної ізоляції та маргіналізації, фізичного або емоційного насильства, поганої зайнятості або безробіття, а також участі в злочинному способі життя, який почався у ранньому віці. Правопорушники також можуть стикатися з фізичними та психічними вадами або проблемами зі здоров'ям, включаючи проблеми, пов'язані зі зловживанням психоактивними речовинами та наркоманією. Багато правопорушників мають серйозний дефіцит навичок, який заважає їм конкурувати і процвітати в суспільстві: погані навички міжособистісного спілкування, низький рівень формальної освіти, когнітивне або емоційне функціонування, відсутність навичок планування та управління фінансами.

Інституційні та громадські програми можуть усувати такі динамічні фактори ризику шляхом зосередження уваги на мотивації, освіті, розвитку навичок, працевлаштуванні, розміщенні, міжособистісних відносинах, лікуванні наркоманії та алкоголізму, охороні психічного здоров'я та когнітивно-поведінковому втручанні [2, с. 45].

Основна мета боротьби з рецидивною злочинністю полягає в тому, щоб проводити довготривалу, послідовну, комплексну та контрольовану боротьбу з цим явищем. Для успішної боротьби зі злочинністю загалом і рецидивом зокрема, необхідні не лише каральні заходи, але й запобіжні заходи, спеціальне реформування, включаючи реформу пенітенціарної сфери. Ці заходи мають спрямовуватися на покращення суспільних відносин з метою створення всіх необхідних політичних, економічних та соціальних умов для задоволення духовних і матеріальних потреб людини та кожної сім'ї. Все це допомагає поступово усувати негативні явища і процеси, які сприяють рецидивній злочинності, і впливають на її зростання, як це свідчить вітчизняний досвід.

Щоб запобігти рецидивізму злочинів, необхідно подальше вдосконалення правоохоронної діяльності, зокрема своєчасне виявлення і розкриття злочинів, забезпечення принципів невідворотності і більш суворого покарання злочинців за новий злочин. На жаль, ці принципи не завжди виконуються послідовно на практиці. Багато злочинців через різні обставини звільняються від покарання або засуджуються на незначні строки позбавлення волі, що викликає обурення такою несправедливістю не тільки суспільства, а й навіть інших засуджених.

Пенітенціарна і постпенітенціарна робота виправних установ і органів внутрішніх справ відіграють важливу роль у запобіганні новим злочинам. Позбавлення волі і місця відбування покарання значною мірою сприяють десоціалізації засудженого, тому потребують докорінної перебудови умови відбування покарання у виправних установах. Нагальною потребою пенітенціарного реформування є гуманізація системи відбування покарання, орієнтація її на попередження і моральне оздоровлення засуджених. Приведення її у відповідність до Конституції України і норм міжнародного права, що відповідає б законодавству і моралі цивілізованого суспільства, є першочерговим завданням (кардинальна зміна умов тримання засуджених, зняття не виправданих обмежень, руйнування кримінальної субкультури, злочинної консолідації тощо).

Таким чином, ми можемо виокремити такі заходи з попередження рецидивної злочинності:

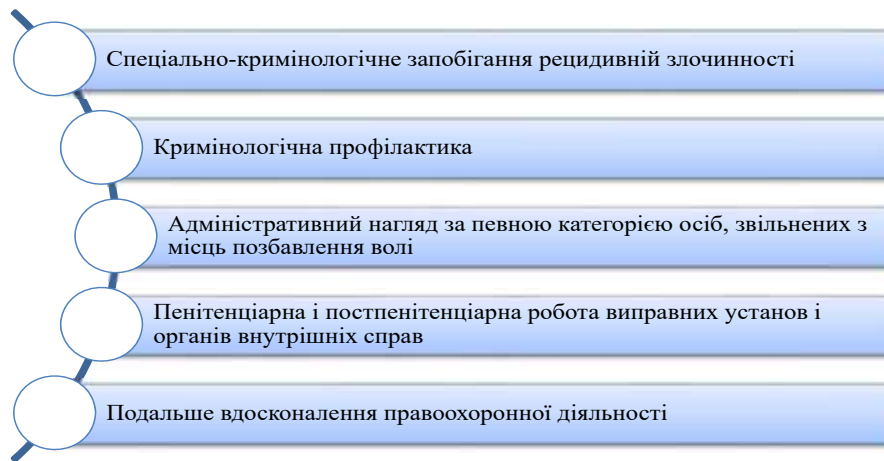

Рис. 3. Заходи з попередження рецидивної злочинності

Висновки. Отже, покарання як форма недієздатності є неминучим в разі рецидивної злочинності, але воно не повинно бути надмірно суворим, варварським або жорстоким за своєю природою, інакше воно матиме несприятливий вплив на злочинця. Слід нагадати, що рецидивізм конкретної людини залежить не тільки від його або її власних якостей, але і від деяких інших непередбачених умов, наприклад, від того, як його компаньйони, майбутні начальники, сусіди і так далі діють по відношенню до нього, а також від реакції суспільства в цілому на його прийнятність в суспільстві. Факти підтверджують, що протягом століть вважалося, що злочинність можна ефективно контролювати, застосовуючи суворі покарання до правопорушників, особливо до рецидивістів, щоб вони усвідомили свою провину, покаються і заплатили за свій злочин, і їх можна було утримати від повторення злочину в майбутньому. Однак з появою нових розробок в області психології, соціології та кримінології, усвідомили необхідність традиційного підходу до злочинності і злочинців.

Таким чином, сучасна тенденція полягає в тому, щоб розглядати злочин як соціальне та індивідуальне явище і запобігати його повторенню, приймаючи ставлення, що сприяє ресоціалізації і перевиховання злочинця всередині самої спільноти за допомогою інтенсивного лікування і програми подальшого догляду.

Література:

1. Бараш Є. Ю. Кримінологічні засади ресоціалізації засуджених до тривалих строків покарання. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 4. С. 99–109.
2. Бочелюк В. Юридична психологія. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 336 с.
3. Голіна В. Рецидивна злочинність в Україні: причини та попередження. *Вісник Академії правових наук України*. URL: : http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/4371/1/Golina_189.pdf (дата звернення 19.11.2019).

4. Крижна В. В. Рецидивна злочинність в Україні та шляхи її подолання. URL: <http://www.elar.naiu.kiev.ua.pdf>. (дата звернення 18.11.2019).
5. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III URL: <http://zakon1.rada.gov.ua> (дата звернення 28.04.2023).
6. Медицький І. Б. Запобігання злочинності: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Івано-Франківськ : Видавець Віктор Дяків, 2008. 248 с.

Tkachenko I. Features of recidivism and its prevention

Summary. The article reveals the essence of the concept of relapse. During the development of the article, the main approaches to defining the concept of "recessive crime" were classified. The main factors influencing recessive crime, both external and internal, are also identified. The causes of recidivism are analyzed, and preventive measures to combat recidivism are described. Recidivism is a serious problem that requires a comprehensive approach and consideration of the social, economic, and personal problems of offenders. Preventing recidivism is possible through institutional and community programs that help eliminate dynamic risk factors and ensure successful reintegration of offenders. It is also important to improve the penitentiary system and rehabilitation programs for offenders, prevent social isolation and marginalization, strengthen control over compliance with the conditions of sentencing, and involve the public in the rehabilitation process of offenders.

The problem of recidivism has long been the subject of research, as this type of crime is particularly dangerous. Recidivism is characterized by a persistent repetition of criminal behavior, which greatly increases the level of social danger. Interest in this problem is growing, as recidivism remains stable among all types of criminal offenses, and the high number of previously convicted individuals among criminals increases its significant importance.

Key words: recidivism, reasons for committing crimes repeatedly, prevention of recidivism.

Турлова Ю. А.,
докторка юридичних наук, старша дослідниця,
провідна наукова співробітниця відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою
Інституту держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України

ПРАВО НА ЕКОЛОГІЧНУ ІНФОРМАЦІЮ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ

Анотація. У статті висвітлені особливості кримінально-правової охорони права на екологічну інформацію. Констатовано необхідність та доцільність криміналізації відповідних посягань. Визначено, що головною передумовою такої криміналізації є аксіологічні характеристики права на екологічну інформацію – внаслідок інформатизації та екологізації суспільства воно оцінюється як окрема цінність суспільства, а, відтак, розглядається як окреме та природне право людини, адже її існування неможливе без відповідних умов, параметрів навколишнього природного середовища. Одним із засобів забезпечення цього права та наповнення його реальним змістом мало б стати встановлення кримінальної відповідальності за приховування або перекручення такої інформації. Надано кримінально-правову характеристику приховуванню або перекрученню відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ст. 238 Кримінального кодексу України). Зауважено, що зазначений злочин разом із невідомими заходами щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. ст. 237, 238 Кримінального кодексу України) утворюють окрему підгрупу злочинів, які полягають у потуранні екологічній небезпеці. Разом із іншими екологічними злочинами вони утворюють систему злочинів проти екологічної безпеки, що має за рівнем локалізації узагальнений об'єкт посягання, тобто суспільні відносини у сфері екологічної безпеки в цілому (без конкретизації його окремих елементів). Проведене з використанням даних офіційної статистики дослідження практики застосування ст. 238 Кримінального кодексу України засвідчило, що виявлення відповідних фактів та притягнення винних до відповідальності має одиничний характер – починаючи з 2001 року було обліковано лише 32 таких злочини. Судова ж практика по застосуванню як ст. 238 Кримінального кодексу України, так аналогічної їй ст. 227-1 Кримінального кодексу України 1960 р. майже відсутня. Зроблено висновок, що кримінально-правова охорона права на екологічну інформацію не здійснює помітний вплив на досліджувану сферу правовідносин. Висвітлені окремі аспекти правового регулювання екологічного інформаційного забезпечення, зокрема й через засоби масової інформації (медіа). Найсучаснішим прикладом законодавчого та організаційного забезпечення права на екологічну інформацію в Україні є єдина екологічна платформа «ЕкоСистема». Доведено, що екологічне інформування є однією зі складових запобіжної діяльності у сфері протидії екологічній злочинності, та має забезпечуватись комплексом некаральних засобів, серед яких пріоритет має належати громадському контролю та регулятивним заходам.

Ключові слова: екологічна інформація, злочини проти екологічної безпеки, національна безпека України, кримінально-правова охорона, кримінальна відповідальність, засоби масової інформації, медіа, екологічне інформу-

вання, державна політика у сферах національної безпеки і оборони, протидія.

Постановка проблеми. Початок чергового етапу цивілізаційного розвитку у другій половині ХХ ст. був зумовлений формуванням інформації як визначальної категорії у взаєминах суспільства з державою, людини з державою, людей між собою. Результатом соціальних процесів, породжених вибуховим розвитком інформаційних та комунікаційних технологій, стало формування нової фази розвитку суспільства, функціонування усіх сфер якого пов'язані зі створенням, переробленням та використанням інформації.

У зв'язку з цим, у науковій літературі набуло поширення застосування терміну «інформаційне суспільство», під яким розуміється суспільство нового типу, в якому головною умовою добробуту кожної людини і кожної держави стає знання, здобуте завдяки безперешкодному доступу до інформації та вмінню працювати з нею [1, с. 102].

Правове регулювання права на інформацію в Україні було розпочато прийняттям Закону України «Про інформацію» 1992 року, де закріплено право доступу кожного до інформації в усіх сферах суспільного і державного життя в Україні, визначено правовий статус учасників інформаційних відносин, врегульовано доступ до інформації та забезпечено її охорону [2]. Конституційне визначення права людини на інформацію закріплене ст. 34 Конституцією України та розкривається в численних нормативно-правових актах, зокрема, Цивільному кодексі України, рішеннях Конституційного Суду України, законах «Про медіа», «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах», «Про науково-технічну інформацію», Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та ін.

Складовою конституційного права людини на інформацію є право на екологічну інформацію, яке є природним правом людини, адже її існування неможливе без відповідних умов, параметрів навколишнього природного середовища. Саме тому відповідно до ст. 50 Конституції України кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення.

Значущість екологічної інформації вимагає від держави й відповідного забезпечення охорони права кожної людини на екологічну інформацію. Кримінальний закон бере під захист найважливіші цінності суспільства, до яких безперечно відноситься й право на екологічну інформацію. Від дієвості кримінально-правової охорони зазначеного права залежить зокрема й можливість його реалізації. Саме тому, видається актуальним і важливим дослідження особливостей кримінально-правової

охорони права на екологічну інформацію, а також вивчення правозастосовної практики у цій сфері.

Стан дослідження. Окремі аспекти досліджуваної проблематики були предметом дослідження таких вчених, як В.І. Андрейцев, І.В. Арістова, Н.І. Бровко, С.Г. Грицкевич, В.В. Костицький, С.М. Кравченко, М.В. Краснова, Ю.Ю. Макогонюк, Н.Р. Малишева, Г.М. Проскура, Ю.С. Шемшученко тощо. Водночас, питання ж кримінально-правової охорони права на екологічну інформацію, ефективності правозастосовної практики у досліджуваній сфері у вітчизняній правовій літературі вивчалось фрагментарно. Таким чином, виникає об'єктивна потреба у осмисленні й аналізі проблем кримінально-правового забезпечення зазначеного права.

Метою статті є висвітлення особливостей кримінально-правової охорони права на екологічну інформацію, а також вивчення правозастосовної практики у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі конституційне право на екологічну інформацію розуміють як право кожного на безперешкодне отримання повних, достовірних, своєчасних та вичерпних даних, знання, навички або відомості про стан навколишнього природного середовища, його компоненти та взаємодію між ними, екологічні загрози та небезпеки, заходи та засоби охорони, а також освітні заходи та пропаганда природоохоронного руху, відкритий доступ до яких має на меті забезпечення основоположних конституційних прав та інтересів людини та збереження середовища її існування. Вважається, що зазначене право належить до активних прав людини, тобто таких, які вміщують у собі певну можливість дій. У результаті розвитку права на інформацію та інформаційних технологій, збільшення обсягу та обміну інформації, воно стало настільки важливим, що його можна оцінити як окрему цінність суспільства, а тому й розглядати як окреме право людини [3, с. 23-24].

Закріплення у ч. 2 ст. 50 Конституції України права кожного на вільний доступ до екологічної інформації, а також право на поширення такої інформації зумовлює виникнення відповідного обов'язку держави щодо його забезпечення.

Відсутність дійового механізму, що допомагає реалізовувати на практиці можливості, передбачені в зазначеній конституційній нормі, позбавляє право особи на екологічну інформацію цінності та робить його декларативним. Одним із засобів забезпечення цього права та наповнення його реальним змістом є встановлення кримінальної відповідальності за приховування або перекручення такої інформації.

Відтак, аксіологічні характеристики права на екологічну інформацію зумовили доцільність криміналізації посягань на нього. У чинному Кримінальному кодексі України (далі – КК України) відповідальність за зазначені посягання передбачені ст. 238 «Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення». Водночас, було б помилкою вважати кримінально-правові норми, що утворюють зазначену статтю, абсолютною новелою кримінального законодавства. Ст. 238 КК України майже без змін повторює ст. 227-1 КК України 1960 року «Утаювання або перекручення відомостей про стан екологічної обстановки чи захворюваності населення», що була розміщена, як і деякі інші екологічні злочини, у Главі Х «Злочини проти громадської безпеки, громадського порядку та народного здоров'я». Єдиною суттєвою відмінністю чинної норми є наявність у ч. 2 такої кваліфікуючої ознаки, як місце вчинення злочину: «в місцевості, оголошеній зоною надзвичайної екологічної ситуації».

За авторським варіантом класифікації екологічних злочинів приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення разом із невиттаттям заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. ст. 237, 238 КК України) утворюють окрему підгрупу злочинів, які полягають у потуранні екологічній небезпеці. Разом із іншими екологічними злочинами, а саме злочинами міжнародного характеру, що посягають на екологічну безпеку людства (ст. 441 КК України), злочинами, які полягають у порушенні порядку здійснення оцінки впливу на довкілля, правил екологічної безпеки під час виробничої діяльності, що заподіяло (або створило небезпеку заподіяння) суттєву екологічну шкоду (ст. ст. 236, 253 КК України), злочинами у сфері ядерної та радіаційної безпеки (ст. ст. 265, 265¹, 267, 267¹, ст. 274 КК України), злочинами у сфері біологічної безпеки (ст. ст. 251, 326 КК України) та злочинами у сфері поводження з відходами (ст. 268 КК України) вони утворюють систему злочинів проти **екологічної безпеки**, що має за рівнем локалізації узагальнений об'єкт посягання, тобто суспільні відносини у сфері **екологічної безпеки** загалом (без конкретизації його окремих елементів) [4, с. 48-49].

Відповідно до положень Закону України «Про національну безпеку України» **екологічна безпека є одним із напрямів державної політики** у сферах національної безпеки і оборони, яка зокрема спрямована на захист навколишнього природного середовища від надзвичайних ситуацій (ст. 3) [5].

Обсяг криміналізації приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення, як і інших суспільно небезпечних діянь, залежить від конструкції складу злочину. На відміну від більшості екологічних злочинів досліджуваній злочин має так званий формальний склад (за винятком норми, що регламентує відповідальність за діяння, що спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки). Сконструювавши склади більшості екологічних злочинів як матеріальні, законодавець тим самим значною мірою звужив сферу кримінальної репресії, реалізувавши одне з концептуальних положень кримінально-правової реформи.

Ст. 238 КК України «Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення» порівняно зі ст. 227-1 КК України 1960 р. доповнилась у ч. 2 такою кваліфікуючою ознакою, як місце скоєння зазначених у ч.1 діянь: «...в місцевості, оголошеній зоною надзвичайної екологічної ситуації» та наслідком: «загибель людей». Також Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» були внесені зміни щодо розміру та виду санкцій ч. 1 ст. 238 КК України, а саме: збільшено розмір штрафу (від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян), а також доповнено таким видом покарання як позбавленням волі на певний строк (до трьох років) [6].

Потреба в існуванні цієї норми значна, і вона зростає разом із посиленням технічного навантаження на довкілля, науковою обґрунтованістю процесів взаємодії суспільства із природним середовищем. У сучасних умовах значно підвищується ціна прийняття правильних технологічних та управлінських рішень у сфері користування природними ресурсами та залежність рішень від істинності екологічної інформації.

Об'єктом злочину є конституційне право кожного на екологічну інформацію, що виступає гарантією інших екологічних прав громадян (право на екологічну безпеку, право на участь у прийнятті екологічно значущих рішень тощо). Це право закріплене, крім Конституції України, у пункті (є) частини першої ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», ст. 4 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», ст. 6 Основ законодавства України про охорону здоров'я.

Чинне національне законодавство у Законі України «Про інформацію» (ст. 13) до інформації про стан довкілля (екологічної інформації) відносить відомості та/або дані про: стан складових довкілля та його компоненти, включаючи генетично модифіковані організми, та взаємодію між цими складовими; фактори, що впливають або можуть впливати на складові довкілля (речовини, енергія, шум і випромінювання, а також діяльність або заходи, включаючи адміністративні, угоди в галузі навколишнього природного середовища, політику, законодавство, плани і програми); стан здоров'я та безпеки людей, умови життя людей, стан об'єктів культури і споруд тією мірою, якою на них впливає або може вплинути стан складових довкілля, та включає її до інформації довідково-енциклопедичного характеру (ст. 12) [2]. Ст. 25 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» також визначає перелік відомостей, що відносяться до інформації про стан навколишнього природного середовища (екологічна інформація) [7].

У ст. 2 Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція), яка була ратифікована Україною 06.07.1999 та вступила в дію 30.10.2001, наводиться визначення екологічної інформації, а саме: будь-яка інформація в письмовій, аудіовізуальній, електронній чи будь-якій іншій матеріальній формі про: стан таких складових навколишнього середовища, як повітря і атмосфера, вода, ґрунт, земля, ландшафт і природні об'єкти, біологічне різноманіття та його компоненти, включаючи генетично змінні організми, та взаємодію між цими складовими; фактори, такі як речовини, енергія, шум і випромінювання, а також діяльність або заходи, включаючи адміністративні заходи, угоди в галузі навколишнього середовища, політику, законодавство, плани і програми, що впливають або можуть впливати на складові навколишнього середовища, зазначені вище, і аналізі затрат і результатів та інший економічний аналіз і припущення, використані в процесі прийняття рішень з питань, що стосуються навколишнього середовища; стан здоров'я та безпеки людей, умови життя людей, стан об'єктів культури і споруд тією мірою, якою на них впливає або може вплинути стан складових навколишнього середовища або через ці складові, фактори, діяльність або заходи, зазначені вище [8]. Зазначена Конвенція передбачає обмеження, тільки у випадках коли конфіденційність передбачена національним законодавством. Чинне законодавство України забороняє поширювати екологічну інформацію виключно про місця розташування військових об'єктів. Це встановлює як ст. 13 Закону «Про інформацію», так і ч. 4 ст. 21 цього Закону, яка зазначає, що «до інформації з обмеженим доступом не можуть бути віднесені такі відомості: 1) про стан довкілля, якість харчових продуктів і предметів побуту; 2) про аварії, катастрофи,

небезпечні природні явища та інші надзвичайні ситуації, що сталися або можуть статися і загрожують безпеці людей» [2].

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 238 КК України, складається з діяння, що може бути вчинене як бездіяльністю (приховування відомостей: винна особа взагалі не дає або не дає своєчасно екологічну інформацію), так і дією (перекручення: надання такої інформації, що не відповідає дійсності).

Доступ до екологічної інформації може забезпечуватися двома способами: 1) шляхом систематичного та оперативного оприлюднення інформації (в офіційних друкованих виданнях, на офіційних веб-сайтах в мережі Інтернет, на єдиному державному веб-порталі відкритих даних, на інформаційних стендах, будь-яким іншим способом) – так званий активний спосіб; та 2) шляхом надання інформації за запитами на інформацію – пасивний спосіб. Фактично активний спосіб забезпечення доступу до інформації має місце, коли екологічне інформаційне забезпечення здійснюється органами державної влади та органами місцевого самоврядування шляхом оприлюднення екологічної інформації в межах їх повноважень. Адже на усіх інших розпорядників екологічної інформації вимоги Закону України «Про доступ до публічної інформації» поширюються лише в частині оприлюднення та надання відповідної інформації за запитами (ч. 3 ст. 13 Закону). І в цьому разі йдеться про пасивний спосіб забезпечення доступу до інформації [9, с. 33].

Виявлення фактів приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення має одиничний характер. Аналіз Форми № 1 «Єдиний звіт про кримінальні правопорушення» Офісу Генерального прокурора (Генеральної прокуратури України) [10] дозволяє стверджувати, що починаючи з 2001 року було обліковано лише 32 таких злочини, переважна більшість з яких (28) були виявлені починаючи з 2016 року. Щодо ж судової практики по застосуванню ст. 238 КК України то, відповідно до даних офіційної судової статистики [11], вона фактично не склалась – за останні 21 рік була засуджена за ч. 2 ст. 238 КК України лише одна особа (у 2011 році). Г.С. Поліщук повідомляє ще щодо 4 засуджених за ст. 227-1 КК України 1960 р. (1 – у 1993 році, 3 – у 1994 році) [12, с. 54].

З 2000 року існує й аналогічна адміністративно-правова норма – ст. 82-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) «Приховування, перекручення або відмова від надання повної та достовірної інформації за запитами посадових осіб і зверненнями громадян та їх об'єднань щодо безпеки утворення відходів та поводження з ними», сфера застосування якої – відходи та їх вплив на довкілля – дещо вужча, ніж у ст. 238 КК України. Випадків притягнення винних осіб до відповідальності за ст. 82-3 КУпАП теж небагато.

На наш погляд, враховуючи формальний характер ч. 1 ст. 238 КК України, на практиці досить важко відмежувати склад зазначеного злочину з подібним адміністративним правопорушенням. Вказівка в диспозиції на предмет злочину – не будь-яку інформацію, а тільки відомості про забруднення, що становить реальну загрозу для здоров'я людей та довкілля, не дає чітких критеріїв для кваліфікації діяння за цією статтею, адже будь-яке забруднення довкілля, зокрема й засмічення відходами, негативно впливає на довкілля та здоров'я людей.

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 238 КК України, характеризується умисною виною, а у випадках настання тяжких наслідків, передбачених ч. 2 ст. 238 КК України, – подвійною формою вини.

С.Б. Гавриш вважає, що вчинення злочину за ч. 1 ст. 238 КК України можливо не тільки з прямим, але й з непрямым умислом: «Законодавець вводить у диспозицію... своєрідні індикатори, що вказують, наприклад, на прямий умисел. Так, поряд із терміном «приховування» у ч. 1 ст. 238 КК України використовується поняття «умисне перекручування». Оскільки і «приховування», і «перекручування» є категоріями, що мають схожі характеристики, а «умисність» перекручування свідчить про його вчинення лише з прямим умислом, то відсутність аналогічної вказівки стосовно «приховування» з очевидністю свідчить про можливість його вчинення і з непрямым умислом» [13, с. 348].

На наш погляд, вказане зауваження не зовсім переконливе, тому що склад злочину, передбачений ч. 1 ст. 238 КК України, є за особливостями конструкції формальним, а отже не пов'язаний з настанням наслідків, зокрема й тих, які свідомо припускаються при вчиненні злочину з непрямым умислом.

Суб'єктом зазначеного злочину можуть бути лише службові особи, на яких покладено відповідні обов'язки щодо збирання, узагальнення та надання такої інформації. Це можуть бути не тільки службові особи відповідних державних органів. Ч. 2 ст. 13 Закону України «Про доступ до публічної інформації», відносить до розпорядників інформації, зобов'язаних оприлюднювати та надавати за запитами інформацію, визначену в цій статті, суб'єктів господарювання, які володіють: 1) інформацією про стан довкілля; 2) інформацією про якість харчових продуктів і предметів побуту; 3) інформацією про аварії, катастрофи, небезпечні природні явища та інші надзвичайні події, що сталися або можуть статися і загрожують здоров'ю та безпеці громадян; 4) іншою інформацією, що становить суспільний інтерес (суспільно необхідною інформацією) [14].

У силу своєї надзвичайної важливості екологічне інформування є однією зі складових запобіжної діяльності у сфері протидії екологічній злочинності, важливим чинником оптимізації природоохоронної справи держави та підвищення екологічної культури суспільства, яка може забезпечувати різний ступінь екологічних знань, різну їхню глибину, ґрунтовність залежно від індивідуально-психологічних особливостей, віку, життєвого досвіду, професійної приналежності, соціальної та моральної позиції індивіда. Необ'єктивне знання призводить до формування та розвитку лише викривленої екологічної свідомості.

Населення України здебільшого отримує неповну, неточну, науково необґрунтовану інформацію про стан довкілля, окремих природних об'єктів, розвиток промисловості, використання хімічних препаратів у сільському господарстві, меліорацію, аварії чи катастрофи, які становлять небезпеку для людини та середовища; інколи інформація приховується чи викривляється [15, с. 679]. Випадків же притягнення винних до відповідальності небагато, що підтверджує статистика, наведена нами вище.

З метою усунення такого становища 04.11.2004 Верховна Рада України прийняла Постанову № 2169-IV «Про інформування громадськості з питань, що стосуються довкілля», в якій, зокрема, передбачається здійснення таких заходів: систематичне інформування населення через засоби масової інформації (медіа) про об'єкти, які є найбільшими забруднювачами

навколишнього природного середовища; розробка та затвердження положення про мережу загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації та місцевих екологічних автоматизованих інформаційно-аналітичних систем, а з 1 січня 2005 року – забезпечення її функціонування [16].

Зазначеною постановою, зокрема, рекомендовано Кабінету Міністрів України забезпечити розроблення та затвердження положення про щоквартальне інформування населення через засоби масової інформації (медіа) про об'єкти, які є найбільшими забруднювачами навколишнього природного середовища.

Таке інформування відповідно до Положення, затвердженого наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України (далі – Мінприроди) від 1 листопада 2005 р. № 397 здійснюється шляхом: 1) щоквартального інформування населення через засоби масової інформації (медіа) про об'єкти, які є найбільшими забруднювачами навколишнього природного середовища на загальнодержавному рівні, та про стан навколишнього природного середовища в районі впливу об'єкта; 2) підприємства, що включені до переліку об'єктів, які є найбільшими забруднювачами навколишнього природного середовища, щокварталу до 20 числа місяця, наступного за звітним періодом, готують та надають до територіального органу Мінприроди таку інформацію: обсяги викидів в атмосферне повітря забруднюючих речовин, обсяги скидів у водні об'єкти зворотних вод та забруднюючих речовин, обсяги утворення відходів та їх розміщення (у тому числі порівняно з аналогічним періодом попереднього року), заходи, плани, програми та проекти щодо зниження негативного впливу об'єктів на довкілля, стан виконання превентивних заходів та готовності об'єктів до ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного характеру; 3) територіальні органи Мінприроди: перевіряють надану інформацію, вносять до неї (у разі необхідності) доповнення та уточнення (на підставі даних планових перевірок об'єктів, які є найбільшими забруднювачами навколишнього природного середовища); відредаговані дані надають для розміщення у регіональних засобах масової інформації (медіа); узагальнену інформацію надсилають до 25 числа місяця, наступного за звітним періодом, до Мінприроди; 4) Мінприроди: складає перелік об'єктів, які є найбільшими забруднювачами навколишнього природного середовища; забезпечує розміщення узагальненої інформації на веб-порталі Міністерства; надає інформацію для її висвітлення через державні аудіовізуальні та друковані засоби масової інформації (медіа) (на безоплатній основі); 5) Державний комітет телебачення та радіомовлення, обласні, Київська та Севастопольська міські держадміністрації сприяють в оприлюдненні екологічної інформації [17].

Вочевидь, що сформоване сучасне інформаційне суспільство вимагає належного законодавчого та організаційного забезпечення права на екологічну інформацію. Найсучаснішим прикладом такого забезпечення в Україні на сьогоднішній день є єдина екологічна платформа «ЕкоСистема» [18] – загальнодержавна екологічна автоматизована інформаційно-аналітична система забезпечення доступу до екологічної інформації та її мережа, що забезпечує створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорону, захист інформації, а також електронну взаємодію між фізичними та юридичними особами, фізичними особами – підприємцями, суб'єктами надання адміністративних

послуг, суб'єктами надання публічних (електронних публічних) послуг, центрами надання адміністративних послуг з метою отримання адміністративних та інших публічних (електронних публічних) послуг у сфері охорони навколишнього природного середовища. Вона була запущена у тестовому режимі у травні 2021 року. У жовтні 2021 року Уряд постановою № 1065 надав їй офіційного статусу [19]. Водночас, не зважаючи на всі переваги, актуальність та сучасність зазначеної системи, вона не може замінити традиційний формат відповідей розпорядників на запити.

Висновки. Проведене авторкою дослідження особливостей кримінально-правова охорони права на екологічну інформацію дозволило констатувати необхідність та доцільність криміналізації відповідних посягань. Головною передумовою такої криміналізації є аксіологічні характеристики права на екологічну інформацію – внаслідок інформатизації та екологізації суспільства воно оцінюється як окрема цінність суспільства, а, відтак, розглядається як окреме право людини. Стверджується, що відсутність дійового механізму, що допомагає реалізовувати на практиці право особи на екологічну інформацію позбавляє його цінності та робить декларативним. Одним із засобів забезпечення цього права та наповнення його реальним змістом мало б стати встановлення кримінальної відповідальності за приховування або перекручення такої інформації. Проведене дослідження практики застосування ст. 238 КК України «Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення» засвідчило, що виявлення відповідних фактів та притягнення винних до відповідальності має одиничний характер, а, відтак, кримінально-правова охорона права на екологічну інформацію не здійснює помітний вплив на досліджувану сферу правовідносин. Доведено, що екологічне інформування є однією зі складових запобіжної діяльності у сфері протидії екологічній злочинності, та має забезпечуватись комплексом некаральних засобів, серед яких пріоритет має належати громадському контролю та регулятивним заходам.

Література:

1. Ліпкан В. А., Залізник В. А. Систематизація інформаційного законодавства України : монографія. Київ : ФОП О. С. Ліпкан. 2012. 304 с.
2. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 22.04.2023).
3. Бровко Н. І., Терещук М. М. Право на екологічну інформацію як складова конституційного права людини на інформацію. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* 2022. № 55. С. 23–26.
4. Турлова Ю. А., Поліщук Г. С., Козлюк Л. Г., Пенязькова О. О. Злочини проти екологічної безпеки: проблемні питання систематизації. *Ядерна та радіаційна безпека.* 2021. № 2(90). С. 42–51.
5. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 22.04.2023).
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text> (дата звернення: 22.04.2023).
7. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 22.04.2023).
8. Про ратифікацію Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя

- з питань, що стосуються довкілля (Орхуська Конвенція): Закон України від 06.07.1999 № 832-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text (дата звернення: 22.04.2023).
9. Данилюк Л.Р. Екологічне інформаційне забезпечення в Україні: поняття та шляхи здійснення. *Науково-практичний журнал «Екологічне право».* 2020. Вип. 2. С. 32–37.
 10. Форма № 1 (місячна) «Єдиний звіт про кримінальні правопорушення»: затв. наказом Генерального прокурора від 30.06.2020 № 299 за погодженням з Державною службою статистики України. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 22.04.2023).
 11. Судова влада України: офіційний веб-портал. URL: http://court.gov.ua/sudova_statystyka/lkflghkjlh/ (дата звернення: 15.02.2023).
 12. Поліщук Г. С. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти довкілля (за матеріалами Причорноморського регіону України) : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2006. 294 с.
 13. Гавриш С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні: проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства: монографія. Київ : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2002. 634 с.
 14. Про доступ до публічної інформації. Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 20.04.2023).
 15. Профілактика злочинів : підручник / за заг. ред. О. М. Джуки. Київ : Атіка, 2011. 720 с.
 16. Про інформування громадськості з питань, що стосуються довкілля: постанова Верховної Ради України від 04.11.2004 № 2169-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2169-15#Text> (дата звернення: 20.04.2023).
 17. Положення про щоквартальне інформування населення через засоби масової інформації про об'єкти, які є найбільшими забруднювачами навколишнього природного середовища: затв. наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 01.11.2005 № 397. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1510-05#Text> (дата звернення: 28.04.2023).
 18. ЕкоСистема. Національна онлайн-платформа, яка містить актуальну інформацію про стан довкілля. URL: <https://eco.gov.ua/> (дата звернення: 28.04.2023).
 19. Положення про Єдину екологічну платформу «ЕкоСистема»: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 11.10.2021 № 1065. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1065-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 28.04.2023).

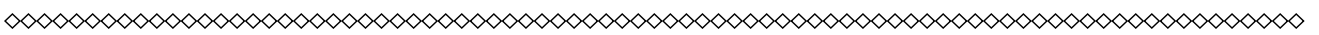
Turlova Yu. The right to environmental information as an object of protection through criminal law

Summary. The article focuses on specific aspects related to protecting the right to environmental information through criminal law. The author asserts that it is essential and expedient to criminalize relevant offenses. The main prerequisite for such criminalization is determined as the axiological characteristics of the right to environmental information – as a result of informatization and ecologization of society, this right is considered a distinct societal value and, as such, is recognized as a distinct and natural human right, given that a person cannot survive without suitable environmental conditions and parameters. Establishing criminal liability for concealing or distorting such information would be one of the ways to safeguard this right and give it practical significance. The author provides a criminal-law definition of concealing or distorting information about environmental status or population morbidity (Article 238 of the Ukrainian Criminal Code). It is noted that this offense, along with the omission of measures to eliminate the consequences of environmental pollution (Articles 237, 238 of the Ukrainian Criminal Code), forms a separate subgroup of crimes that

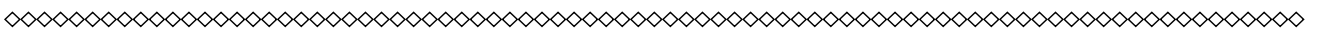
involve conniving environmental hazards. Together with other environmental crimes, they constitute a system of crimes against environmental safety which, by its localization level, has a generalized target of offense, namely, public relations in the field of environmental safety in general (without specifying its individual elements). According to a study of the application practice of Article 238 of the Ukrainian Criminal Code made using the official statistics data, the relevant facts are established and the perpetrators are prosecuted sporadically, with only 32 such cases reported since 2001. Moreover, there is essentially no established court practice for the application of Article 238 of the Ukrainian Criminal Code, or its equivalent, Article 227-1 of the Criminal Code of 1960. The author concludes that criminal-law protection of the right to environmental information has little impact on the area of legal relations in

question. The article also discusses some of the aspects related to legal regulation of the provision of environmental information, including through the mass media. The unified environmental platform "EcoSystem" is the most recent example of legislative and organizational safeguards for the right to environmental information in Ukraine. Environmental information is proved to be one of the components of preventive efforts to combat environmental crime and should be safeguarded through a range of non-punitive measures, with public control and regulatory measures being given priority.

Key words: environmental information, environmental safety crimes, national security of Ukraine, protection through criminal law, criminal liability, mass media, media, provision of environmental information, national security and defense policy of the state, counteraction.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС,
КРИМІНАЛІСТИКА,
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Бобечко Н. Р.,*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального процесу і криміналістики
Львівського національного університету імені Івана Франка***Рафальонт С. Р.,***асистент кафедри кримінального процесу і криміналістики
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ПРОВЕДЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДІЙ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ВІДЕОКОНФЕРЕНЦІЇ ПІД ЧАС СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ І ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Анотація. Стаття присвячена проблемам правового регулювання та практичним питанням проведення відеоконференції під час судового розгляду кримінального провадження. У ній, на основі вивчення вітчизняного і зарубіжного кримінального процесуального закону, критичної оцінки позицій, викладених у доктрині кримінального процесу, проаналізовано унормування та вивчено судову практику реалізації цього загального положення судового розгляду.

Стверджується, що відеоконференція у судовому розгляді кримінального провадження є передбачений нормами кримінального процесуального права спосіб проведення судового розгляду, що полягає в участі у ньому наживо он-лайн особи, яка перебуває поза будівлею суду, незалежно від відстані та локації, за наявності для цього фактичних підстав, за ухвалою суду, з дотриманням закріплених технічних вимог та прав цієї особи з фіксацією перебігу та результатів судового розгляду за допомогою відеозапису.

Обґрунтовано, що використання у назві та змісті ст. 336 КПК України словосполучення «у режимі відеоконференції» суперечить як технічній, так і правовій квінтесенції відеоконференції, яка не є і не може бути елементом кримінального процесуального регулювання.

Доведено, що кримінальний процесуальний закон не обмежує суд та учасників кримінального провадження конкретним переліком процесуальних дій, що можуть бути проведені під час дистанційного судового провадження.

Аргументовано, що судове провадження може здійснюватися з використанням відеоконференції з приміщення, яке знаходиться поза межами зали судового засідання. Звідси редакцію ч. 1 ст. 336 КПК України запропоновано змінити, замінивши у ній слова «приміщення суду» на «зали судового засідання».

З метою удосконалення вітчизняного кримінального процесуального регулювання, ст. 336 КПК України запропоновано доповнити частиною 31 такого змісту: «Під час дистанційного судового провадження захисник може перебувати поряд з обвинуваченим або в залі судового засідання. Якщо захисник і обвинувачений віддалені один від одного, їм забезпечується право на конфіденційне спілкування з використанням технічних засобів у спосіб, що унеможливує доступ до його змісту. За необхідності, для цього суд оголошує перерву в судовому засіданні».

З'ясовано, що у порівнянні з вітчизняною правовою регламентацією, кримінальне процесуальне законодавство інших держав закріплює додаткові гарантії, у разі проведення судового розгляду кримінального провадження за допомогою відеоконференції.

Зроблено висновок, що у процесі удосконалення нормативної регламентації проведення судового розгляду кримінального провадження з використанням відеоконференції необхідно враховувати Рекомендації щодо проведення відеоконференцій зв'язку в судочинстві, прийняті у 2021 р. на 36-му пленарному засіданні Європейської комісії за ефективність правосуддя (СЕРЕЈ).

Ключові слова: кримінальне провадження, судовий розгляд, загальні положення, суд, учасники судового провадження, відеоконференція.

Постановка проблеми. Поява інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ) стала важливою віхою в історії людства. Нині життя сучасної людини важко уявити без використання гаджетів з функцією отримання, збереження, створення та передавання інформації.

Стрімкий розвиток ІКТ зумовив їх активне запровадження у різноманітні сфери функціонування суспільства і держави – освіту, науку, журналістику, оперативні наради, персональне спілкування людей тощо. Одним із видів ІКТ є відеоконференція.

Проведення судового розгляду з використанням відеоконференції стало вже звичним елементом здійснення судочинства в Україні. Можливістю проведення судового засідання в такому форматі активно стали користуватися ще під час встановлення карантину та запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19 [1]. Тож судова практика проведення процесуальних дій із застосуванням відеоконференції вже сформована.

Стан дослідження. Проблематиці проведення судового розгляду кримінального провадження з використанням відеоконференції присвячено чимало наукових праць, зокрема дисертаційних досліджень (А. Бежанової, М. Смирнова, І. Черниченко, Н. Шульги) та інших публікацій, авторами яких є А. Антонюк, І. Басиста, Н. Глинська, І. Гловюк, О. Дроздов,

О. Захарченко, Т. Пасюк, М. Пашковський, Т. Подорожна, В. Сердюк, К. Сікора, О. Старенький, Ю. Скоробагата, О. Тарасенко, А. Худик, П. Цимбал, Б. Щур та ін. Незважаючи на це, досі у вітчизняній науці кримінального процесу відсутнє єдине розуміння відеоконференції у судовому кримінальному провадженні. Залишаються дискусійними й напрями удосконалення редакції ст. 336 КПК України. Що більше, в умовах дії режиму воєнного стану з'явилися питання, пов'язані з проведенням судового розгляду кримінального провадження за допомогою відеоконференції, що потребують вирішення на рівні законодавця з використанням доктринальних підходів.

Мета статті полягає у формулюванні пропозицій щодо удосконалення правового регулювання та вирішення практичних питань проведення відеоконференції у судовому кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Відеоконференція є однією з найзатребуваніших і найпрогресивніших сучасних технологій, передбачених КПК України. Ця технологія створює умови для реалізації прав учасників судового провадження на заявлення відводів, клопотань, давання пояснень, показань, подання доказів, участь у їх дослідженні, навіть, якщо вони знаходяться на значній відстані від місця слухання кримінальної справи.

Унормування використання відеоконференції під час судового розгляду кримінального провадження викладене у ст. 336 КПК України.

Привертає увагу назва цієї статті – «Проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час судового провадження».

Перше. З найменування ст. 336 КПК України випливає, що за допомогою відеоконференції під час судового розгляду є можливість провести винятково процесуальні дії, але про ухвалення процесуальних рішень не зазначено. Кримінальна процесуальна діяльність у центральній стадії кримінального провадження охоплює не лише виконання відповідних процесуальних дій, але й прийняття судових рішень. Понад те, у змісті ст. 336 КПК України жодних обмежень щодо прийняття судових рішень упродовж розгляду з використанням відеоконференції не встановлено.

Друге. У назві та змісті ст. 336 КПК України законодавець вживає словосполучення «у режимі відеоконференції». З нього можна дійти висновку про трактування відеоконференції як правового режиму. У теорії права правовий режим визначають як особливий порядок правового регулювання певної сфери суспільних відносин, який забезпечується шляхом специфічного поєднання та співвідношення його методів, способів і типів [2, с. 101]. Однак це суперечить як технічній, так і правовій квінтесенції відеоконференції, яка не є і не може бути елементом кримінального процесуального регулювання.

В аналізованій статті кримінального процесуального закону використане родове поняття «судове провадження». У п. 24 ст. 3 КПК України судове провадження визначено як кримінальне провадження у суді першої інстанції, яке включає підготовче судове провадження, судовий розгляд і ухвалення та проголошення судового рішення, провадження з перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку, а також за нововиявленими або виключними обставинами. Внаслідок недоліків законодавчої техніки, до судового провадження формально не віднесено стадію виконання судових рішень. Однак вирішення судом питань, пов'язаних виконанням вироку, також відбувається з використанням відеоконференції [3; 4; 5].

І. Басиста та Б. Щур, проаналізувавши ст. 336 КПК України, дійшли обґрунтованого висновку про необхідність її удосконалення. На їхнє переконання, редакція цієї статті має бути змінена з огляду нагальності чіткого унормування у ній: 1) засідання в режимі відеоконференції, де місцем проведення судових засідань, з обох сторін, є спеціально обладнана зала суду; 2) дистанційне судове провадження, при якому йде трансляція з іншого приміщення, яке знаходиться поза межами приміщення суду [6, с. 248, 251, 259].

Зі змісту ч. 1 ст. 336 КПК України вбачається, що проведення відеоконференції під час судового провадження полягає у трансляції (передаванні, обробці, отриманні, збереженні аудіовізуальної інформації) з «іншого приміщення, у тому числі яке знаходиться поза межами приміщення суду».

Постає запитання: про яке приміщення йдеться?

Відповідно до п. 6.1.2 Державних будівельних норм України, присвячених будівлям суду (далі – ДБН В.2.2-26:2010), приміщення будинків судів за функціональним призначенням поділяються на: зали судових засідань із допоміжними приміщеннями; робочі приміщення суддів і приміщення керівництва суду; приміщення структурних підрозділів технічного апарату суду; приміщення для підсудних та коновою; приміщення для персоналу охорони суду та забезпечення безпеки працівників суду; приміщення обслуговуючого призначення [7].

Звідси випливає, що судове провадження може здійснюватися з використанням відеоконференції з приміщення, яке знаходиться поза межами зали судового засідання. Тож редакцію ч. 1 ст. 336 КПК України доречно змінити, замінивши у ній слова «приміщення суду» на «зали судового засідання».

Приміщення, про яке йдеться, може бути розташоване у будівлі суду. Так, у абзаці 5 п. 6.2.2.4 ДБН В.2.2-26:2010 зазначено, що для захисту свідків слід передбачити окреме додаткове приміщення для давання показань свідками, що з певних причин не можуть бути присутніми в залі судових засідань під час судового процесу. Приміщення слід обладнати телефонним і відеозв'язком для участі свідка в судовому процесі [7].

У чч. 4-5 ст. 336 КПК України конкретизовано місцезнаходження приміщення, розташованого за межами зали судового засідання: а) на території, яка перебуває під юрисдикцією суду; б) на території міста, в якому розташований суд; в) поза територією юрисдикції суду; г) поза територією міста, в якому розташований суд.

Територія, що перебуває під юрисдикцією суду, охоплюється поняттям судовий округ, межі якого поширюються на район(и), місто(а), район(и) у місті. Звідси терміни «територія, яка перебуває під юрисдикцією суду» та «територія міста, в якому розташований суд» співвідносяться як ціле і частина. Тому виокремлення останнього є порушенням таких правил законодавчої техніки як точність і оптимальне узагальнення змісту правового положення та уявляється зайвим.

З урахуванням вищевказаних застережень, ч. 4 ст. 336 КПК України варто викласти у такій редакції: «Якщо особа, яка братиме участь у судовому провадженні дистанційно, знаходиться у приміщенні будівлі суду, яке знаходиться поза межами зали судового засідання, або у приміщенні, яке знаходиться поза межами будівлі суду, але у межах його територіальної юрисдикції, судовий розпорядник або секретар судового засідання цього суду зобов'язаний вручити такій особі пам'ятку про її процесуальні права, перевірити її документи, що посвідчують особу, та перебувати поряд

з нею до закінчення судового засідання». Своєю чергою, з ч. 5 ст. 336 КПК України словосполучення «та поза територією міста, в якому розташований суд» доцільно вилучити.

У ч. 1 ст. 336 КПК наведений невичерпний перелік фактичних підстав для проведення судового розгляду з використанням відеоконференції. Формулювання деяких з них привертає увагу.

Так, першою фактичною підставою визнано неможливість «безпосередньої участі учасника кримінального провадження в судовому провадженні за станом здоров'я або з інших поважних причин» (п. 1 ч. 1 ст. 336 КПК України). Уявляється, що таке визначення некоректно відображає суть відеоконференції у кримінальному провадженні. Ця технологія дає можливість особі безпосередньо брати участь у судовому розгляді (бачити і чути перебіг судового розгляду, ставити запитання і отримувати відповіді, реалізувати надані їй процесуальні права та виконувати процесуальні обов'язки), але будучи фізично присутньою не у залі судового засідання, а в іншому віддаленому від нього місці. До слова, на цьому акцентовано у секції 34а глави 17 «Докази» Кодексу судочинства Фінляндської Республіки – свідок, інша особа, які мають бути допитані з метою доказування, або сторона можуть бути заслухані у судовому розгляді без особистої присутності за допомогою відеоконференції або іншого відповідного технічного засобу зв'язку [8]. Тож цей пункт доцільно відредагувати: «1) неможливості перебування учасника кримінального провадження в залі судового засідання за станом здоров'я або з інших поважних причин».

Призначення відеоконференції викладене у ще одній фактичній підставі – «необхідність вжиття таких заходів для забезпечення оперативності судового провадження» (п. 4 ч. 1 ст. 336 КПК України). При цьому, словосполучення «вжиття таких заходів для» є зайвим і підлягає вилученню, оскільки чітко зрозуміло, про що йдеться. У контексті аналізованого пункту оперативність судового провадження є оцінним поняттям та означає забезпечення швидкості здійснення кримінальної процесуальної діяльності в суді без невинуваних затримок.

Пункт 5 ч. 1 ст. 336 КПК України викладений з використанням терміну «достатні підстави». У цьому випадку його вжито у іншому розумінні, ніж стандарт доказування «достатня підстава» («ймовірна причина»). Учасники судового провадження, заявляючи клопотання про проведення дистанційного судового розгляду, та суд, задовольняючи його, повинні навести не лише обставини, що обґрунтовують потребу у застосуванні відеоконференції, але й докази, що підтверджують їх наявність. Адже ця технологія використовується під час судового провадження як виняток, а не як правило.

На це звертається увага і у правозастосуванні. Для прикладу, Апеляційна палата Вищого антикорупційного суду в ухвалі від 15 вересня 2022 р. зазначила, що «клопотання стосовно проведення судового засідання у режимі відеоконференції має містити не лише наведення фактів, наявність яких обумовлює потребу в дистанційному судовому провадженні, але й до нього зазвичай мають бути долучені докази, які б підтверджували існування однієї з підстав, передбачених у ч. 1 ст. 336 КПК» [9].

Застосування відеоконференції під час судового розгляду кримінального провадження можливе за дотримання встановлених кримінальним процесуальним законом умов.

Однією з них є те, що суд не має права прийняти рішення про здійснення дистанційного судового провадження, в якому поза межами приміщення суду перебуває обвинувачений, якщо

він проти цього заперечує, крім випадків здійснення дистанційного судового провадження в умовах воєнного стану (ч. 3 ст. 336 КПК України).

Водночас, у правозастосовній діяльності постало таке питання: чи можливе, з урахуванням положень ст. 336 КПК України, проведення судового розгляду в режимі відеоконференції з обвинуваченим (засудженим), який заявив письмове клопотання про безпосередню участь у судовому розгляді, у випадку неможливості забезпечення його безпосередньої участі чи доставки в зал судового засідання, а також, якщо обвинувачений становить загрозу (небезпеку) життю чи здоров'ю інших учасників судового процесу в силу свого захворювання?

Відповідь на це питання дала Об'єднана палата Касаційного кримінального суду (далі – ККС): «Зважаючи на те, що до обвинуваченого у кримінальному провадженні застосовний загальнодозвільний тип правового регулювання, допустимим є заперечення у будь-якій формі, де є явним волевиявлення особи про те, що вона бажає бути особисто присутньою у суді. Тому, якщо обвинувачений у своєму клопотанні прямо виявив бажання про безпосередню участь в апеляційному розгляді справи, то це свідчить про те, що він заперечує свою участь в судовому засіданні із застосуванням відеоконференції... Прийняття судом рішення про здійснення дистанційного судового провадження, в якому поза межами приміщення суду перебуває обвинувачений, який заявив клопотання про безпосередню участь у судовому розгляді, крім випадків здійснення дистанційного судового провадження в умовах воєнного стану, згідно приписів ст. 412 КПК є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону. Якщо в силу захворювання стан здоров'я обвинуваченого перешкоджає його безпосередній участі в судовому засіданні або становить загрозу чи небезпеку життю, здоров'ю інших учасників судового процесу, необхідним є вжиття заходів щодо відкладення судового розгляду на строк, об'єктивно необхідний для їх усунення. У разі непереборності виниклих загроз, відповідно до вимог ст. 336 КПК, суд мотивованою ухвалою, з наведенням відповідного обґрунтування, повинен ухвалити рішення про проведення дистанційного судового провадження в режимі відеоконференції за участю обвинуваченого» [10].

Серед інших умов, у ч. 3 ст. 336 КПК України закріплено дотримання принципу гласності та відкритості судового провадження. Кримінальні процесуальні норми, які б забезпечували реалізацію зазначеної умови, відсутні. З огляду на це, виникає питання, як бути з дотриманням припису ч. 2 ст. 27 КПК України про відкрите здійснення кримінального провадження в судах усіх інстанцій (окрім його проведення у закритому судовому засіданні), з використанням відеоконференції?

На відміну від вітчизняного правового регулювання, у ч. 2 ст. 85а Закону Великобританії про суди 2003 р. зазначено, що суд може розпорядитися, аби зображення або звуки провадження передавалися в електронному вигляді з метою надання можливості особам, які не беруть участі в судовому провадженні, дивитися або слухати процес [11]. Це положення спрямовано на реалізацію засади гласності та відкритості судового провадження, коли судовий розгляд відбувається дистанційно і, представники громадськості не можуть бути присутніми в залі судового засідання. Подібне унормування не завадило б закріпити і у КПК України.

До слова, у червні 2021 р. на 36-му пленарному засіданні Європейської комісії за ефективність правосуддя (CEPEJ)

були прийняті Рекомендації щодо проведення відеоконференцв'язку в судочинстві (далі – Рекомендації СЕРЕЈ), які містять процедурні, організаційні та технічні правила здійснення дистанційного судового провадження. Відповідно до правил № 7 та 12 Рекомендацій СЕРЕЈ суд повинен переконатися, що трансляцію можуть побачити та почути ті, хто бере участь у розгляді, а також представники громадськості, якщо судові процеси проводяться публічно. Суд має зберегти публічний характер дистанційного слухання шляхом створення комплексної процедури участі громадськості. Гласність дистанційного слухання можна забезпечити, наприклад, дозволивши громадськості приєднатися до дистанційного слухання в режимі реального часу або завантаживши записи на веб-сайт суду [12].

Окрім того, під час судового розгляду з використанням відеоконференції діють й інші засади кримінального провадження. Так, суть першого принципу здійснення дистанційного судового провадження, закріпленого у Рекомендаціях СЕРЕЈ, полягає у тому, що усі гарантії справедливого судового розгляду згідно з Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) поширюються на дистанційне слухання у всіх судових процесах. Його ключовими елементами є право на ефективний доступ до суду, справедливість провадження, змагальність процесу, рівність сторін, можливість дослідження доказів, час на підготовку та доступ до матеріалів справи, рішення суду в розумний строк, безпека даних та управління ризиками. Згідно з правилом № 18 подання нових тверджень, аргументів та (або) доказів під час дистанційного слухання має відбуватися за принципом змагальності, а суд має забезпечити право на контрдокази [12].

Вищевикладена теза відображена й у ч. 3 ст. 229 Закону Королівства Іспанії про судову владу – процесуальні дії за згодою судді чи суду можуть здійснюватися за допомогою відеоконференції або іншої подібної системи, яка забезпечує двосторонню та одночасну передачу зображення та звуку, візуальну, слухову і вербальну взаємодію між двома людьми або групами людей, які географічно віддалені, забезпечуючи в будь-якому випадку можливість змагальності сторін і забезпечення права на захист [13].

Беручи до уваги вищевикладене, перше речення ч. 3 ст. 336 КПК України після слів «дотримання принципу гласності та відкритості судового провадження» варто доповнити словами «забезпечення права на захист, змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості», а ч. 3 ст. 336 КПК України – доповнити новим реченням: «Якщо судовий розгляд кримінального провадження здійснюється відкрито, суд забезпечує трансляцію судового засідання наживо на своєму офіційному веб-сайті».

У порівнянні з вітчизняною правовою регламентацією, кримінальне процесуальне законодавство інших держав закріплює додаткові гарантії, у разі проведення судового розгляду кримінального провадження за допомогою відеоконференції.

Так, згідно з чч. 4, 5 § 111а КПК Чеської Республіки компетентний орган, який проводить допит, перед початком допиту, який здійснюється за допомогою засобів відеоконференцв'язку, інструктує особу, яку опитують, про спосіб проведення допиту. У будь-який момент допиту, який здійснюється за допомогою обладнання для відеоконференцв'язку, особа, яку допитують, може заперечити щодо якості відео- чи аудіо-передачі [14].

Відповідно до ч. 6 art. 146-bis Правил введення в дію КПК Італійської Республіки помічник, уповноважений допомагати судді під час слухання, призначений суддею або, у невідкладних випадках, головою суду, присутній у місці, де знаходиться обвинувачений, і засвідчує його особу, підтверджуючи відсутність перешкод або обмежень для реалізації належних йому прав та виконання обов'язків [15].

Що більше, КПК деяких європейських держав окремо регламентує участь перекладача у судовому розгляді, що відбувається з використанням відеоконференції.

Зокрема, ч. 2 § 56 КПК Республіки Австрія встановлено, якщо переклад на мову, якою обвинувачений говорить або розуміє, не може бути забезпечений на місці допиту протягом розумного строку, усний переклад може бути забезпечений за допомогою технічного обладнання для передавання слів та зображення, за винятком випадків, коли потрібна особиста присутність перекладача для забезпечення права на справедливий суд [16].

Так само, у ч. 6 art. 706-71 КПК Французької Республіки визначено, що у разі необхідності, спричиненої неможливістю прибуття перекладача, послуги перекладача під час слухання, допиту чи очної ставки можуть надаватися також за допомогою засобів телекомунікації [17].

До слова, відповідно до правил №№ 19 та 20 Рекомендацій СЕРЕЈ, якщо під час дистанційного слухання потрібен перекладач, перевага віддається присутності перекладача поряд з учасником, який не володіє мовою суду. У будь-який час під час слухання перекладач повинен мати відповідний візуальний контакт з особою, мова якої перекладається [12].

Імплементуючи вищевикладені положення до КПК України, частину 3 ст. 336 цього кодифікованого акта доречно доповнити абзацом 2 такого змісту: «На початку судового засідання з використанням відеоконференції судовий розпорядник або секретар судового засідання повідомляє про відсутність перешкод для здійснення дистанційного судового провадження, дотримання вимог, викладених у абзаці першому цієї частини. Головуючий повинен роз'яснити учасникам кримінального провадження особливості здійснення дистанційного судового провадження. У будь-який момент проведення судового провадження з використанням відеоконференції учасники кримінального провадження можуть висловити зауваження щодо якості зображення і звуку. Під час дистанційного судового провадження перекладач повинен перебувати поряд з учасником кримінального провадження, який не володіє чи недостатньо володіє державною мовою. Якщо це забезпечити неможливо, то світло повинно падати на обличчя, руки перекладача і учасника кримінального провадження так, щоб вони могли добре бачити артикуляцію, міміку та жести один одного».

У контексті розгляду проблематики процесуальних гарантій під час проведення дистанційного судового провадження, І. Гловюк та О. Дроздов стверджують, що використання системи відеоконференції у кримінальному судочинстві за очевидних переваг у вигляді економії часу та коштів має вкрай істотний недолік у вигляді обмеження прав обвинуваченого на конфіденційне та оперативне спілкування із своїм захисником і як наслідок може призвести до порушення права на захист [18, с. 441].

Означений недолік, насамперед, зумовлений законодавчою неврегульованістю можливості конфіденційного спілкування

обвинуваченого зі своїм захисником, у разі проведення судового розгляду з використанням відеоконференції.

Водночас, це питання унормоване у кримінальному процесуальному праві деяких європейських держав.

Зокрема, у ч. 5 art. 706-71 КПК Французької Республіки зазначено, що адвокат повинен мати можливість спілкуватися з підзахисним у конфіденційній формі, використовуючи засоби аудіовізуальної телекомунікації [17].

Свою чергою, у відповідності до ч. 4 art. 146-bis Правил введення в дію КПК Італійської Республіки захиснику або особі, яка його замінює, дозволяється завжди бути присутнім у місці перебування підсудного. Присутній у залі судового засідання захисник або особа, яка його замінює, і підсудний можуть консультуватися один з одним приватно, використовуючи відповідні технічні засоби [15].

Важливі положення щодо конфіденційного спілкування обвинуваченого із своїм захисником упродовж дистанційного судового провадження викладені у Рекомендаціях СЕРЕJ. Насамперед, одним з чотирьох принципів проведення судового розгляду за допомогою відеоконференції проголошено обов'язок суду захищати право сторони на ефективну допомогу адвоката під час усіх судових проваджень, включаючи конфіденційність їхнього спілкування. У розвиток цієї засади сформульовано п'ять правил (№№ 11, 27, 29, 30, 31), як полягають у такому. Конфіденційність учасників дистанційного слухання має бути захищена, а відповідні ризики для їхнього приватного життя мають бути зменшені судом. Слід вжити всіх необхідних заходів для усунення будь-якого ризику порушення права сторін на приватність. Обвинувачений повинен мати ефективний доступ до правового захисту до та під час дистанційного слухання, зокрема право конфіденційно спілкуватися зі своїм адвокатом раніше початку слухання. Обвинуваченому необхідно забезпечити можливість спілкування зі своїм адвокатом та обмінюватися конфіденційними інструкціями без спостереження. Слід виключити присутність інших осіб, які знаходяться в одному приміщенні з обвинуваченим, під час такої комунікації. Обвинувачений повинен мати змогу спілкуватися зі своїм захисником через захищену систему. Вони мають бути впевнені у конфіденційності такого спілкування. Використання захищеної лінії, відмінної від відеозв'язку, наданого для дистанційного слухання, має бути привілейованим. Насамкінець, необхідно вжити спеціальних заходів для забезпечення того, щоб усний переклад спілкування між обвинуваченим та його законним представником не порушував його конфіденційність [12].

З метою удосконалення вітчизняного кримінального процесуального регулювання, ст. 336 КПК України доречно доповнити частиною 3¹ такого змісту: «Під час дистанційного судового провадження захисник може перебувати поряд з обвинуваченим або в залі судового засідання. Якщо захисник і обвинувачений віддалені один від одного, їм забезпечується право на конфіденційне спілкування з використанням технічних засобів у спосіб, що унеможливає доступ до його змісту. За необхідності, для цього суд оголошує перерву в судовому засіданні».

З позиції деяких процесуалістів дистанційне судове провадження може здійснюватися в судах першої, апеляційної, касаційної інстанцій, обмежуючись лише можливістю допиту. Беручи до уваги постійний непинний розвиток науково-технічного прогресу, вони пропонують закріпити невичерпний

перелік слідчих (розшукових) та судових дій, що можуть бути проведені дистанційно [19, с. 406].

З назви та змісту ст. 336 КПК України вбачається, що кримінальний процесуальний закон не обмежує суд та учасників кримінального провадження конкретним переліком процесуальних дій, що можуть бути проведені під час дистанційного судового провадження.

Натомість кримінальне процесуальне законодавство деяких зарубіжних держав конкретніше врегульовує це питання.

Для прикладу, у ч. 2 art. 147-bis Правил введення в дію КПК Італійської Республіки зазначено, що за наявності відповідних технічних засобів суддя або голова, заслухавши сторони, може розпорядитися, навіть *ex officio*, про проведення огляду дистанційно через аудіовізуальний зв'язок, який забезпечує одночасну видимість осіб, присутніх у приміщенні [15].

Розділ 15002 Закону про допомогу, підтримку та економічну безпеку в боротьбі з коронавірусом, прийнятий 27 березня 2020 р. (Закон CARES) США, встановлює можливість проведення розгляду деяких федеральних кримінальних проваджень за допомогою відеоконференції (або телефонної конференції, якщо відеоконференція недоступна), якщо виконано дві умови: а) судова конференція США визнає, що надзвичайні умови через пандемію суттєво вплинуть на функціонування федеральних судів; б) голова федерального окружного суду дає дозвіл на використання відеотелеконференцій. Судова конференція вже зробила необхідний висновок, і районні суди по всій державі швидко дозволили використання відеоконференцій. Закон передбачає можливість використання відеоконференцій для проведення різноманітних процесуальних дій – досудових і післясудових: при розгляді питання про арешт, при першій явці підозрюваного до суду (*initial appearance*), під час попередніх слухань (*preliminary hearings*), при пред'явленні обвинувачення (*arraignments*), при розгляді скасування пробації та звільнення під наглядом, при розгляді скасування досудового звільнення та в деяких інших випадках, а також у певних провадженнях згідно з Федеральним законом про злочини неповнолітніх (*Federal Juvenile Delinquency Act*). Закон також забезпечує застосування відеоконференції для визнання вини та ухвалення вироків у справах як про проступки, так і про злочини [20].

Уявляється, положення ст. 336 КПК України забезпечують можливість виконання як процесуальних дій пізнавальної спрямованості, так і процесуальних дій, що дають змогу учасникам судового провадження реалізувати їх процесуальні права та виконати процесуальні обов'язки.

У доктрині кримінального процесу слушно зазначено, що «проведення процесуальної дії в режимі відеоконференції має бути організоване таким чином, щоб було видно не лише її учасників, а й усе приміщення, у якому воно здійснюється, а також усіх осіб, що беруть участь або присутні при його проведенні, з метою спостереження за їхньою реакцією на конкретні показання або поставлені питання». У зв'язку з чим, висловлена пропозиція доповнити ст. 336 КПК України новою частиною, у якій зазначити, що сторони мають право вимагати, щоб відеокамера, яка знаходиться поза межами зали судових засідань, була повернута з метою огляду всього приміщення, із якого здійснюється трансляція [21, с. 130, 148]. Така пропозиція підтримана й іншими дослідниками [19, с. 407].

Уявляється, що це питання організаційного, а не функціонального спрямування та має бути врегульоване на рівні підзаконних актів.

Так, згідно з пп. 8.4.2, 8.4.4 та 8.4.5 ДБН В.2.2-26:2010 у залах судових засідань має бути передбачено встановлення спеціального обладнання систем звукофіксації та цифрового відеозапису судового засідання, обладнання для проведення відеоконференцій. Три-чотири цифрові камери надають запис зображення головних учасників судового процесу, решти учасників судового процесу, свідків, підсудних та відвідувачів. У залах судових засідань запроєктовані екрани для демонстрації відеоматеріалів, що надаються сторонами. Настінний плазмовий екран (мінімум 50" діагонального розміру) розташовується позаду суддів із розрахунку безперешкодного огляду його учасниками судового процесу. Навісні плазмові екрани (мінімум 40" діагонального розміру), що навішуються до стелі чи стін, розташовуються перед зоною для відвідувачів. На робочих місцях головних учасників судового процесу, прокурорів, адвокатів, секретаря судового засідання слід передбачати відео та звукові виходи моніторів комп'ютерів, сенсорні панелі управління системою, сітьові лазерні принтери. Робоче місце секретаря судового засідання слід обладнати пристроєм для сканування документів та передачі зображення в мережу та на екрани. Підзону для підсудних (засуджених) у залах судових засідань для розгляду кримінальних справ слід обладнати монітором та мікрофонами. Підзону для присяжних у залах судових засідань для розгляду кримінальних справ (при запровадженні участі присяжних засідателів у здійсненні правосуддя) слід обладнати моніторами та мікрофонами [7]. До слова, ці стандарти у сфері будівництва були запроваджені ще у 2010 р. Навіть натеper вони не втратили актуальності, хоча й потребують оновлення.

Реалізація загальних положень судового розгляду кримінального провадження супроводжується певними труднощами і перешкодами. Не є винятком і дистанційне судове провадження. Проблеми, що виникають у процесі застосування відеоконференції під час судового розгляду, можна виокремити у три блоки: *технічного характеру* (застарілість, несправність техніки, неналежна якість звуку і зображення, недостатність швидкість Інтернет-з'єднання з боку суду, недостатня кількість залів судових засідань, обладнаних технічними засобами для проведення дистанційного судового провадження); *організаційного характеру* (затримки у виконанні доручення з огляду на пошук судом, якому доручили провести процесуальні дії, часу для цього та узгодження віднайденого часу із судом, який здійснює розгляд кримінального провадження, та сторонами; необхідність фізичної присутності особи, яка братиме участь у судовому розгляді з використанням відеоконференції, у приміщенні суду, що виконуватиме доручення); *фінансово-економічного характеру* (зростання вдвічі процесуальних витрат на проведення дистанційного судового провадження у зв'язку із залученням до цього процесу іншого суду, установи попереднього ув'язнення або установи виконання покарань).

Вирішенням цього є законодавче встановлення можливості для учасників кримінального провадження, які не можуть фізично знаходитися у залі судового засідання, брати участь у судовому розгляді дистанційно з місця свого перебування, використовуючи власні технічний пристрій і програмне забезпечення. Це забезпечить оптимальний баланс між реалізацією учасниками кримінального провадження їх прав і обов'язків та виконання як завдань кримінального провадження, так і завдань, покладених на суд.

Положення подібного змісту містить законопроект № 8219 від 23 листопада 2022 р. «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення поетапного

впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи». Так, у ч. 5 ст. 336 КПК України, викладеній у новій редакції, пропонується встановити, що учасники кримінального провадження беруть участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів та електронного цифрового підпису згідно з вимогами Положення про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему та (або) положень, що визначають порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи [22].

До речі, згідно з п. 10 рекомендацій Ради суддів від 2 березня 2022 р. щодо роботи судів в умовах воєнного стану, «якщо за об'єктивних обставин учасник провадження не може брати участь в судовому засіданні в режимі ВКЗ за допомогою технічних засобів, визначених КПК, як виняток допускати участь такого учасника в режимі ВКЗ за допомогою будь-яких інших технічних засобів, в тому числі і власних. У разі, якщо провадження розглядається колегіально і колегія суддів не може зібратись в одному приміщенні, то допустимий розгляд справ з різних приміщень судів, в тому числі з використанням власних технічних засобів» [23].

Подібна позиція викладена і у п. 7 листа Верховного Суду від 3 березня 2022 р. «Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» – «якщо через об'єктивні обставини учасник кримінального провадження не може брати участь у засіданні в режимі відеоконференції зв'язку за допомогою технічних засобів, визначених КПК України, як виняток можна допускати участь такого учасника в режимі відеоконференції зв'язку за допомогою інших засобів, при цьому треба звернути увагу на роз'яснення такому учаснику його процесуальних прав та обов'язків» [24].

Про необхідність і переваги такого підходу до вирішення наявної ситуації з постійними ракетними та артилерійськими обстрілами, атаками дронами-камікадзе, тривалими і неодноразовими повітряними тривогами уже зазначено. Також висловлені сподівання, що «суди України у повній мірі візьмуть на себе відповідальність та напрацюють відповідну судову практику, виходячи з реалій воєнного часу та необхідності дотримання загальних засад кримінального провадження, як це прямо передбачено у вищезгаданих рекомендаціях РСУ, а законодавець, в свою чергу, детально врегулює процедуру здійснення правосуддя у дистанційному режимі» [25].

Однак згідно з усталеною судовою практикою ККС для проведення судового розгляду кримінального провадження за допомогою відеоконференції може використовуватися лише ліцензована програма TrueConf, яка забезпечує інформаційну безпеку, а участь у судовому розгляді дистанційно, використовуючи власні комунікаційні засоби та програмне забезпечення EasyCon, не допускається, оскільки унеможливило дотримання судом вимог КПК України. Крім того, Порядком роботи з технічними засобами відеоконференції зв'язку під час судового засідання в адміністративному, цивільному та господарському процесі, затвердженого наказом Державної судової адміністрації України № 169 від 8 квітня 2020 р., проведення судового засідання в режимі відеоконференції поза межами суду у кримінальному провадженні не передбачено [26; 27; 28].

Даючи оцінку правовим позиціям ККС, дослідники слушно зазначають, що «кримінальне провадження здійснюється в таких же умовах об'єктивної реальності, які і інші

види судочинства. Отже, чинники, які зумовлюють впровадження та активізацію застосування власних технічних засобів учасників, мають враховуватися і при розгляді заяв, скарг і клопотань у кримінальному провадженні, якщо про це заявляє ініціатор таких розглядів, в нього наявні відповідні технічні можливості, а їх застосування не може негативно відобразитися на дотриманні належної правової процедури та на результаті судового засідання в контексті захисту прав і інтересів учасників кримінального провадження» [29, с. 78].

Варто дослухатися й до думки, «що в сучасних екстраординарних умовах функціонування кримінального судочинства ціннісний баланс має бути переглянуто у бік виправдання здійснення правосуддя з використанням онлайн технології із допущенням певного відступу від процесуальної обрядності. Адже за умови дотримання фундаментальних прав учасників судового провадження, безпідставним буде *a priori* відмовитись від дистанційного механізму здійснення правосуддя, особливо в умовах постійних ракетних та артилерійських обстрілів, тривалих і неодноразових повітряних тривог, зокрема, у східних, північних та південних регіонах нашої країни. Якщо на вагах опиняються можливі сумніви в неупередженості суду та достатня вірогідність небезпеки для життя та здоров'я судді у разі знаходження на робочому місці, доцільність обрання небезпеки є очевидною. І навпаки, надмірний формалізм за таких обставин підриватиме авторитет судової влади, яка повинна захищати інтереси громадян у будь-яких умовах» [30, с. 135].

Також заслуговує підтримки теза про те, що «режим роботи кожного конкретного суду безпосередньо пов'язаний із наявністю контролю над певною територією та населеним пунктом з боку України та наявністю безпеки для роботи суду з огляду на хід бойових дій та їх географію. Збройна агресія та бойові дії, що тривають на різних територіях нашої держави, фактична тимчасова окупація окремих територій створює реальну небезпеку для життя та здоров'я громадян, а отже, і суддів, учасників судових засідань, працівників апаратів судів; а у деяких випадках ускладнює та унеможливує фізичний доступ громадян до суду та участь сторін у розгляді їхньої справи у суді» [31, с. 26].

Уявляється, що при формулюванні правових позицій необхідно керуватися не лише буквою закону, а й брати до уваги цінності, на захист яких він спрямований. Згідно з правилом № 22, викладеному у Рекомендаціях СЕРЕЖ, законна мета дистанційного слухання у кримінальному провадженні має базуватися на таких цінностях, як охорона громадського порядку, здоров'я населення, запобігання правопорушенням, захист права на життя, свободу та безпеку свідків і жертв злочинів. Своєю чергою, проведення дистанційного слухання має відповідати принципам справедливості, ефективності, оперативності розгляду, співпраці, безпеки та законності обробки персональних даних (правило № 34) [12].

До того ж, Порядок роботи з технічними засобами відеоконференцзв'язку під час судового засідання в адміністративному, цивільному та господарському процесах, затвердженого наказом Державної судової адміністрації України № 169 від 8 квітня 2020 р. втратив чинність, у зв'язку із вступом у дію Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. Відповідно до пп. 45 та 46 цього підзаконного акта підсистема відеоконференцзв'язку забезпечує учасникам справи можливість брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції

поза межами приміщення суду за допомогою свого Електронного кабінету та власних технічних засобів. При цьому, у п. 1 зазначено, що це Положення розроблено, зокрема, і відповідно до вимог КПК України [32]. Тож сфера дії цього нормативного акта поширюється й на кримінальне провадження.

Насамкінець, практика участі у дистанційному судовому розгляді кримінального провадження із знаходженням учасників судового провадження поза межами зали судового засідання [33; 34; 35] з використанням ними власних технічних засобів та програми EasyCon [35; 36; 37] вже набула поширення.

Водночас, для удосконалення регламентації проведення судового розгляду кримінального провадження з використанням відеоконференції необхідні законодавчі кроки. Як уже зазначалося вище, перший поступ у цьому напрямі зроблений у законопроекті № 8219. Водночас, пропонувані у ньому доповнення до ст. 336 КПК України є запізнаними років на три і можуть бути дієвими лише в умовах карантинних обмежень, пов'язаних з пандемією COVID-19. Адже вони не лише не вирішують вже відомих проблем технічного, організаційного та фінансово-економічного характеру, що виникають у процесі застосування цієї технології впродовж судового розгляду, але й не встановлюють, за наявності об'єктивних обставин (небезпека для життя і здоров'я з огляду на можливість нанесення ракетних ударів, атаки дронами тощо) під час воєнного стану, можливості проведення судового розгляду кримінального провадження за допомогою відеоконференції поза залом судового засідання складом суду, секретарем судового засідання з використанням їх робочих технічних засобів та кваліфікованого електронного цифрового підпису.

Беручи до уваги вище викладене, *de lege ferenda* доречно доповнити ч. 1 ст. 336 КПК України новою частиною такого змісту: «За наявності об'єктивних обставин, проведення судового розгляду кримінального провадження за допомогою відеоконференції в умовах воєнного стану можливе поза залом судового засідання складом суду, секретарем судового засідання з використанням їх власних технічних засобів та кваліфікованого електронного цифрового підпису».

Що більше, деякі з пропонованих в означеному законопроекті новації викликають застереження.

Так, згідно з абзацом 3 ч. 6 ст. 366 КПК України (в редакції законопроекту № 8219), «якщо технічна неможливість участі в відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів, переривання зв'язку мають ознаки зловживання правом з метою затягування судового розгляду, суд своєю вмотивованою ухвалою може позбавити учасника права участі в відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів у цьому кримінальному провадженні» [22].

Участь у судовому розгляді з використанням відеоконференції не привілей, а необхідність, зумовлена відповідними фактичними підставами. Застосування судом такої санкції до учасника судового провадження, за збереження фактичних підстав для дистанційного судового розгляду, звужуватиме процесуальний статус цього суб'єкта кримінального провадження, суперечитиме низці засад кримінального провадження (рівність перед законом і судом, доступ до правосуддя). До того ж, існують й такі обставини, за яких фізична участь особи в судовому засіданні ускладнена чи неможлива (значна віддаленість від місця судового розгляду, відсутність коштів на прибуття за

судовим викликом, необхідність постійного догляду за членом сім'ї, незадовільний стан здоров'я тощо).

Критичній оцінці підлягає й друге речення абзацу 1 ч. 7 ст. 366 КПК України (в редакції законопроекту № 8219) – «допит свідка, потерпілого, спеціаліста може здійснюватися у судовому засіданні в режимі відеоконференції виключно в приміщенні суду, визначеному судом» [22].

З одного боку, пропонуване унормування відповідає праву № 14, викладеному у Рекомендаціях СЕРЕЈ, відповідно до якого наскільки це дозволяє національна правова система, допит свідків і експертів під час дистанційного слухання повинен якомога точніше відповідати практиці, прийнятій, коли свідок або експерт присутній у залі суду [12]. З іншого боку, цим імперативним приписом нівелюється одна з переваг відеоконференції – учасник кримінального провадження може брати участь у судовому розгляді, фізично знаходячись у будь-якому місці поза залом судового засідання (вдома, закладі охорони здоров'я, установі кримінально-виконавчої системи).

Висновки. Відеоконференцію у судовому розгляді кримінального провадження можна визначити як передбачений нормами кримінального процесуального права спосіб проведення судового розгляду, що полягає в участі у ньому наживо он-лайн особи, яка перебуває поза будівлею суду, незалежно від відстані та локації, за наявності для цього фактичних підстав, за ухвалою суду, з дотриманням закріплених технічних вимог та прав цієї особи з фіксацією перебігу та результатів судового розгляду за допомогою відеозапису.

Відеоконференція стала невід'ємною частиною судового провадження. Однак потенціал відеоконференції використовується у правозастосуванні не повною мірою. Одними із причин цього є недоліки унормування та не завжди відповідне реаліям сьогодення тлумачення судами норм цього правового інституту. У процесі удосконалення нормативної регламентації проведення судового розгляду кримінального провадження з використанням відеоконференції необхідно враховувати Рекомендації щодо проведення відеоконференцій зв'язку в судочинстві, прийняті у 2021 р. на 36-му пленарному засіданні Європейської комісії за ефективність правосуддя (СЕРЕЈ).

Усунення прогалин правового регулювання та правильне спрямування судової практики проведення відеоконференції сприятиме як виконанню завдань кримінального провадження, так і завдань, що поставлені перед судом.

Література:

- Мін'юст нагадав особливості участі в судових засіданнях в режимі відеоконференції. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/213737_mnyust-nagadav-osoblivost-uchast-v-sudovikh-zasdan-nyakh-v-rezhim-vdeokonferents
- Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. К.: Ваіге, 2015. 392 с.
- Ухвала Крижопільського районного суду Вінницької області від 22 вересня 2022 р. у справі № 134/1385/22 (провадження № 1-в/134/132/2022). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106391687>
- Ухвала Богунського районного суду м. Житомира від 16 грудня 2022 р. у справі №295/7455/22 (провадження № 1-в/295/651/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107896183>
- Ухвала Костянтинівського міськрайонного суду Донецької області від 9 січня 2023 р. у справі (провадження № 1-в/233/17/2023). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108300550>
- Щур Б.В., Басиста І.В. Судове провадження у режимі відеоконференції та трансляція з іншого приміщення, у тому числі, яке знаходиться поза межами приміщення суду: окремі підходи до розуміння та проблеми реалізації. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. Т. 29. № 3. С. 242-267.
- Державні будівельні норми України. Будинки і споруди. Суд. ДБН В.2.2-26:2010. URL: [http://kbu.org.ua/assets/app/documents/dbn/72.1.%20%D0%94%D0%91%D0%9D%20%D0%92.2-26-2010.%20\(%D0%A1%D0%BA%D0%B0%D0%BD\).%20%D0%91%D1%83%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%BA%D0%B8%20%D1%96%20%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%B4%D0%B8.%20%D0%A1%D1%83%D0%B4%D0%B8.pdf](http://kbu.org.ua/assets/app/documents/dbn/72.1.%20%D0%94%D0%91%D0%9D%20%D0%92.2-26-2010.%20(%D0%A1%D0%BA%D0%B0%D0%BD).%20%D0%91%D1%83%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%BA%D0%B8%20%D1%96%20%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%B4%D0%B8.%20%D0%A1%D1%83%D0%B4%D0%B8.pdf)
- Code of Judicial Procedure of Finland. URL: http://www.ilo.org/dyn/natlex/natlex4.detail?p_lang=en&p_isn=73920
- Ухвала Апеляційної палати Вишого антикорупційного суду від 15 вересня 2022 р. у справі № 991/3285/22 (провадження № 11-cc/991/269/22). URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/provedennya-sudovogo-zasidannya-v-rezhymi-videokonferentsiyi-pozaz-mezhamy-sudu-u-kryminalnomu-protsesi-oglyad-sudovoyi-praktyky/>
- Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду від 21 листопада 2022 р. у справі № 415/1698/12-к (провадження № 51-4999 кмо20). URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2003/39/part/7ZA>
- Guidelines on videoconferencing in judicial proceedings. Document adopted by the CEPEJ at its 36th plenary meeting (June 2021). URL: <https://rm.coe.int/cepej-2021-4-guidelines-videoconference-en/1680a2c2f4>
- Ley Orgánica 6/1985, de 1 de julio, del Poder Judicial. URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1985-12666>
- Trestní řád. URL: <https://businesscenter.podnikatel.cz/pravo/zakony/trestni-rad/f4479447/>
- Norme di attuazione del Codice di Procedura Penale. URL: <https://www.studiocataldi.it/codiceprocedurapenale/attuazione.asp>
- Strafprozeßordnung 1975. URL: <https://www.ris.bka.gv.at/Geltende-Fassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10002326>
- Code de procédure pénale. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006071154/LEGISCTA000006138136?etatTexte=VIGUEUR&etatTexte=VIGUEUR_DIFF&anchor=LEGISCTA000006138136#LEGISCTA000006138136
- Гловюк І.В., Дроздов О.М. Проведення судового засідання у режимі відеоконференції у кримінальному провадженні: доктринальні та практичні проблеми. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 438-444.
- Пасюк Т.В., Антонюк А.Б. Позитивні та негативні сторони використання відеоконференції під час кримінального провадження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 405-407.
- Steven Gordon. CARES Act And The Future Of Remote Criminal Proceedings. URL: <https://www.hklaw.com/-/media/files/insights/publications/2020/04/cares-act-and-the-future-of-remote-criminal-proceedings.pdf?la=en>
- Шульга Н. В. Проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції у кримінальному провадженні: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність / Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2019. 208 с.
- Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи» (реєстраційний номер 8219 від 23 листопада 2022 р.). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1554410>
- Рекомендації Ради суддів України щодо роботи судів в умовах воєнного стану від 2 березня 2022 р. URL: <https://rsu.gov.ua/ua/news/usim-sudam-ukraini-rsu-opublikovala-rekomendacii-sodo-rooti-sudiv-v-umovah-voennogo-stanu>
- Лист Верховного Суду від 3 березня 2022 р. № 1/0/2-22 «Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах

- воєнного стану». URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Inform_lyst_2022_03_03.pdf
25. Сікора К. ВКЗ у кримінальному процесі і воєнний стан – як це працює, проблемні питання, чим корисна практика? URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/247392-vkz-u-kriminalnomu-protsesi-i-voennyi-stan-yak-tse-pratsuye-problemni-pitannya-chim-korisna-praktika>
 26. Ухвала Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 3 червня 2021 р. у справі № 431/1397/20 (провадження № 51-6263км20). URL: <http://iplx.com.ua/doc.php?regnum=97394025&red=1000038958225cfca307c245074ba804554900&d=5>
 27. Ухвала Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 11 квітня 2022 р. у справі № 572/499/20 (провадження № 51-5929км21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103906885>
 28. Ухвала Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 28 квітня 2022 р. у справі № 583/1283/20 (провадження № 51-6154км21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104113381>
 29. Подорожна Т.С., Худик А.М. Дистанційне судове провадження в кримінальному процесі: практика Вищого антикорупційного суду. *Гарантії та забезпечення прав людини в Україні: становлення, розвиток та перспективи*: збірник тез доповідей та повідомлень за матеріалами круглого столу, присвяченого Міжнародному дню прав людини (м. Харків, 4 грудня 2022 р.). Харків : НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2022. С. 75–79.
 30. Глинська Н.В. Щодо окремих актуальних питань цифровізації кримінального провадження в умовах воєнного стану. *Кримінальна юстиція в Україні: реалії та перспективи*: матеріали круглого столу (23 вересня 2022 року) / упор. І.В. Гловюк, Н.Р. Лашук, В.В. Навроцька, І.Р. Серкевич, Н.І. Устрицька. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 131–136.
 31. Оперативний моніторинг: правосуддя в умовах війни. Директорат правосуддя та кримінальної юстиції Міністерства юстиції України / відп. ред. к.ю.н. О.М. Олійник. 188 с. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2022/07/15/20220715134043-37.pdf>
 32. Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, затверджене рішенням Вищої ради правосуддя від 17 серпня 2021 р. № 1845/0/15-21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#n22>
 33. Ухвала Корабельного районного суду міста Миколаєва від 6 жовтня 2022 р. у справі № 488/1195/22 (провадження № 1-кп/488/255/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108203488>
 34. Ухвала Біляївського районного суду Одеської області від 12 грудня 2022 р. у справі № 496/4471/17 (провадження № 1-кп/496/77/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107970852>
 35. Ухвала Жовківського районного суду Львівської області від 4 січня 2023 р. у справі № 444/2472/21 (провадження № 1-кп/444/54/2023). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108248287>
 36. Ухвала Комсомольського міського суду Полтавської області від 9 грудня 2022 р. у справі № 534/1585/22 (провадження № 1-кп/534/243/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107778422>
 36. Ухвала Володимир-Волинського міського суду Волинської області від 9 січня 2023 р. у справі № 154/4328/22 (провадження № 1-кп/154/210/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108302628>

Bobechko N., Raphaelont S. Conducting procedural actions by videoconference in criminal trial: problems of legal regulation and law enforcement

Summary. The article is devoted to the problems of legal regulation and practical issues of videoconferencing during a criminal trial. Based on the study of domestic and foreign criminal procedure law, and a critical assessment of the positions set out in the criminal procedure doctrine, the authors analyze the regulation and examines the court practice of implementing this general provision of trial.

It is argued that a videoconference in a criminal trial is a method of conducting a trial provided for by the rules of criminal procedure law, which involves live online participation of a person who is outside the court building, regardless of distance and location, if there are factual grounds for this, by a court order, in compliance with the established technical requirements and rights of this person, and with recording of the course and results of the trial by means of video recording.

The authors substantiate that the use of the phrase "via videoconference" in the title and content of Article 336 of the Criminal Procedure Code of Ukraine contradicts both the technical and legal quintessence of videoconference, which is not and cannot be an element of criminal procedural regulation.

It is proved that the criminal procedure law does not limit the court and participants of criminal proceedings to a specific list of procedural actions which may be conducted during remote court proceedings.

The authors argue that trial may be conducted via videoconference from a location outside the courtroom. Therefore, the authors suggest amending Part 1 of Article 336 of the Criminal Procedure Code of Ukraine by replacing the words "fares of courthouse" with "courtroom".

In order to improve the national criminal procedural regulation, Article 336 of the Criminal Procedure Code of Ukraine is proposed to be supplemented with part 3-1 as follows: "During remote court proceedings, the defense counsel may be present with the accused or in the courtroom. If the defense counsel and the accused are distant from each other, they are guaranteed the right to confidential communication using technical means in a way that makes it impossible to access its content. If necessary, the court shall adjourn the court session for this purpose."

It is established that, compared to the national legal regulation, the criminal procedure legislation of other States provides for additional guarantees in case of conducting a trial of criminal proceedings by means of a videoconference.

The authors conclude that in the process of improving the regulatory framework for conducting a trial of criminal proceedings by videoconference, it is necessary to take into account the Guidelines on videoconferencing in judicial proceedings, adopted by the CEPEJ at its 36th plenary meeting (June 2021).

Key words: criminal proceedings, trial, general provisions, court, participants of court proceedings, videoconference.

Колода А. А.,
слідчий слідчого управління
Головного управління Національної поліції у м. Києві;
аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики
Академії адвокатури України

ПОМИЛКА СЛІДЧОГО ПРИ ВИКОНАННІ ПОСТАНОВИ ПРО ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ НА ІНШІЙ ТЕРИТОРІЇ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню правових аспектів допущення слідчим помилок під час виконання постанови про проведення слідчих (розшукових) дій на іншій території. Досліджена законодавча регламентація проведення слідчих (розшукових) дій на іншій території, наголошено на проблемах під час виконання такої постанови, а саме: ігнорування слідчим положень постанови, відсутність реального механізму притягнення до юридичної відповідальності за невиконання, або неналежне виконання постанови про проведення слідчих (розшукових) дій на іншій території.

Досліджені помилки слідчого під час проведення допиту свідка та потерпілого, що тягне за собою необхідність в проведенні додаткових слідчих дій. Даний факт інколи спричиняє певні труднощі, що в кінцевому випадку тягне за собою необхідність в проведенні слідчих (розшукових) дій на іншій території.

В статті вказується про відсутність в кримінальному процесуальному законодавстві правового механізму притягнення слідчого органу досудового розслідування до юридичної відповідальності за невиконання або неналежне виконання постанови про проведення слідчих (розшукових) дій на іншій території, що не може сприяти ефективному виконання всіх положень постанови.

В контексті проблематики виконання постанови про проведення слідчих (розшукових) дій на іншій території висвітлено значний рівень навантаження на слідчого органу досудового розслідування Національної поліції України, який є найчисельнішим органом досудового розслідування серед всіх інших правоохоронних органів України.

Запропоновано внести зміни та доповнення до положень ч. 6 ст. 218 КПК України і встановити чіткий контроль за виконанням постанови про проведення слідчих (розшукових) дій на іншій території і покласти на начальника органу досудового розслідування персональну відповідальність за швидкість і повноту виконання слідчим такої постанови.

Ключові слова: начальник органу досудового розслідування, помилка, слідчий, орган досудового розслідування, постанова про проведення слідчих (розшукових) дій на іншій території, внутрішньо відомчий контроль.

Постановка проблеми. З прийняттям КПК України в 2012 році значним чином загострилася проблематика допущення слідчим органу досудового розслідування помилок, в тому числі, і під час виконання положень постанови слідчого про проведення слідчих (розшукових) дій на іншій території, що негативно впливає на законні права та інтереси, як учасни-

ків кримінального провадження, так і на імідж правової держави в цілому.

Законодавцем закріплено правові механізми судового контролю, прокурорського нагляду, внутрішньо відомчого контролю та контролю зі сторони захисника за процесуальною діяльністю слідчого, що в кінцевому випадку повинно забезпечити підвищення якості досудового розслідування, в тому числі й під час виконання постанови про проведення слідчих (розшукових) дій на іншій території.

Окрема увага під час розкриття теми статті буде приділена внутрішньо відомчому контролю, який де-факто має необмежені повноваження над слідчим, що призводить до того, що саме уповноважені особи внутрішньо відомчого контролю в ручному режимі керують за процесуальним «сценарієм» досудового розслідування.

Однак, виходячи із правозастосовної практики, ефективність внутрішньо відомчого контролю має досить низький рівень на стадії виконання постанови про проведення слідчих (розшукових) дій на іншій території, що нівелює саму ідею законодавця щодо належного функціонування даного правового інституту.

Актуальність теми. Враховуючи кризові явища, бойові дії, інші несприятливі наслідки на території України, другого дихання набуває інститут проведення слідчих (розшукових) дій на іншій території, що повинно забезпечити досудове розслідування від несприятливих факторів затягування строків досудового розслідування, оперативність під час проведення слідчої (розшукової) дії тощо.

Правові проведення слідчих (розшукових) дій на іншій території в кримінальному провадженні досліджували науковці О.В. Баулін, В.Д. Берназ, В.Г. Гончаренко, В.П. Даневський, Н.С. Карпов, В.О. Карлеба, М.І. Кулагін, В.Г. Кравченко, П.В. Лементя, А.О. Ляш, Г.М. Мамка, В.Т. Нор, А.Д. Назаров, В.В. Назаров, Б.В. Романюк, С.В. Слинко, С.М. Смоков, О.М. Скрябін, М.Є. Шумило, О.Г. Яновська та ін.

Досліджувана тема розглядалася та досліджувалася вище вказаними науковцями, однак останні не впровадили практичного врегулювання вищевказаних неузгодженостей, що призводить до допущення слідчим помилок під час виконання положень постанови про проведення слідчих (розшукових) дій на іншій території.

Метою статті є аналіз наукових позицій правників кримінального процесуального права, які досліджували проблеми функціонування правового інституту виконання

слідчих (розшукових) дій на підставі постанови на стадії досудового розслідування, пошук шляхів вирішення і визначення механізмів підвищення ефективності та дієвості проведення слідчих (розшукових) дій на іншій території.

Завданням статті є висвітлення проблеми недосконалості правового інституту проведення слідчих (розшукових) дій на іншій території в кримінальному провадженні.

Об'єктом дослідження статті є юридична природа функціонування правового інституту проведення слідчих (розшукових) дій на іншій території.

Предметом статті є теоретичні та практичні аспекти, які впливають на дієвість виконання постанови про проведення слідчих (розшукових) дій на іншій території.

При написанні статті використовувалися наступні методи: аналізу, синтезу, дедукції, узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Досудове розслідування існує з метою встановлення фактичних обставин кримінального правопорушення та акумулювання доказової бази відносно підозрюваного з подальшим направленням матеріалів кримінального провадження до суду і притягнення до кримінальної відповідальності винуватої особи.

Із правозастосовної практики наявні випадки, при яких свідок кримінального правопорушення недопитаний або неналежним чином допитаний, що спричиняє необхідність у відібранні первинних або додаткових показів у останнього.

Така ж ситуація, тільки по відношенню до потерпілого. Наявні випадки, коли в протоколі допиту потерпілого відсутні всі необхідні обставини кримінального правопорушення, що призводить до необхідності проведення додаткового допиту.

Окрім якості отриманих показів наявні випадки, за яких особу взагалі не визнано потерпілим, тобто, не відібрано від останнього відповідну заяву про визнання особи потерпілим та / або не залучено його до кримінального провадження у відповідному процесуальному статусі, не вручена пам'ятка про процесуальні права та обов'язки потерпілого, що є грубою помилкою слідчого органу досудового розслідування в розумінні положень Кримінального процесуального кодексу України (надалі – КПК України).

За таких умов слідчому необхідно направитися особисто в ті адміністративно-територіальні одиниці, в яких знаходяться особи, які мають важливе процесуальне значення для досудового розслідування і провести необхідний обсяг слідчих (розшукових) дій, або направити до відповідного органу досудового розслідування на території обслуговування якого перебуває особа, яка має процесуальне значення для досудового розслідування, постанову про проведення слідчих (розшукових) дій на іншій території (надалі – «постанова»).

Для прикладу, можна вказати про слідче управління Служби безпеки України у м. Києві та Київській області територіальна юрисдикція якого розповсюджується відповідно на м. Київ та населені пункти Київської області і у випадку необхідності проведення допиту свідка, потерпілого, проведення слідчого експерименту, огляду місця події тощо, і за умови об'єктивної неможливості прибути слідчому для проведення вище вказаних слідчих (процесуальних) дій виникає нагальна необхідність в залученні до проведення вище вказаних слідчих дій слідчого іншого слідчого управління Служби безпеки України (надалі – «СБУ») на території якого фактично перебуває свідок, потерпілий або об'єкт, який необхідно оглянути в рамках огляду місця події тощо.

Вище вказаний «процесуальний маневр» передбачений ч. 6 ст. 218 КПК України, в якому передбачено, що слідчий, прокурор має право провадити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії на території, яка знаходиться під юрисдикцією іншого органу досудового розслідування, або своєю постановою доручити їх проведення такому органу досудового розслідування, який зобов'язаний її виконати [1].

Дане положення є юридичною «панацеєю», однак, чи функціонує належним чином правовий механізм проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій на території, яка знаходиться під юрисдикцією іншого органу досудового розслідування? Чи допускаються помилки слідчим органу досудового розслідування, який отримав для виконання на поштову адресу дану постанову?

Розглядаючи зміст постанови про проведення слідчих (розшукових) дій на іншій території, то вона має стандартні складові елементи будь-якої типової постанови уповноваженої особи в розумінні КПК України.

Так, відповідно до ч. 5 ст. 110 КПК України постанову слідчого, дільничного, прокурора складається з: 1) вступної частини, яка повинна містити відомості про: місце і час прийняття постанови; прізвище, ім'я, по батькові, посаду особи, яка прийняла постанову; 2) мотивувальної частини, яка повинна містити відомості про: зміст обставин, які є підставами для прийняття постанови; мотиви прийняття постанови, їх обґрунтування та посилання на положення цього Кодексу; 3) резолютивної частини, яка повинна містити відомості про: зміст прийнятого процесуального рішення; місце та час (строки) його виконання; особу, якій належить виконати постанову; можливість та порядок оскарження постанови [1].

Однак, деякі особливості в постанові все ж таки є. Так, доручаючи проведення виконання такої постанови слідчий має право зобов'язати слідчого іншого органу досудового розслідування допитати свідка та/або потерпілого про обставини, які зазначені в мотивувальній частині постанови, тобто про обставини вчинення кримінального правопорушення і зобов'язати слідчого в протоколі допиту свідка та / або потерпілого задати той перелік запитань, які перелічені в резолютивній частині вище вказаної постанови.

Однак, виходячи із правозастосовної практики наявні випадки за яких виконання постанови стає малоефективним з наступних причин.

Наявна ціла низка помилок слідчого, яка допускається слідчим іншого органу досудового розслідування на якого розписує виконання такої постанови начальник слідчого управління, слідчого відділу або слідчого відділення органу досудового розслідування.

Враховуючи значний рівень завантаження слідчого органу досудового розслідування, перш за все мова ведеться про слідчого районного управління, територіального відділу Національної поліції України (надалі – «НПУ»), на яких частіше за все розписують виконання даних постанов, слідчий з об'єктивних причин, іноді, не в змозі оперативно та швидко виконати всі положення даної постанови.

В підтвердження завантаженості слідчого НПУ слід вказати позицію Заступника Голови Національної поліції України, начальника Головного слідчого управління НПУ М.С. Цуцкі-рідзе, який зазначив, що у мегаполісах один слідчий поліції розслідує 300 кримінальних проваджень [2].

300 кримінальних проваджень на кожного слідчого, добові чергування у складі слідчо-оперативної групи, залучення слідчого до забезпечення охорони громадського порядку тощо об'єктивно не може забезпечити ефективність досудового розслідування і, в тому числі, виконання вище вказаних постанов.

Дійсно, значний рівень завантаженості є визначальним під час виконання постанови слідчим, якому доручають виконання останньої, що в кінцевому результаті провокує допущення слідчим помилок.

Погоджуємося з Г. Тюрнім, який вказав, що законодавець завдав слідчій діяльності суттєвої шкоди, а точніше, майже паралізував її повністю. За наявності необмеженої кількості кримінальних правопорушень, які щоденно передаються слідчому, цей владний суб'єкт досудового розслідування вже не може просто орієнтуватися в них у зв'язку з чим якість досудового розслідування не лише знижується, а стрімко падає до нуля [3, с. 14–19].

Так, непоодинокі випадки, коли слідчий формально відноситься до виконання такої постанови. Формалізм слідчого проявляється в тому, що грубим чином ігноруються строки виконання постанови слідчого, іноді дана постанова без виконання знаходиться в службовому кабінеті слідчого, якому доручили виконання вище вказаної постанови, що ніяк не може сприяти принципу розумності строків досудового розслідування.

Окрім цього, наявні випадки, коли слідчий під час допиту свідка та / або потерпілого не виконує належним чином всі пункти постанови, а саме: не задає в протоколі допиту той перелік запитань, який передбачений в останній. Допит зводиться до формального опитування або вільної розповіді свідка та / або потерпілого, які досить часто зводяться до поверхневого опису обставин, без уточнення і конкретизації вузлових обставин, що ніяк не може сприяти ефективному дотриманню принципів КПК України.

Формальний та поверхневий підхід до виконання слідчим постанови тягне за собою ініціювання та направлення додаткової постанови до органу досудового розслідування територіальна юрисдикція якого поширюється на необхідний населений пункт в якому знаходиться особа, яка має процесуальний інтерес для досудового розслідування.

Непоодинокі випадки, коли виконуючи додаткову постанову слідчий вдруге формально виконує положення останньої, що призводить до негативних процесуальних наслідків.

В контексті вище вказаного, виникає закономірне питання стосовно юридичної можливості притягнення даного слідчого до відповідальності.

Проводячи більш детальне дослідження ч. 6 ст. 218 КПК України наявне словосполучення: «...який зобов'язаний її виконати». Тобто, слідчий, на якого розписали виконати дану постанову, виходячи з вище вказаної статті, зобов'язаний виконати дану постанову, однак, даним положенням або підзаконними нормативно-правовими актами не передбачена відповідальність за невиконання, або неналежне виконання цієї постанови.

Відсутність правового механізму притягнення слідчого до юридичної відповідальності за невиконання або неналежне виконання вище вказаної постанови тягне за собою систематичну неефективність функціонування правового інституту проведення слідчих (розшукових) дій на іншій території.

Виникає закономірне питання щодо необхідності пошуку правових механізмів підвищення якості виконання постанови про проведення слідчих (розшукових) дій на іншій території.

Вважаємо, що виконання такої постанови стане більш дієвим та ефективним за умови, якщо слідчий, який є ініціатором створення та направлення даної постанови іншому органу досудового розслідування, за ознакою територіальної приналежності, буде направляти її, наприклад, не Бучанському районному управлінню поліції ГУНП у Київській області, а напряму, тобто, до слідчого управління ГУНП у Київській області, який в подальшому здійснить перенаправлення даної постанови підзвітному органу досудового розслідування.

Дана тактика слідчого, який є ініціатором постанови, буде мати більше шансів дієвості та виконання всіх пунктів постанови та в строк, який передбачений останньою.

Направляючи постанову про проведення слідчих (розшукових) дій на іншій території на поштову адресу органу досудового розслідування обласного значення з подальшим переадресацією слідчим управлінням на територіальний підзвітний орган досудового розслідування, слідчий, який є ініціатором вище вказаної постанови, де-факто, заручається підтримкою уповноваженої особи слідчого управління, який ставить резолюцію на таку постанову.

Під вище вказаною уповноваженою особою, в контексті даної статті, слід розуміти начальника слідчого управління, слідчого відділу та слідчого відділення, які складають собою ієрархічну імперативну вертикаль, що іменується, як внутрішньо відомчий контроль.

Основною метою функціонування інституту внутрішньо відомчого контролю є всеповно, об'єктивно та неупереджено проводити контроль за проведенням слідчих (розшукових) дій і активними діями попереджати ймовірність допущення слідчим органу досудового розслідування відповідних помилок під час проведення, як окремих дій, так і при проведенні досудового розслідування в цілому.

Впевнені в тому, що саме внутрішньовідомчий контроль в особі начальника слідчого управління, слідчого відділу, відділення за швидкістю та якістю виконання постанови є запорукою швидкого, повного та всебічного виконання всіх пунктів постанови.

У зв'язку з цим, вбачається за необхідне внести зміни та доповнення до ч. 6 ст. 218 КПК України в наступній редакції: «слідчий, прокурор має право провадити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії на території, яка знаходиться під юрисдикцією іншого органу досудового розслідування, або своєю постановою доручити їх проведення такому органу досудового розслідування, який зобов'язаний її виконати, контроль за виконанням якої покласти на начальника органу досудового розслідування, який несе персональну відповідальність за швидкість і якість виконання такої постанови».

Висновки. Правовий інститут проведення слідчих (розшукових) дій на іншій території буде мати позитивний результат діяльності виключно за умови, коли за слідчим, якому доручили виконувати постанову про проведення слідчих (розшукових) дій на іншій території буде здійснюватися контроль зі сторони начальника слідчого управління, слідчого відділу або слідчого відділення, які будуть нести персональну відповідальність за якість та швидкість її виконання.

У зв'язку з цим є необхідність внесення змін та доповнень до положень ч. 6 ст. 218 КПК України.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 12.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17> (Дата звернення 11.12.2022).
2. У мегаполісах один слідчий поліції розслідує 300 кримінальних проваджень – Максим Цуцкірідзе. URL: https://mvs.gov.ua/uk/presscenter/news/U_megapolisah_odin_slidchiy_policii_rozslidu_300_kriminalnih_provadzen_Maksim_Cuckiridze_20954
3. Тюрін Г. Процесуальне керівництво досудового розслідування: шляхи вдосконалення. *Вісник прокуратури*. 2013. № 11. С. 14–19.

Koloda A. An investigator's mistake in the execution of a resolution on conducting investigative (search) actions in another territory

Summary. The article is devoted to the study of the legal aspects of making mistakes by investigators during the implementation of the resolution on conducting investigative (search) actions in another territory. The studied legislative regulation of conducting investigative (search) actions in another territory, highlighted the problems during the implementation of such a resolution, namely: ignoring the provisions of the resolution by the investigator, the absence of a real mechanism of bringing legal responsibility for non-compliance, or improper implementation of the resolution on conducting investigative (search) actions in another territory. Investigated mistakes of the investigator during the interrogation of the witness and the victim, which entails the need to conduct additional investigative actions. This fact sometimes causes

certain difficulties, which ultimately entails the need to conduct investigative (search) actions in another territory.

The article points out the lack of a legal mechanism in the criminal procedural legislation to bring the investigative body of the pre-trial investigation to legal responsibility for non-execution or improper execution of the resolution on conducting investigative (search) actions in another territory, which cannot contribute to the effective implementation of all the provisions of the resolution.

In the context of the issue of the implementation of the resolution on conducting investigative (search) actions in another territory, the significant level of workload on the investigative body of the pre-trial investigation of the National Police of Ukraine, which is the most numerous pre-trial investigation body among all other law enforcement agencies of Ukraine, is highlighted.

It is proposed to introduce changes and additions to the provisions of Part 6 of Art. 218 of the Criminal Procedure Code of Ukraine and to establish a clear control over the implementation of the resolution on conducting investigative (search) actions in another territory and to place on the head of the pre-trial investigation body personal responsibility for the speed and completeness of the investigator's implementation of such a resolution.

Key words: head of the pre-trial investigation body, error, investigator, pre-trial investigation body, resolution on conducting investigative (search) actions in another territory, internal departmental control.

*Пастух А. В.,**аспірантка кафедри криміналістики
Одеського державного університету внутрішніх справ*

ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ЯК СКЛАДОВА КРИМІНАЛЬНО-РЕЛЕВАНТНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Анотація. У статті розглянуто найбільш поширені підходи до визначення поняття екологічної безпеки та надано авторську дефініцію вказаному поняттю, зокрема, запропоновано під екологічною безпекою розуміти такий стан навколишнього природного середовища, у якому відсутній надмірний негативний вплив на довкілля та екосистему в цілому, при цьому створені умови для безпечної життєдіяльності людини, існування різноманіття тваринного та рослинного світу тощо на певній ділянці місцевості. Аргументуючи свою позицію авторка зазначила, що питання екологічної безпеки є значно ширшим за створення безпечних умов життєдіяльності людини як біосоціальної істоти, оскільки гармонійне існування екосистеми залежить від належного функціонування та розвитку кожної з ланок такої мережі.

Авторка визначила найбільш поширені негативні фактори, які впливають на стан екологічної безпеки, до яких віднесла: по-перше, невиконання або часткове виконання суб'єктами господарювання приписів діючого законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища; по-друге, навмисне чи необережне порушення суб'єктами господарювання приписів діючого законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища; по-третє, техногенні катастрофи, викликані умисними чи необережними діями суб'єкта господарювання та/або третіх осіб; по-четверте, нехтування фізичними особами, суб'єктами господарювання вимогами щодо безпеки виробництва та поводження з небезпечними, отруйними, радіаційними матеріалами, відходами від їхнього виробництва тощо; по-п'яте, порушення правил поводження з відходами; по-шосте, вплив застосування країною-агресором зброї.

Водночас визначено обставини, які підлягають встановленню на початковому етапі розслідування злочинів, пов'язаних із порушенням правил екологічної безпеки: територія, що «зазнала негативного впливу» від дій підозрюваних у вчиненні злочинів, пов'язаних з порушенням правил екологічної безпеки (локалізація зони ураження); фактичне місце вчинення злочину, пов'язаного з порушенням правил екологічної безпеки; з'ясування «легальності» діяльності підприємства, що своєю діяльністю завдає шкоди навколишньому природному середовищу (зокрема, чи було створено підприємство умисно для нанесення такої шкоди, чи вона наносилася підприємством, для якого нанесення негативного впливу довкіллю не було головною метою його створення та функціонування); проміжок часу, протягом якого здійснювалася злочинна діяльність, тощо; визначення «масштабів» завданого негативного впливу, зокрема визначення наявності на певній території. Визначення характеру та ступеня негативного впливу на навколишнє природне середовище та наявності певних відхилень від визначеної норми дозволить слідству встановити суб'єкта господарювання, причетного до вчинення про-

типравного діяння, прорахувати в подальшому можливі ризики, пов'язані з наслідками вчиненого злочину, та притягнути винних до передбаченої законом відповідальності.

Ключові слова: злочини, злочини, пов'язані із порушенням правил екологічної безпеки, досудове розслідування, екологічна безпека.

Постановка проблеми. Превалюючим завданням держави завжди виступало створення безпечних умов існування громадян, починаючи з побутової сфери життя та закінчуючи безпечними екологічними умовами. Вказане насамперед підтверджується закріпленою в ст. 16 Конституції України тезою, що «забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави» [3], проте згадки про необхідність створення сприятливого довкілля зустрічалися ще в Декларації про державний суверенітет України (1990 р.). З цього можна зробити висновок, що екологічна безпека є важливою складовою існування державності як такої, саме тому дослідження питання екологічної безпеки як складової кримінально-релевантної інформації в контексті розслідування злочинної діяльності є важливим аспектом в побудові методики розслідування криміналізованих законодавцем діянь.

Стан дослідження. Питання дослідження екологічної безпеки вивчалось доволі великою кількістю науковців як вітчизняних, так і зарубіжних. Вважаємо за доцільне виокремити наукові напрацювання Бригадира І., Заржицького О., Іванюти С., Литвина О., Малишко М., Олійничук Р., Хазан В., Хилько М. Не применшуючи здобутки науковців під час розгляду заявленої проблематики, варто підкреслити, що стан екологічної безпеки як складової кримінально-релевантної інформації під час досудового розслідування протиправних діянь до сьогодні не отримала належного висвітлення на шпальтах наукових видань.

Мета статті полягає в формуванні основ розуміння екологічної безпеки як складової кримінально-релевантної інформації під час досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Людина з самого початку свого існування здійснює вплив на довкілля і почалося це задовго до індустріальної революції, проте з розвитком промислової інфраструктури та підвищенням техногенного впливу на навколишнє природне середовище, питання дотримання вимог екологічної безпеки набуло більшого значення через створення реальних загроз не лише для населення, а й для планетарної безпеки в цілому, саме через це законодавцем криміналізовано діяння, пов'язані з порушенням встановлених правил екологічної безпеки.

Екологічна безпека – доволі широка за своїм змістом кримінально-правова категорія, яка на сьогодні не отримала свого нормативного закріплення в Кримінальному кодексі України, тому ми в цілому підтримуємо думку Р. Олійничук, що «екологічна безпека – це важливий елемент національної і транснаціональної безпеки. Дане поняття має складну онтологічну сутність, оскільки є поєднанням двох різномістових складових, що у своєму симбіозі формують якісно нову категорію – основу постмодерного філософського вектору генезису науки про екологічну безпеку у різноманітних сферах життєдіяльності людини, суспільства, окремих держав і світу. При цьому у кожній сфері поняття «екологічна безпека» має дещо відмінні сутнісні характеристики» [5, с. 180]. Продовжуючи науковець підкреслює, що під екологічною безпекою як кримінально-правовою категорією варто розуміти «сукупність умов, здатних забезпечувати життєдіяльність людей, виробничі й інші процеси без тяжких наслідків для навколишнього природного середовища, життя і здоров'я людей завдяки системі превентивних і каральних засобів кримінального права» [5, с. 180].

Слід зазначити, що в науковій літературі висловлюється думка, що екологічна безпека – це такий стан навколишнього природного середовища, за якого гарантується запобігання й забезпечується попередження погіршення екологічної ситуації та виникнення небезпеки для здоров'я людей. Поняття екологічної безпеки за змістом неоднорідне і використовується принаймні у двох значеннях: як певний стан природного об'єкта і як система соціальних норм, найважливіша цінність, що гарантується державою громадянам для їх нормального існування [4].

У той же час наявна теза, що екологічна безпека – це такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей [2]. Екологічна безпека – сукупність дій та комплекс відповідних заходів, процесів, які забезпечують екологічний баланс на планеті та в різних її регіонах на рівні, до якого людина може адаптуватися фізично, без збитків (політичних, соціально економічних). Це також будь-яка діяльність людини, що виключає згубний вплив на екологічне середовище та не порушує баланс природних або змінених людиною природних компонентів середовища і процесів, що зумовлює тривале або необмежене в часі існування певної екосистеми [6, с. 22].

Водночас, на наш погляд, екологічну безпеку слід розуміти в дещо ширшому аспекті, не звужуючи її лише до антропогенного складника, зокрема такий стан навколишнього природного середовища, у якому відсутній надмірний негативний вплив на довкілля та екосистему в цілому, при цьому створені умови для безпечної життєдіяльності людини, існування різноманіття тваринного та рослинного світу тощо на певній ділянці місцевості. Аргументуючи свою позицію, хочемо зазначити, що питання екологічної безпеки є значно ширшим за створення безпечних умов життєдіяльності людини як біосоціальної істоти, оскільки гармонійне існування екосистеми залежить від належного функціонування та розвитку кожної з ланок такої мережі. Саме тому пропонуємо більш докладно дослідити зазначену категорію.

Нерідко можливі ситуації, коли у процесі здійснення суб'єктом господарювання своєї діяльності, створюється негативний вплив на довкілля, зокрема, наприклад, через неконтрольовані викиди відходів виробництва, шкідливі речовини у надмірній

кількості потрапляють до ґрунту та/або водних об'єктів тощо, через що можливе зникнення на певній ділянці місцевості рослин, що там безпосередньо росли, загибель тварин, риби тощо. У такому випадку безпосереднього негативного впливу на людей не здійснюється, проте шкода екосистемі заподіюється. Що ж впливає на стан екологічної безпеки?

Найбільш поширеними негативними факторами, які безпосередньо впливають на навколишнє природне середовище, вважаємо, є:

- невиконання або часткове виконання суб'єктами господарювання приписів діючого законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища;
- навмисне чи необережне порушення суб'єктами господарювання приписів діючого законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища;
- техногенні катастрофи, викликані умисними чи необережними діями суб'єкта господарювання та/або третіх осіб;
- нехтування фізичними особами, суб'єктами господарювання вимогами щодо безпеки виробництва та поведінки з небезпечними, отруйними, радіаційними матеріалами, відходами від їхнього виробництва тощо;
- порушення правил поведінки з відходами.

Зважаючи на те, що на сьогодні Україна підлягає масштабній військовій агресії з боку росії, що потягло за собою застоювання країною-агресором різноманітних видів озброєння та боєприпасів, ураження різноманітних промислових об'єктів, об'єктів інфраструктури тощо, що не лише неухильно спричиняє негативні наслідки та створює небезпеку для життя та здоров'я населення України, але й завдає руйнівний вплив навколишньому природному середовищу, флорі та фауні тощо, до виокремлених нами вище факторів можна віднести і таку діяльність.

Сукупність декількох або наявність одного з зазначених факторів тягне за собою вчинення протиправного діяння, пов'язаного з порушенням правил екологічної безпеки.

Отже під час досудового розслідування вищезазначених кримінально караних діянь з'ясуванню на початковому етапі підлягають:

- територія, що «азнала негативного впливу» від дій підозрюваних у вчиненні злочинів, пов'язаних з порушенням правил екологічної безпеки, (локалізація зони ураження), при цьому варто враховувати, що наслідки протиправної діяльності можуть поширюватися і поза межі фактичного місця скоєння злочину);
- фактичне місце вчинення злочину, пов'язаного з порушенням правил екологічної безпеки;
- з'ясування «легальності» діяльності підприємства, що своєю діяльністю завдає шкоди навколишньому природному середовищу (зокрема, чи було створено підприємство умисно для нанесення такої шкоди, чи вона наносилася підприємством, для якого нанесення негативного впливу довкіллю не було головною метою його створення та функціонування);
- проміжок часу, протягом якого здійснювалася злочинна діяльність, тощо [7, с. 636];
- визначення «масштабів» завданого негативного впливу, зокрема визначення того, які види рослин проростають на ураженій ділянці місцевості, які тварини проживають на певній території, тощо.

Отже, частково підводячи підсумки, слід зазначити, що під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних із порушен-

ням правил екологічної безпеки, визначення «масштабів» забруднення навколишнього природного середовища відіграє ключову роль під час досудового розслідування, оскільки в подальшому отримана інформація дозволяє встановити реально завдані збитки та визначити тяжкість вчиненого злочину.

Зважаючи на те, що слідчий як особа, яка не обізнана щодо методик прорахунку негативного впливу та шкоди довкіллю, правил (вимог) відбору речовин для аналізу, термінів, протягом яких відібрані проби зберігають свої властивості та якості, які підлягають дослідженню, їхній хімічний склад, фізичні властивості, водночас сліди вчиненого злочину не завжди мають чітко виражений характер, виникає нагальна потреба в залученні осіб, які володіють спеціальними знаннями в цій галузі. Відповідно до даних Державної екологічної інспекції України, зокрема, наразі існують методики розрахунку збитків таким ресурсам:

– атмосферному повітрю (Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, затверджена наказом Міністерства енергетики та захисту довкілля України № 277 від 28.04.2020);

– водним ресурсам (Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів, затверджена наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України № 389 від 20.07.2009);

– земельним ресурсам (Методики визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, псування земель, порушення режиму, нормативів і правил їх використання, затверджена постановою Кабінету Міністрів України № 963 від 25.07.2007);

– надрам (Методика визначення розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок самовільного користування надрами, затверджена наказом Міністерства екології та природних ресурсів України № 303 від 29.08.2011);

– лісовим ресурсам (Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу» № 665 від 23.07.2008);

– природно-заповідному фонду (Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд» № 541 від 24.07.2013);

– біоресурсам (Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок незаконного добування (збирання) або знищення цінних видів водних біоресурсів» № 1209 від 21.11.2011);

– акваторіям морів (Положення про порядок обчислення розміру відшкодування та сплати збитків, заподіяних внаслідок забруднення із суден, кораблів та інших плавучих засобів територіальних і внутрішніх морських вод України, затверджене наказом Міндовкілля № 16 від 16.01.2021; Методика обчислення розміру збитків від забруднення нафтою, затверджена постановою Кабінету Міністрів України № 631 від 26.04.2003; Такси для обчислення розміру відшкодування збитків, заподіяних підприємствами, установами, організаціями і громадянами України, іноземними юридичними особами та громадянами внаслідок забруднення із суден, кораблів та інших плавучих

засобів територіальних і внутрішніх морських вод України, затверджені постановою Кабінету Міністрів України № 484 від 03.07.1995) [1].

Вибір кожної з вищеперерахованих методик залежить від конкретних умов вчиненого правопорушення, просторових меж його вчинення, ступеня та характеру ураження. Не виникає жодних сумнівів, що ухвалення відповідного рішення покладається саме на особу, яка в цьому обізнана.

Визначення характеру та ступеня негативного впливу на навколишнє природне середовище та наявності певних відхилень від визначеної норми дозволить слідству встановити суб'єкта господарювання, причетного до вчинення протиправного діяння, прорахувати в подальшому можливі ризики, пов'язані з наслідками вчиненого злочину, та притягнути винних до передбаченої законом відповідальності.

Висновки. Під екологічною безпекою варто розуміти такий стан навколишнього природного середовища, у якому відсутній надмірний негативний вплив на довкілля та екосистему в цілому, при цьому створені умови для безпечної життєдіяльності людини, існування різноманіття тваринного та рослинного світу тощо на певній ділянці місцевості.

Література:

1. Державна екологічна інспекція України: вебсайт. URL: <https://dei.gov.ua/post/2225>
2. Загальні положення екологічної безпеки : лекція. URL: <https://kegt.rshu.edu.ua/images/dustan/LZ1.pdf>
3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. ТОМ 2. URL: <http://mego.info/матеріал/стаття-236-порушення-правил-екологічної-безпеки>
5. Олійничук Р.П. Екологічна безпека як кримінально-правова категорія : онтологічний аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 1. С. 178–181. URL: http://lsej.org.ua/1_2015/47.pdf
6. Хилько М. Екологічна безпека України : навчальний посібник. Київ, 2017. 266 с. URL: <http://www.philosophy.univ.kiev.ua/uploads/editor/Files/Vykladachi/Hylko/Хилько%20М.І.%20Екологічна%20безпека%20України.%20Навч.%20пос.pdf>
7. Черемнова А. І., Пастух А. В. Використання спеціальних знань у тактичних операціях під час розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням правил екологічної безпеки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 634–637. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2023/153.pdf

Pastukh A. Environmental safety as a component of criminally relevant information during pre-trial investigation

Summary. The article considers the most common approaches to the definition of the concept of ecological safety and provides an author's definition of the specified concept, in particular, it is suggested that ecological safety should be understood as such a state of the natural environment in which there is no excessive negative impact on the environment and the ecosystem as a whole, while conditions are created for safe human activities, the existence of a variety of animal and plant life, etc. in a certain area of the area. Arguing her position, the author noted that the issue of environmental security is much broader than the creation of safe conditions for the life of a person as a biosocial being, since the harmonious existence of the ecosystem depends on the proper functioning and development of each of the links of such a network.

The author identified the most widespread negative factors that affect the state of environmental safety, to which she attributed: first, non-fulfillment or partial fulfillment by business entities of the prescriptions of current legislation in the field of environmental protection; secondly, intentional or negligent violation by economic entities of the prescriptions of the current legislation in the field of environmental protection; thirdly, man-made disasters caused by intentional or negligent actions of the business entity and/or third parties; fourthly, neglect by natural persons, business entities of the requirements for production safety and handling of dangerous, poisonous, radioactive materials, waste from their production, etc.; fifth, violation of waste management rules; sixth, the impact of the use of weapons by the aggressor country.

At the same time, the circumstances that must be established at the initial stage of the investigation of crimes related to the violation of environmental safety rules are determined: the territory that was "negatively affected" by the actions of suspects in crimes related to the violation of environmental safety rules (localization of the affected

area); the actual place of commission of a crime related to the violation of environmental safety rules; elucidation of the "legality" of the activity of an enterprise that causes damage to the natural environment through its activities (in particular, whether the enterprise was created intentionally to cause such damage, or whether it was caused by an enterprise for which causing a negative impact on the environment was not the main purpose of its creation and operation); the period of time during which the criminal activity was carried out, etc.; determination of the "scale" of the negative impact caused, in particular, determination of the presence in a certain territory. Determining the nature and degree of negative impact on the natural environment and the presence of certain deviations from the specified norm will allow the investigation to establish the business entity involved in the commission of an illegal act, to calculate in the future the possible risks associated with the consequences of the committed crime, and to bring the culprits to the responsibility provided for by law.

Key words: crimes, crimes related to violation of environmental safety rules, pre-trial investigation, ecological safety.

*Скічко І. А.,**асистент кафедри права**Вінницького національного аграрного університету;**аспірант кафедри кримінального процесу**Національної академії внутрішніх справ*

ВИКРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ В ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті досліджено криміналістичні основи використання спеціальних знань в досудовому розслідуванні колабораційної діяльності. Визначено засади механізму здійснення відповідного досудового розслідування, окреслено зміст і сутність використання спеціальних знань загалом, а також уточнено, чим саме відповідні спеціальні знання можуть бути корисними для конкретного досудового розслідування.

Авторкою обґрунтовується, що здійснення досудового розслідування колабораційної діяльності значно ускладнюється тими обставинами, що переважна більшість доказової інформації не знаходиться на поверхні, не вможливило швидкого, точного та однозначного встановлення винних осіб і притягнення їх відповідно до кримінальної відповідальності. Тобто, застосування спеціальних знань як інститут в досудовому розслідуванні використовується слідчим під час розслідування колабораційної діяльності як один із найбільш точних і ефективних способів встановити доказову інформацію, сформулювати уявлення про важливість, сутність та зміст учиненого діяння або ж здобутого доказу, визначити їх місце в доказовій картині загалом.

Доведено, що використання спеціальних знань надзвичайно корисні в умовах неочевидності вчинення кримінального правопорушення загалом і колабораційної діяльності зокрема, уточнено, що саме проведення експертних досліджень, а також залучення спеціалістів і фахівців до проведення оглядів місць події вчинення колабораційної діяльності може принести додаткову інформацію, щодо вчиненого протиправного діяння.

Перспектива подальшого дослідження використання спеціальних знань під час здійснення досудового розслідування колабораційної діяльності полягає в потребі аналізу міжнародного досвіду застосування даного інституту в досудовому розслідуванні та розробленні основних форм і методів адаптації результативних практик до реалій українського законодавства.

Ключові слова: спеціальні знання, колабораціонізм, відповідальність, криміналістика, слідча діяльність, експертизи.

Актуальність тематики. Розмаїття форм і способів завдання шкоди державному суверенітету та територіальній цілісності країни, зокрема й у період повномасштабного вторгнення росії на незалежні та суверенні території України дивує. Одним із найбільш поширених способів, що знайшов широке відображення в механізмі дій ворога є втягнення осіб у колабораційну діяльність, або свідому поведінку громадян осіб – як колаборантів, що відповідно, ставить під загрозу не просто функціонування окремих соціальних інститутів, а й держави загалом.

Важливо зосередити увагу на тому, що колабораційна діяльність як феномен є не лише антисоціальним явищем, а й протидержавним, а оскільки соціум і держава розглядаються як зміст і форма, важливим буде підкреслити особливу соціальну й державну небезпечність таких діянь. Відповідно, належних заходів реагування потребує вказаний виклик, а оскільки основним у даній ситуації – є забезпечення ефективного функціонування правоохоронної системи, на нашу думку, надзвичайно важливим є укріплення всіх юридичних конструкцій, що регулюють відповідну соціальну ланку.

Уточнюючи загальний контекст до окресленої теми дослідження, важливим буде вказати, що форм і методів здійснення досудового розслідування колабораційної діяльності існує безмежна кількість, їх межі визначаються виключно рамками встановленими Кримінальним процесуальним кодексом України, а також креативністю та вимогою до діяльності відповідних суб'єктів виключно у передбачений законодавством України спосіб.

Водночас, належить зауважити, що питанню здійснення досудового розслідування колабораційної діяльності загалом, а також використання спеціальних знань, як інституту досудового розслідування, що аналізує факти та першоджерела, присвячували праці багатьох вчених. Наприклад, неодноразово торкалися відповідних проблемних питань за вказаною тематикою такі дослідники: В. Бурлака, О. Кобзар, І. Козаченко, В. Малярова, А. Михайличенко, О. Татаров, Л. Удалова, М. Цуцкідзе, С. Чернявський, А. Шевчишен, В. Шепітько, О. Юхно та інші. Водночас, найбільш важливим, на нашу думку є визначення ролі й місця використання спеціальних знань в досудовому розслідуванні колабораційної діяльності, виокремлення найбільш дієвих шляхів його використання, ефективних алгоритмів і способів закріплення отриманої інформації як доказу.

Метою статті є з'ясування ролі та місця інституту спеціальних знань у процесі здійснення досудового розслідування колабораційної діяльності. Це в свою чергу зумовлює необхідність розв'язання таких дослідницьких завдань, як: 1. Окреслення розуміння інституту спеціальних знань, як способу та засобу здобуття доказової інформації; 2. Обґрунтування форм і методів використання спеціальних знань під час здійснення досудового розслідування колабораційної діяльності; 3. Підведення загальнотеоретичних і практико-орієнтованих висновків щодо окресленої проблематики.

Об'єктом статті виступають суспільні відносини, в сфері здійснення досудового розслідування колабораційної діяльності.

Предметом дослідження є використання спеціальних знань під час здійснення досудового розслідування колабораційної діяльності.

Виклад основного матеріалу статті. Використання спеціальних знань під час здійснення досудового розслідування кримінального правопорушення пов'язаного з колабораційною діяльністю нерозривно впливає на ефективність та результативність такого процесу, проте, звертаючи увагу на низку форм використання таких знань слід підкреслити, що в залежності від обраного «інструментарію», варіюється також і результат.

Використання спеціальних знань нерозривно поєднується, перш за все із залученням сторонніх у кримінальному провадженні осіб – відповідно тих, хто володіє такими знаннями.

Як зазначає Є. Лук'янчиков, Б. Лук'янчиков і С. Петряєв, звичайно, значна більшість осіб, які володіють такими знаннями (їх носіїв), не буде брати участі у судових провадженнях під час вирішення юридичних конфліктів. Проте сутність таких знань як спеціальних не зміниться, оскільки їх набуття потребує певного часу навчання, практичної або наукової діяльності, вони не є загальнодоступними для широкого кола осіб на певному етапі розвитку людства. Прикладом цьому може бути дискусія про віднесення знань у галузі права до спеціальних. Заперечуючи їх спеціальний характер, зазвичай посилаються на редакцію ч. 1 ст. 242 КПК, де зазначається: «не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права» [1]. Слід запевнитись, що «спеціальність» знань, в даному контексті розглядається як формат використання тих способів і методів здобуття доказової інформації, що має значення в досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень, які єдиним доступним і можливим у конкретних обставинах і якими не володіє суб'єкт здійснення досудового розслідування. Специфіка спеціаліста, як окремої особи, що забезпечує здійснення швидкого, повного та неупередженого досудового розслідування полягає в процесуальних особливостях оформлення результатів його діяльності, проте найбільш, на нашу думку, важливим є питання криміналістичної тактики використання спеціальних знань в досудовому розслідуванні.

В. Гончаренко, В. Нор, М. Шумило, коментуючи одразу після прийняття Кримінальний процесуальний кодекс України зазначали, що спеціаліст як консультант – фігура в судочинстві відносно нова, і ця сторона діяльності обізнаної особи задіяна далеко не повною мірою. Довідково-консультативна форма використання спеціальних знань може застосовуватися сторонами та їх представниками під час збирання доказів. Наприклад, спеціаліст може вказати стороні обвинувачення або стороні захисту на об'єкти, котрі в майбутньому можуть набути статусу речових доказів. Формулювання права спеціаліста звертати увагу сторони, яка його залучила, на характерні обставини чи особливості речей і документів якраз і наголошує на тому, що пов'язане з можливістю виявити під час проведення процесуальних дій тільки завдяки спеціальним знанням і навичкам спеціаліста – у чому полягають характерні обставини чи особливості досліджуваних речей і документів [2, с. 208]. Відповідно, залучення спеціаліста – тобто, особу, що володіє спеціальними знаннями в певній галузі – наприклад щодо дактилоскопії чи відібрання зразків для проведення експертизи, або ж проведення фonoскопичної експертизи є надзвичайно результативним, оскільки подекуди, слідова картина колабораційної діяльності певної особи чи їх групи складає лише записи телефонних розмов, або ж відеострічки з камер спостереження.

Слід також звернути увагу на неоднозначності визначення законодавцем певних положень кваліфікації колабораційної діяль-

ності, що може бути розглянуто як предмет експертизи права. Водночас, В. Шепітько зазначає, що примітивне тлумачення терміну «питання права» або «правові питання» викликає певні незгодженості під час здійснення кримінального (або іншого провадження). При цьому можуть бути достатньо складні «правові питання», які невідомі (і не можуть бути відомі) слідчому, прокурору, адвокату чи судді [3, с. 614]. Проте ж, Кримінальний процесуальний кодекс України прямо забороняє проведення експертизи й залучення спеціаліста з питань права, в той час як кримінальне процесуальне законодавство загалом, міститься не лише в кодексі, а й у судовій практиці та міжнародних угодах і актах, що й сприяє нормативній закріпленості певних осіб.

В. Шепітько, в свою чергу виділяючи декілька форм консультативної допомоги спеціаліста, вказує, що визначення повного переліку документів, які необхідно надати у розпорядження експерту суттєво впливають на його можливість фахового та предметного аналізу відповідних об'єктів на предмет приналежності за родовими чи іншими ознаками до особи-правопорушника [4]. Для здійснення досудового розслідування за фактами колабораційної діяльності, на нашу думку, важливим є повнота та достовірність всіх отриманих експертом даних, що йому передає відповідний слідчий, зокрема це стосується будь-яких об'єктів і предметів, що пов'язані з такою діяльністю (у тому числі документів, наприклад посвідчень працівника правоохоронної сфери, відео підтвердження чи аудіо плівки, що свідчать про факт «добровільності» вчинення тих чи інших дій).

Ю. Черноус та Є. Даніч пропонують розуміти термін спеціаліста як особи, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування та судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок [5, с. 595]. Відповідно, специфічність знань такої особи, обумовлює значно ширше коло її можливостей, що пов'язується зі здобуттям більш точних і правдивих доказів, у тому числі, тих, що є первинними в даному досудовому розслідуванні та безпосередньо джерелом автентичної й правдивої інформації.

Г. Глобенко вказує, що в теорії кримінального процесу визначають процесуальну та не процесуальну форми використання спеціальних знань. Так, процесуальна форма регламентується положеннями кримінального процесуального законодавства і передбачає можливість їх використання під час: а) проведення експертизи; б) проведення слідчих (розшукових) дій; в) застосування окремих заходів забезпечення кримінального провадження тощо. Непроцесуальна форма використання спеціальних знань як правило передбачається відомчими нормативно-правовими актами і здебільшого полягає у наданні довідково-консультативної допомоги слідчому, дізнавачу, прокурору. Він залучається до участі у кримінальному провадженні і є особою, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і як спеціаліст бере участь у проведенні слідчих (розшукових) дій та надає практичну допомогу слідчим в організації їх проведення [6]. В. Шикано до спеціальних знань пропонує відносити знання і практичний досвід, що виявилися необхідними для всебічного, повного та об'єктивного з'ясування обставин, що входять в предмет доказування у кримінальному провадженні [7, с. 4].

Тож, оскільки непроцесуальних форм використання спеціальних знань в досудовому розслідуванні як і процесуальних

існує декілька, важливим є зазначити, що забезпечення проведення експертизи чи допомога в проведенні обшуку приміщення (житла) колабораціоніста може бути ланками одного ланцюга, оскільки віднайдені під час такого обшуку речі та об'єкти, в подальшому можуть стати об'єктом експертизи.

Що ж стосується практичного досвіду як вид спеціальних знань, то Кримінальний процесуальний кодекс України чітко визначає, що є спеціальними знаннями й хто такий спеціаліст, відповідно така позиція, зокрема й у контексті правозастосування потребуватиме внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України.

Висновки. У статті досліджено криміналістичні основи використання спеціальних знань в досудовому розслідуванні колабораційної діяльності. Визначено засади механізму здійснення відповідного досудового розслідування, окреслено зміст і сутність використання спеціальних знань загалом, а також уточнено, чим саме відповідні спеціальні знання можуть бути корисними для конкретного досудового розслідування.

Авторкою обґрунтовується, що здійснення досудового розслідування колабораційної діяльності значно ускладнюється тими обставинами, що переважна більшість доказової інформації не знаходиться на поверхні, не вможливує швидкого, точного та однозначного встановлення винних осіб і притягнення їх відповідно до кримінальної відповідальності. Тобто, застосування спеціальних знань як інститут в досудовому розслідуванні використовується слідчим під час розслідування колабораційної діяльності як один із найбільш точних і ефективних способів встановити доказову інформацію, сформулювати уявлення про важливість, сутність та зміст учиненого діяння або ж здобутого доказу, визначити їх місце в доказовій картині загалом.

Доведено, що використання спеціальних знань надзвичайно корисні в умовах неочевидності вчинення кримінального правопорушення загалом і колабораційної діяльності зокрема, уточнено, що саме проведення експертних досліджень, а також залучення спеціалістів і фахівців до проведення оглядів місць події вчинення колабораційної діяльності може принести додаткову інформацію, щодо вчиненого протиправного діяння.

Перспектива подальшого дослідження використання спеціальних знань під час здійснення досудового розслідування колабораційної діяльності полягає в потребі аналізу міжнародного досвіду застосування даного інституту в досудовому розслідуванні та розробленні основних форм і методів адаптації результативних практик до реалій українського законодавства.

Література:

1. Лук'янчиков С. Д., Лук'янчиков Б. Є., Петряєв С. Ю. Використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник НТУУ "КПІ". Політологія. Соціологія. Право.* 2019. № 4(44). С. 125–130. DOI: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.4\(44\).199742](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.4(44).199742)
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. С. Шумила. Київ : Юстініан, 2012. 1224 с.
3. Шепітько В. Ю. Криміналістичні та спеціальні знання: сутність, співвідношення, тенденції використання. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 5 листоп.

2019 р.) / [уклад. О. І. Жеребко, А. О. Полтавський, О. В. Юдіна] ; за заг. ред. О. Г. Рувіна, Н. В. Нестор. Київ, 2019. С. 611–616.

4. Гора І. В. Проблеми використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2013. № 1. С. 209–214. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/4674>
5. Черноус Ю. М., Даніч Є. О. Особливості залучення спеціальних знань до кримінального провадження. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 5 листоп. 2019 р.) / [уклад. О. І. Жеребко, А. О. Полтавський, О. В. Юдіна] ; за заг. ред. О. Г. Рувіна, Н. В. Нестор. Київ, 2019. С. 593–597.
6. Глобенко Г. І. До питань використання спеціальних знань у кримінальному процесі. *Теоретичні та прикладні проблеми судової експертизи і криміналістики* : тези доп. учасників наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 верес. 2022 р.) / Харк. НДЕКЦ МВС України ; Харк. нац. ун-т внутр. справ ; НДІ публ. політики і соц. наук. Харків, 2022. С. 46–47. URL: <https://dspace.univ.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ed7c9de8-165e-4a88-9c44-82467263469e/content>
7. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : монографія. Київ : НАВСУ, 2002. 195 с.

Skichko I. Revealing special knowledge in the pre-trial investigation of collaboration activities

Summary. The article examines the forensic bases of using special knowledge in the pre-trial investigation of collaboration activities. The principles of the mechanism for carrying out the relevant pre-trial investigation are determined, the content and essence of the use of special knowledge in general are outlined, and the relevant special knowledge can be useful for a particular pre-trial investigation is specified.

The author substantiates that the pre-trial investigation of collaboration is significantly complicated by the circumstances that the vast majority of evidentiary information is not on the surface, does not allow for quick, accurate and unambiguous identification of guilty persons and bringing them in accordance with criminal liability. That is, the use of special knowledge as an institution in pre-trial investigation is used by the investigator during the investigation of collaboration activities as one of the most accurate and effective ways to establish evidentiary information, formulate ideas about the importance, essence and content of the committed act or evidence obtained, determine their place in the evidentiary picture as a whole.

It is proved that the use of special knowledge is extremely useful in conditions of non-obviousness of the commission of a criminal offense in general and collaboration activities in particular, it is specified that it is the conduct of expert research, as well as the involvement of specialists and specialists in conducting inspections of the scenes of collaboration activities that can bring additional information about the committed unlawful act.

The prospect of further research on the use of special knowledge during the pre-trial investigation of collaboration is the need to analyze the international experience of applying this institute in pre-trial investigation and develop the main forms and methods of adapting effective practices to the realities of Ukrainian legislation.

Key words: special knowledge, collaborationism, responsibility, criminalistics, investigative activity, expertise.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО
ТА ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВознаВСТВО

*Данильченко О. С.,
аспірантка кафедри міжнародного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

РОЛЬ ІСТОРИЧНОГО ТА ФІЛОСОФСЬКОГО ФАКТОРІВ У ФОРМУВАННІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ КНР

Анотація. Міжнародно-правова доктрина Китайської Народної Республіки обумовлюється багатьма факторами неправового характеру, вплив яких необхідно враховувати для комплексного бачення підходу Китаю до міжнародного права. Їх аналіз дозволяє краще зрозуміти певні особливості, на основі яких виокремлюють «теорію міжнародного права з китайською специфікою» (中国特色国际法理论). Стаття присвячена дослідженню впливу історичного та філософського факторів на формування міжнародно-правової доктрини КНР.

У статті розглядаються притаманні історичній науці Китаю такі поняття як «країна-цивілізація», «стратегічне мислення», «історична пам'ять» та підкреслюється їх вплив на глобальне мислення китайців, особливий стиль зовнішньої політики та міжнародно-правової практики КНР, встановлення та підтримки двосторонніх відносин з окремими країнами. У роботі звертається увага на сучасні міждисциплінарні дослідження з міжнародного права та історії Китаю, які розглядаються в якості окремого напрямку наукової діяльності китайських юристів-міжнародників.

Автор зазначає, що з усіх філософських шкіл Китаю конфуціанство (儒家) та легізм (法家) визначають сучасну зовнішню політику та міжнародно-правові засади політики КНР. Автор розглядає дві базові для китайської концепції права категорії: «лі» (礼) та «фа» (法), а також поняття «міжнародного лі». Автор доходить висновку, що використання цих категорій ведеться у двох напрямках: перший – шляхом запропонованих КНР зовнішньополітичних ініціатив, що покликані привносити у міжнародне право ідею того самого «лі», адже відображають традиційні морально-етичні цінності конфуціанства; другий – шляхом участі у формулюванні міжнародного права через Генеральну Асамблею ООН з пропозиціями своїх концепцій.

Автор підкреслює, що вплив філософського фактору простежується також у тому, що Китай традиційно надає перевагу консультаціям, посередництву та примиренню, ніж формальним методам вирішення спорів.

На основі проведеного аналізу автор доходить висновку, що для комплексного бачення міжнародно-правової доктрини Китаю насамперед необхідно враховувати контекст його величній історії та багатій філософській спадщини.

Ключові слова: КНР, міжнародне право, міжнародно-правова доктрина, історичний фактор, історична пам'ять, страгатагеми, філософський фактор, конфуціанство, легізм, «лі», «фа», «міжнародне лі».

Постановка проблеми. Підхід Китаю до міжнародного права визначається впливом багатьох факторів неправового характеру, серед яких окреме місце займають історичний та філософський чинники. Їх вплив для дослідника із західним типом мислення часто буває непоміченим та здається не надто важливим, однак реальність така, що для Китаю все, що пов'язано з його історико-філософською спадщиною, як великої цивілізації світу має дуже цінне, майже сакральне значення. З огляду на це для зображення повноти картини китайського бачення міжнародного права ми не можемо оминати своєю увагою історико-філософське підґрунтя формування міжнародно-правової доктрини КНР.

Метою цієї статті є аналіз впливу історичного та філософського факторів на формування доктрини міжнародного права Китаю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед значної кількості праць китайських, західних та українських дослідників з історії та філософії Китаю з'явилась певна кількість робіт, присвячених надзвичайно вузькій тематиці – впливу цілої низки окремих факторів на формування сучасної китайської доктрини міжнародного права. Окремі питання взаємодії китайської історії й філософії та міжнародного права висвітлені у працях таких науковців як Пань Цзюнью (潘俊武), Ігнасіо де ла Расілла (睿思来), Хао Яецзи (郝雅焯子), Вен Лі (翁里), Люк Т. Лі (Luke T. Lee), Вейлен В. Лай (Whalen W. Lai) тощо. Однак проблематика їх впливу на формування міжнародно-правової доктрини Китаю залишається поки що недослідженою в українській науці міжнародного права.

Вклад основного матеріалу. На нашу думку, логічним було б розпочати з *історичного фактору*, який фактично задав тон особливому типу мислення китайців та їх специфічному розумінню ролі «Серединної держави» (中国) у світі. Як справедливо наголошує відомий українських синолог, доктор філософських наук В.О. Кіктенко, «Китай – усе-таки дещо інакша країна, “країна-цивілізація”, як її називають науковці. І в цьому її велика відмінність. Немає жодного іншого такого феномену і дуже складного об'єкта дослідження» [3]. З цього приводу Г. Кіссінджер у своїй праці «Про Китай» зазначив таке: «Китайські еліти росли зі звичним розумінням того, що Китай унікальний: це не просто “велика цивілізація” серед інших, а сама по собі Цивілізація» [13, с. 25]. І звичайно ж, не можна не навести відомий вислів американського політолога Люсьєна Пая, що Китай – це «цивілізація, що тільки вдає з себе державу» [20]. З огляду на це будь-яка спроба зрозуміти дипломатію, зовнішню політику чи міжнародне право Китаю має базуватися на розумінні і в контексті величній історії цієї країни. Саме кількатисячолітня неперервна історія Китаю (існує думка, що більш коректно є теза про історію правління різних династій, які послідовно змінювали одна одну) стала важливою передумовою його впевненої, але водночас обережної зовнішньої політики, непохитної та безкомпромісної позиції щодо захисту національних інтересів та послідовної міжнародно-правової діяльності.

Вважається, що вплив історії насамперед був вирішальним для розвитку глобального, масштабного і комплексного

бачення Китаєм усіх питань міжнародної співпраці та власної ролі у міжнародних справах. Тільки за умов наявності такого бачення Китай зміг стати ініціатором безпрецедентної за своїми масштабами пропозиції – геоекономічного проекту «Один пояс, один шлях» (一帶一路), будувати власну космічну станцію «Тяньгун» (天宮), запускати космічні місії на Місяць, реалізовувати власну Арктичну стратегію, успішно впроваджувати технології штучного інтелекту майже в усі сфери суспільного життя тощо.

Особливе розуміння Китаєм *історичного часу* виявляється у стратегічному мисленні, зведеного в ранг мистецтва. Швейцарський синолог Харро фон Зенгер навіть говорить про вищий, «тонкий» рівень планування, який він називає «supraplanning», тобто планування з розрахунком на десятиліття і з використанням стратега (谋略) як одного з інструментів [22, с. 1]. Справді, якщо західні еліти думають категоріями не більше п'яти-десяти років, то китайські політики мислять масштабами століття та продумують планування на довгострокову перспективу. Вони бачать події світу зовсім інакше і знають, як «трати в довгу». Плани розвитку двосторонніх відносин з ключовими гравцями на міжнародній арені, а також послідовність у міжнародно-правовій позиції з багатьох питань (захист основних цілей та принципів Статуту ООН, концептуальна ідея неприєднання до блоків, захист морських прав та інтересів у Південно-Китайському морі, невизнання будь-яких варіантів самовизначення окремих суб'єктів, участь у формуванні системи колективної безпеки в АТР та ін.) розраховані на десятиліття вперед. На підтвердження цього зазначимо, що ці та інші довгострокові плани цілком відповідають реалізації «великих історичних завдань» провідної партії: просування модернізації, завершення возз'єднання Батьківщини, захист миру в усьому світі і стимулювання спільного розвитку, намічених до «двох столітніх ювілеїв» 两个一百年 (побудова «середньо-заможного суспільства» до 2021 року, перетворення КНР у модернізовану соціалістичну державу до 2049 року) [6].

Говорячи про історичний фактор, не можемо не згадати і про таке явище як *«історична пам'ять»*, яке займає особливе місце в системі міждержавних взаємодій, оскільки впливає на двосторонні відносини Китаю з іншими країнами та використовується китайським керівництвом у зовнішньополітичній риторикі. Для прикладу, сучасні відносини Китаю з Японією будуються саме з погляду минулого, зокрема подій 1931–1945 років. Відносини Китаю з країнами Західної Європи теж розглядаються крізь призму історичного досвіду – «століття принижень» («百年国耻» – період історії Китаю з 1840-х до 1940-х років, ознаменований низкою програних воєн, нерівних договорів і поступок західним державам). На думку професора міжнародних відносин Цзілінського університету Ван Лі, одними з основних цілей сучасної політики КНР є: стати великою державою, відновити історію та отримати визнання з боку західних держав, включаючи Японію, оскільки під час «століття принижень» місце Китаю у світовій системі було дуже несправедливим [7, с. 44]. Разом з тим такий статус Китаю в минулому посприяв налагодженню співпраці в багатьох сферах з країнами Центральної Африки. Основа концепції їх співробітництва – теза про спільність «історичної долі» Китаю та Африки, під якою розуміється колишня залежність обох регіонів від європейських колоніальних імперій, що розглядається ними переважно як негативний історичний досвід.

До цього варто додати, що ця категорія – «історична пам'ять» – розглядається в Китаї як основа національної державності та важливий фактор національної ідентичності китайців, що принципово відрізняє їх від усього оточуючого світу. Необхідно підкреслити, що донедавна однією з характерних рис китайської історичної пам'яті була *«віктимізація»* китайської держави і суспільства, тобто утвердження його положення як жертви, що постраждала від іноземного вторгнення [8]. Однак з обранням Сі Цзіньпіна генеральним секретарем ЦК КПК та головою КНР ставлення до цієї категорії змінилося: з «пам'яті жертви» на «пам'ять переможця». Показовим прикладом цього є відношення Китаю до Другої світової війни. Довгі роки наголошували на японській агресії та стражданнях китайського народу, проте останнім часом Китай став позиціонувати себе як країну-переможницю, що здійснила вагомий внесок у розгром японського милітаризму. Існують думки, що політика пам'яті КНР у майбутньому може вплинути на розуміння європейцями Другої світової війни як «світової антифашистської війни», у якій «азійський складник» є не менш значущим порівняно з тими подіями, що відбувалися в Європі [1, с. 107]. Наразі китайські вчені у своїх публікаціях з міжнародного права все частіше наголошують на тому, що наприкінці Другої світової війни Китай як перша країна, що постраждала від фашистської агресії, не тільки першим запропонував створити міжнародний антифашистський єдиний фронт, але й брав активну участь у становленні післявоєнного міжнародного порядку, у якому головну роль відіграла б ООН [27]. Таке трактування історії в КНР демонструє зв'язок китайської історичної пам'яті із зовнішньополітичним та міжнародно-правовим позиціонуванням держави.

На нашу думку, варто звернути увагу і на те, що на сьогодні міждисциплінарні дослідження з міжнародного права та історії Китаю є окремим напрямком наукових досліджень. Професор Цзян Шисун (蒋世松) узагальнив думки своїх колег і дійшов висновку, що завдяки зусиллям вчених-міжнародників, істориків права та істориків це дуже актуальний і перспективний напрям досліджень. Разом з тим, він підкреслює цікавий факт, що в Китаї історики, як не дивно, були більш захоплені і продуктивні в цій галузі, ніж правознавці. Вони майже не співпрацювали щодо публікацій, організації різних товариств та інших видів академічної діяльності [12, с. 11]. У сучасних умовах ця ситуація змінюється. Це яскравий приклад того, як представники інших галузей знань можуть розвивати доктрину міжнародного права, через що їх діяльність та пропонувані ними ідеї теж потрібно брати до уваги.

Вагому роль у процесі напрацювання зовнішньополітичних концепцій та формулювання міжнародно-правової позиції Китаю відіграє притаманна цій цивілізації *система духовної культури*. Хоча китайське суспільство тривалий час не культивувало жодної довіри до права як засобу забезпечення соціального порядку і справедливості [9, с. 354; 11, с. 106; 24, с. 21; 17, с. 80] (традиційна китайська культура з давніх часів наголошувала на дотриманні морально-етичних категорій, пошуку гармонії та підпорядкуванні природному порядку), як стверджують професори міжнародного права Хе Чжипен (何志鹏) та Сунь Лу (孙璐), китайська цивілізація протягом тисячоліть і процес модернізації Китаю протягом більш ніж століття не тільки сформували культуру, що живить і збагачує китайську теорію міжнародного права, але й заклали академічну основу

для розвитку китайської теорії міжнародного права [11, с. 31]. У чому саме ми можемо спостерігати прояви впливу китайської філософії на розуміння Китаєм міжнародного права?

Видатний китайський історик династії Хань Сима Цянь (司马迁) у своїй монументальній праці «Історичні записи» (史记) згадує шість філософських шкіл: інь і ян, конфуціанство, моїзм, номіналізм, легізм і даосизм. З цих шести шкіл лише три – на думку одних дослідників, це конфуціанство, легізм і даосизм [14, с. 332], на думку інших, це конфуціанство, легізм і буддизм [16, с. 1307] – традиційно розглядаються як основні елементи фундаменту китайської концепції права. У свою чергу, з цих трьох напрямків конфуціанство – більшою мірою та легалізм – меншою визначають сучасну зовнішню політику та міжнародно-правову активність КНР.

На нашу думку, для розуміння цієї позиції, вартим є стисла характеристика двох базових категорій: «лі» (礼) та «фа» (法), що представляють традиційну для Китаю концептуальну дихотомію для розуміння бінарних правових явищ у китайському суспільстві. Відразу зазначимо, що жоден англійський чи український еквівалент не охоплює всіх особливостей концептів «лі» та «фа» [18, с. 234], тому у даній роботі ми будемо послуговуватися транскрибуванням цих китайських реалій українською мовою. Загалом поняття «лі» стосується етики та моральних правил правильної поведінки, що також тісно пов'язане з дао і природним порядком, що дає підстави багатьом фахівцям порівнювати «лі» із західним природним правом. Поняття «фа», хоча і перекладається як «закон», насправді має набагато вужче значення, адже у Стародавньому Китаї стосувалося виключно концепції кримінального права, відповідно не є позитивним правом у західному розумінні [19, с. 1–2; 16, с. 1309]. Важливо те, що для нас, дослідників із західним типом мислення, ці поняття виглядають взаємовиключними, однак в очах китайців «лі» та «фа» були створені, щоб координувати і доповнювати один одного [16, с. 1309], а тому функціонують одночасно для мирного і впорядкованого суспільства під назвою «гармонійне суспільство» (和谐社会) [19, с. 3]. Однак традиційно домінувало й продовжує мати сильний вплив у сучасному Китаї саме «лі», як у міжособистісних, так і в міждержавних відносинах [16, с. 1309].

З огляду на це Китай вважає, що пріоритетом для міжнародного співтовариства є побудова своєрідного «міжнародного лі» у якості основи для міжнародного права, що слугуватиме загальним цілям миру, розвитку та співробітництва [19, с. 3]. До того, як у 1840-х роках західні держави змусили Китай відкритися світові та зруйнували його тодішню концепцію «міжнародного лі», нею передбачалося наступне: Китай вважається центром світу, тому міжнародний порядок повинен базуватися на його культурній перевазі; відносини між Китаєм та його сусідами базувалися не на концепції суверенної рівності та незалежності держав, а вважалися подібними до відносин між батьком і сином; ієрархічний китаєцентричний світовий порядок опирався на моральні чесноти, а не на військову силу [26]. До слова, коли сучасне міжнародне право, засноване на суверенній рівності і незалежності всіх держав, було представлено в Китаї, Китай був вражений [15]. Власне, відтоді, як Китай почав взаємодіяти з міжнародним правом, він постійно шукав у ньому «міжнародне лі» та сприймав усі міжнародні правила як упереджені щодо країн третього світу (до якого відносив і себе), закликаючи їх створювати нові, адже вважав, що міжнародне

право, яке не розвинулося з «міжнародного лі», не є «справжнім правом» [18, с. 236]. У такому випадку, з китайської точки зору, пріоритет повинен бути відданий роботі зі встановлення або перегляду «лі» на міжнародному рівні [19, с. 7]. Постає закономірне питання – яким чином це має здійснюватися?

Вбачається, що ця робота ведеться у двох напрямках. Перший полягає в тому, що як зазначив професор Школи міжнародного права Північно-Західного університету політичних наук і права Пань Дзюнью (潘俊武), нові міжнародні правила, які прагне створити Китай, нерозривно пов'язані з сучасною китайською ідеологією та політикою, і зовнішня політика Китаю поки що як тимчасова заміна відіграє роль «міжнародного лі» [18, с. 237]. На жаль, професор не пояснив, що мається на увазі під цим твердженням, однак можна припустити, що чи не всі зовнішньополітичні ініціативи Китаю покликані привносити у міжнародне право ідею того самого «лі», адже відображають традиційні морально-етичні цінності конфуціанства. В той же час, як зазначає В.О. Кіктенко, традиційне конфуціанське моралістичне бачення світу відродилося в сучасній зовнішній політиці Китаю [5, с. 27]. Зокрема, «п'ять принципів мирного співіснування» (和平共处五项原则), концепції «гармонійного світу» (和谐世界) та «спільноти єдиної долі людства» (人类命运共同体) втілюють наступні конфуціанські принципи: «дорожити миром» (和为贵), «єдність без уніфікації / досягати згоди за наявності розбіжностей / співіснування при повазі різноманітності» (和而不同), «доброчинливі відносини з сусідами – цінність для держави» (亲仁善邻, 国之宝也), «взаємовигідне співробітництво» (合作共赢) тощо. На основі цих цінностей Китай пропонує альтернативне стратегічне бачення шляхів вдосконалення моделі міжнародних відносин та глобального регулювання [2, с. 644], що передбачає максимальне зниження рівня напруженості і запобігання конфліктам [5, с. 27]. Як вбачається, Китай сам створює реальні передумови для глобальної проєкції китайських цивілізаційних цінностей у світ.

Другий напрямок полягає в тому, що Китай має намір брати участь у формуванні міжнародного права через Генеральну Асамблею ООН, яка розглядається як форум, де голос третього світу може і має бути почутий. На думку китайських юристів-міжнародників, резолюції Генеральної Асамблеї є автентичним тлумаченням положень Статуту ООН, особливо ті, які прийняті одностайно; і найбільш очевидним впливом цих резолюцій на розвиток міжнародного права є їхня доказова цінність у формуванні звичаєвого міжнародного права [25]. Тому для Китаю було важливо, щоб його концепції знайшли своє відображення не лише в китайських документах, а й у міжнародно-правових актах. Наприклад, поняття «спільноти єдиної долі людства» – перша китайська концепція, включена у резолюції ООН (Резолюція ГА ООН №2344 від 17.03.2017 «Щодо сприяння миру і стабільності в Афганістані та прилеглому регіоні»; Резолюції Ради ООН з прав людини № 25/11 «Питання про реалізацію в усіх країнах економічних, соціальних і культурних прав» та №34/12 від 23.03.2017 «Право на харчування»; Резолюції ГА ООН № 69/32 «Не розміщувати першими зброю в космічному просторі» та №72/250 від 06.11.2017 «Подальші практичні заходи щодо запобігання гонці озброєнь у космічному просторі»; Резолюція Ради ООН з прав людини № 43/21 від 22.06.2020 «Сприяння взаємовигідному співробітництву в галузі прав людини» [28; 10, с. 359; 23 с. 65]).

Дослідники Уханського інституту міжнародного права Ігнасіо де ла Расілла (睿思来) та Хао Яецзи (郝雅焯子) звертають увагу на те, що окрім традиційної опори китайського зовнішньополітичного курсу на консервативні цінності конфуціанства, деякі фактори свідчать на користь застосування оновленого легістського підходу Китаю до міжнародних відносин як найбільш відповідного інструменту його грандіозної стратегії «мирного розвитку / піднесення» (和平发展 / 和平崛起) [10, с. 342]. На їх думку, цей підхід являє собою новий, більш рішучий етап у взаємодії Китаю з міжнародним правом та його внеску у формування міжнародного права, в тому числі завдяки зусиллям з вербальної «китаїзації» міжнародно-правових концепцій [10, с. 378]. Найбільш очевидно легалізм проявляється в обґрунтуванні Китаєм концепції «спільноти єдиної долі людства», яка передбачає конкретні заходи з постійного розширення міжнародних договірних зобов'язань Китаю у різних галузях міжнародного права, а також гарантування ефективного виконання міжнародних зобов'язань Китаю на внутрішньодержавному рівні. Крім того, за цією концепцією Китаю необхідно просувати інновації у сфері врегулювання міжнародних спорів та зусилля, спрямовані на покращення міжнародної ефективної співпраці у питаннях глобальної безпеки [10, с. 378–379]. Ймовірно, такі інновації пропонуватимуться Китаєм у контексті конфуціанського розуміння ним цих явищ.

За словами Р. Давіда, пошук примирення, що застосовуються китайцями у внутрішніх відносинах, видається не менш бажаним і в ракурсі міжнародного права [9, с. 365]. Домінування «лі» завжди заохочувало сторони спору вирішувати свої розбіжності шляхом діалогу, а не судового розгляду [19, с. 5], що позначилося і на стратегії Китаю щодо вирішення міжнародних спорів. Хоча за останні 40 років відбулися доволі позитивні зміни у ставленні Китаю до міжнародних судових установ, у випадках, що стосуються основних національних інтересів КНР, перевага надається переговорам і консультаціям для їх врегулювання [18, с. 246]. Підхід Китаю щодо політичного врегулювання міжнародних конфліктів є принциповим та відображає його прагнення позиціонувати себе як винятково мирну країну (пункт 4 «Позиції Китаю щодо політичного врегулювання української кризи» 2023 року), миротворця та медіатора між сторонами конфлікту (відновлення дипломатичних відносин між Саудівською Аравією й Іраном за посередництва Китаю 2023 року). Вплив філософії конфуціанства також вбачається у тому, що Китай виступає проти будь-яких односторонніх санкцій, не схвалених Радою Безпеки ООН (що відображено, наприклад, у пункті 10 «Позиції Китаю щодо політичного врегулювання української кризи» 2023 року), а для підтримання міжнародного порядку Китай віддає перевагу політичним переговорам і координації замість використання примусових заходів проти країн-об'єктів санкцій, тому не поспішає підтримувати резолюції, які допускають використання військової сили Радою Безпеки ООН [21, с. 69].

У контексті впливу філософського фактору не можна не згадати і про конфуціанський концепт «обличчя» (面子), тобто образ і репутація країни на глобальному рівні, надзвичайно важливий і щодо формулювання Китаєм своєї міжнародно-правової позиції. У сучасному політичному та інформаційному середовищі це має особливе значення, бо будь-яка серйозна помилка («втрата обличчя» 丢面子), зроблена Китаєм на міжнародній арені, може підірвати легітимність керівництва всере-

дині країни [4, с. 72], а також поставити під загрозу реалізацію багатьох ініціатив, розрахованих на десятиліття вперед. Тому в багатьох складних міжнародно-правових питаннях Китай шукає для себе можливості без «втрати обличчя» запропонувати власне бачення щодо будь-яких можливих ситуацій і подій.

Висновки. Отже, розглянувши роль історичного і філософського факторів у формуванні міжнародно-правової доктрини КНР, можемо дійти висновку про те, що будучи найдавнішою цивілізацією у світі, Китай повною мірою залучає творчий потенціал власної історії та філософської спадщини, що забезпечує йому унікальну ефективність та відносно стабільність протягом багатьох століть. Внаслідок цього і на сучасну доктрину міжнародного права КНР необхідно дивитися крізь призму китайської історії та філософії. Це допоможе нам у розумінні багатьох зовнішньополітичних ініціатив Китаю, активності та ініціативності при прийнятті міжнародно-правових актів і його діяльності на міжнародній арені.

Література:

1. Богінська І. В. Конфлікти пам'яті в міжнародних відносинах. *Регіональні студії*. 2021. № 24. С. 103–109.
2. Данильченко О. С. Вплив конфуціанських традицій на формування сучасної зовнішньої політики КНР (на прикладі концепцій гармонії 和谐 та миру 和平). *Матеріали Міжнародної науково-практичної відеоконференції "Ad orbem per linguas. До світу через мови"*. 2021. С. 644–646.
3. Інтерв'ю доктора філософських наук В. О. Кікпенка програми «Про науку. Компетентно». URL: <https://sinologist.com.ua/kytaj-tse-krajina-tsyvilizatsiya-yaka-vplyvaye-i-vplyvatyme-na-te-yak-vyglyadatyte-svit/>
4. Китай очима Азії: колективна монографія. Київ: Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України; Українська асоціація китаєзнавців, 2017. 316 с.
5. Кікпенко В. О. Філософія американського прагматизму, конфуціанство та китайська модернізація. *Китаєзнавчі дослідження*. 2016. № 1–2. С. 18–29.
6. Пойта Ю. Комуністична партія Китаю – 100 років при владі: основні здобутки та виклики. Аналітична записка. *Азійський монітор (публікації експертів)*. 2020.
7. Стратегічне мислення китайських лідерів та погляд на Україну з Піднебесної: інтерв'ю з професором міжнародних відносин Цзілінського університету паном Ван Лі. *Україна-Китай*. 2020. № 1(19). С. 44–51.
8. Coble, P. M. China's "new remembering" of the Anti-Japanese War of Resistance, 1937–1945. *The China Quarterly*. 2007. № 190. P. 394–410.
9. David R., and Jauffret-Spinosi C. Les grands systemes de droit contemporains. Paris: Dalloz, 2002. 553 p.
10. de la Rasilla, I., and Yayezi, Hao. The Community of Shared Future for Mankind and China's Legalist Turn in International Relations. *Chinese Journal of International Law*. 2021. № 20(2). P. 341–379.
11. He, Zhipeng, and Sun, Lu. *A Chinese Theory of International Law*. Springer, 2020. 245 p.
12. Jiang, Shisong. Charting Socio-Legal Approaches to International Law in China: Taking the Interdisciplinary Study of International Law and History as an Example. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*. 2020. № 9. P. 1–15.
13. Kissinger H. *On China*. Penguin Press, 2011. 608 p.
14. Li, Weng. Philosophical influences on contemporary Chinese law. *Indiana International and Comparative Law Review*. 1995. № 6:2. P. 327–336.
15. Li, Zhaojie. Teaching, Research, and the Dissemination of International Law in China: The Contribution of Wang Tieya. *Canadian Yearbook of International Law*. 1994. № 31. P. 189–218.

16. Lee, Luke T., and Whalen W. Lai. The Chinese conceptions of law: Confucian, Legalist, and Buddhist. *Hastings Law Journal*. 1977. № 29. P. 1307–1329.
17. Orts, Eric W. The rule of law in China. *Vanderbilt Journal of Transnational Law*. 2001. №34. P. 43–115.
18. Pan, Junwu. Chinese Philosophy and International Law. *Asian Journal of International Law*. 2011. № 1(2). P. 233–248.
19. Pan, Junwu. Chinese Philosophy and International Law. URL: http://asiansil-jp.org/wp/wp-content/uploads/2012/07/junwu_pan.pdf
20. Pye, L. W. Social science theories in search of Chinese realities. *The China Quarterly*. 1992. № 132. P. 1161–1170.
21. Reznikova N., Ivashchenko O., Panchenko V. Міжнародне співробітництво в сфері економічної дипломатії: досвід КНР крізь призму реалізації політики санкцій. *Spolecznosc międzynarodowa w obliczu przemian: ujęcie wieloaspektowe*. 2020. № 62. С. 62–86.
22. Senger, H. Stratagems as a Means of Achieving Justice and Spreading Truth. *Laws*. 2023. № 12.3. P. 1–13.
23. Staiano, M. F. Chinese Law and Its International Projection: Building a Community with a Shared Future for Mankind. Springer Nature, 2023. 74 p.
24. Turner, K. Rule of law ideals in early China. *Columbia Journal of Asian Law*. 1992. № 6(1).
25. Wang, Tiewa. International law in China: historical and contemporary perspectives. *The Chinese Yearbook of International Law*. 1991. № 1.
26. Zhaojie, Li. Traditional Chinese World Order. *The Chinese Journal of International Law*. 2002. №1. P. 20–58.
27. 将小红, 开放的中国与国际法. 社会科学文献出版社, 1995. 415页.
28. 什么是人类命运共同体? 中央纪委监察部网站, 2018. URL: https://www.ccdi.gov.cn/special/zmsjd/zm19da_zm19da/201801/t20180116_161970.html

Danylchenko O. The role of historical and philosophical factors in the formation of the PRC international legal doctrine

Summary. China’s international legal doctrine is determined by many non-legal factors, the impact of which must be taken into account for a comprehensive vision of China’s approach to international law. A detailed analysis of these factors will enable a better understanding of certain

features on the basis of which the “theory of international law with Chinese characteristics” (中国特色国际法理论) is distinguished. The article is devoted to the study of the influence of historical and philosophical factors on the formation of China’s international legal doctrine.

The author examines such important concepts as “country-civilisation”, “strategic thinking”, “historical memory” and describes how they have influenced the global thinking of the Chinese, their special style of foreign policy and international legal practice, and bilateral relations with individual countries. The author emphasises that today, interdisciplinary research on international law and Chinese history is a separate area of scientific activity of Chinese international lawyers.

The author notes that among all the Chinese philosophical schools, Confucianism (儒家) and legalism (法家) determine the modern foreign policy and international law of the PRC. The author examines two categories which are basic to the Chinese concept of law: “li” (礼) and “fa” (法), as well as the concept of “international li”. In China’s view, it is now necessary to establish or revise “li” at the international level. The author comes to the conclusion that these categories are used in two ways: first, through the foreign policy initiatives proposed by China, which are intended to bring the idea of the same “li” into international law, as they reflect the traditional moral and ethical values of Confucianism; second, through participation in the formulation of international law through the UN General Assembly with proposals of its concepts (e.g., inclusion of the concept of “community of shared future for mankind” in UN resolutions). The influence of the philosophical factor can also be seen in the fact that China traditionally prefers consultations, mediation and reconciliation to formal methods of dispute resolution.

Based on this analysis, the author concludes that for a comprehensive vision of China’s international legal doctrine, first of all, it is necessary to take into account the context of its majestic history and rich philosophical heritage.

Key words: the PRC, international law, international legal doctrine, historical factor, historical memory, philosophical factor, Confucianism, legalism, “li”, “fa”, “international li”.

ОРГАНІЗАЦІЯ СУДОВИХ ТА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

*Микитюк С. В.,
керівник п'ятого слідчого відділу
Державного бюро розслідувань*

СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ ТА ПРОБЛЕМИ ЙОГО ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті розкриваються проблеми становлення та забезпечення незалежності Державного бюро розслідувань та процесуальної самостійності слідчих, удосконалення статусу слідчого та оптимізації правовідносин слідчих ДБР і прокурора з урахуванням дії КПК України та законодавства про слідчі органи і прокуратуру.

Прокурорський нагляд за дотриманням законів слідчими ДБР не повинен поєднуватись з функцією керівництва слідством при виконанні яких можуть виникати іманентні дисонанси, конкуренції та конфлікту інтересів.

Процесуальне керівництво розслідуванням доцільно здійснювати не шляхом всеохоплюючих клопотань з боку слідчого до прокурора про дозвіл на провадження слідчих дій, а шляхом простого обов'язкового повідомлення прокурора про всі рішення прийняті у кримінальному провадженні та про виконані слідчі дії, що пов'язані з обмеженням прав і свобод людини.

З урахуванням рішень ЄСПЛ, зокрема, у справі 2011 року «Михалкова та інші проти України», пропонується система заходів щодо зміцнення незалежності та процесуальної самостійності слідчого.

Зважаючи на багатогранність роботи слідчих ДБР та особливості підслідних їм кримінальних справ (включаючи злочини вчинені прокурорами) варто забезпечити створення окремої самостійної та незалежної аторнейської служби нагляду за законністю в діяльності ДБР, яка б не була підпорядкована Офісу генерального прокурора.

З урахуванням підслідності ДБР справ щодо корупційних та інших посадових кримінальних правопорушень, які вчинені прокурорами, необхідно запровадити нову модель виконання функції незалежного процесуального керівництва слідством та нагляду за законністю розслідування таких кримінальних проваджень. Таку функцію доцільно доручити новій правовій інституції – самостійній аторнейській службі, яка була би незалежною від прокуратури.

Доцільно розширити коло слідчих дій, які можуть проводитись за самостійним рішенням слідчого ДБР, без погодження з прокурором чи за ухвалою слідчого судді.

Ключові слова: слідчий, слідчі Державного бюро розслідувань, незалежність слідчого, процесуальна самостійність слідчого, аторней.

Постановка наукової проблеми та її значення. З становленням України як незалежної суверенної держави виникла релевантна проблема забезпечення протидії злочинності та ефективної діяльності слідчих органів. З роки незалежності України було опрацьовано різні концепції щодо створення нових слідчих органів та організації їх діяльності. 27 листопада 2018 року в Україні розпочало здійснювати слідчу та правоохоронну діяльність Державне бюро розслідувань (далі – ДБР). Особливості його діяльності обумовлюються колом злочинів

і кримінальних проступків, які віднесені до підслідності Державного бюро розслідувань, можливостями протидії слідчій діяльності з використанням владних повноважень фігурантів справ та інших зацікавлених осіб, недосконалістю законодавчих норм, якими регламентовані взаємовідносини слідчих ДБР та уповноважених осіб на здійснення прокурорського нагляду і керівництва слідством. Аналіз слідчої практики показує на необхідність комплексного аналізу даних проблем крізь призму концепції забезпечення незалежності та процесуальної самостійності слідчого.

Актуальність проблеми. Протидії корупції та посадовим злочинам потребує комплексного аналізу питань забезпечення їх незалежності та процесуальної самостійності слідчих ДБР.

Аналіз останніх наукових досліджень цієї проблеми показує на значну увагу вчених-процесуалістів до проблеми статусу та гарантій діяльності слідчих. Дана проблема піднімається в працях О. В. Бауліна, Ю. М. Грошевого, Д. П. Письменного, В. Г. Дрозд, М. В. Корнієнка, В. С. Кузьмічова, Б. В. Романюка, В. М. Тертишника, Ю. М. Черноус, Л. Д. Удалової та інших дослідників. [3–18]. Праці указаних та інших авторів створюють важливу доктринальну основу для подальших наукових пошуків.

Метою даної роботи є визначення основних алгоритмів подальшого удосконалення організації та діяльності органів розслідування та удосконалення статусу і гарантій діяльності слідчих ДБР.

Викладення основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Першоджерелом інституту слідчого можна вважати відомого з часів Київської Русі так званого вірника, до компетенції якого, згідно норм Руської Правди, відносилось здійснення розслідування.

Витоки ідей становлення самостійного та незалежного слідчого апарату можна знаходити в законодавчих актах 19 століття в правовому полі яких перебувала частина українських земель. Зокрема, 20 листопада 1864 року був затверджений Устав кримінального судочинства, згідно якого функція розслідування покладалась на судових слідчих; судова влада відокремлювалась від законодавчої і виконавчої, слідчі були незмінювані в своїй посаді, призначались на посаду за поданням Міністра юстиції, до того ж тільки суд міг давати вказівки слідчому, перевіряти його діяльність, вилучати і передавати іншому слідчому, або закривати справи. Жалоби на дії слідчих розглядав суд. Нове, як кажуть – давно забуте старе.

З моменту становлення України як суверенної, самостійної, незалежної держави, функції розслідування виконували слідчі підрозділи прокуратури, МВС та СБУ України. При цьому основний масив кримінальних проваджень відносився до компетенції слідчих МВС України, які разом з оперативними служ-

бами та експертними установами знаходились в структурі МВС. Такий стан справ мав певні недоліки та викликав певну критику. Зокрема науковці звертали увагу на той факт, що перебування слідчих у підлеглих керівників райвідділів МВС, не завжди відповідало гарантіям їх незалежності, до того ж само МВС перебувало в структурі виконавчої влади, що не виключало можливості впливу на самих слідчих цього відомства та забезпечення об'єктивності розслідування посадових злочинів. Згідно діючого на той час процесуального законодавства (КПК України 1961 року) керівник слідчого відділу мав право давати вказівки слідчому про провадження попереднього слідства, передавати справу від одного слідчого до іншого. Вказівки керівника слідчого відділу у кримінальній справі які давались слідчому в письмовій формі були обов'язковими для виконання, а оскарження цих вказівок прокурору не зупиняло їх виконання, за винятком випадків, передбачених ч. 2 ст. 114 КПК України.

Безумовно, ці повноваження не зовсім узгоджувались з процесуальним статусом самостійності і незалежності слідчого.

Як зауважував з цього приводу В. М. Тертишник, склався дуже небезпечний інститут, коли начальник слідчого підрозділу має адміністративну владу (вирішує питання премій, розміру зарплати, присвоєння звання і просування слідчого по службі, звільнення його з роботи) і наділений правом процесуального контролю за розслідуванням кримінальних справ, що може тягти самі негативні наслідки. З урахуванням розширення судового контролю та збереження прокурорського нагляду за діяльністю слідчого функції начальника слідчого підрозділу слід переглянути. Негоже, коли одного працюючого слідчого контролюють зразу троє, та ще й з повноваженнями давати вказівки. Процесуальний контроль і нагляд за законністю при проведенні досудового розслідування мають здійснювати виключно особи відносно яких слідчий не знаходиться в адміністративній чи іншій підлеглих. Адміністративна влада не повинна поєднуватись з функцією розслідування, контролю чи нагляду в одній особі. Реалізація загальної ідеї правової держави розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову, стосовно статусу слідчого вимагає відокремлення адміністративно-розпорядчих повноважень від функцій розслідування та прокурорського нагляду і процесуального контролю [17, с. 38–44].

Науковцями та практикуючими слідчими висловлювались пропозиції та сформульовані проекти, які передбачали різні варіанти вирішення проблеми зміцнення статусу та гарантій діяльності слідчих: від створення єдиного Слідчого комітету при Міністерстві внутрішніх справ України, до об'єднання всіх слідчих підрозділів у єдине відомство, яке пропонувалось іменувати або слідчим комітетом, або державним агентством розслідувань.

Ідея створення Державного бюро розслідувань, як окремого самостійного слідчого органу заточеного на розслідування резонансних та посадових злочинів (в різних його варіантах і назвах) виникла ще в 90 роки.

Концепція Національного бюро розслідувань була відпрацьована групою вчених в 1997 році. Висловлювались пропозиції щодо створення окремих слідчих органів, зокрема УДАР – Українське державне агентство розслідувань, ОСА – Особове слідче агентство тощо. Врешті решт був відпрацьований проект Закону України «Про Національне бюро розслідувань». Автори виходили з тези про значну криміналізацію і корумпованість

влади в роки «розгулу» ваучерної приватизації, накопичення олігархами капіталів, серії вбивств відомих посадових осіб держави й замаху на Прем'єр-міністра України, а відтак обумовленою ситуацією протидії злочинності необхідності активної протистояння цим явищам. Для цього мав бути створений слідчий орган, який би був більш захищений від можливого тиску і втручання з боку «можновладців» [3, с. 114–117].

Національне бюро розслідувань було поспішно запроваджено не законом, а Указом Президента України від 24 квітня 1997 року № 371, який, безсумнівно, йшов всупереч чинному законодавству, а отже і був скасований рішенням Конституційного Суду України від 6 липня 1998 р., адже відповідно до п. 14 ч. 1 ст. 92 Конституції України виключно законами України визначаються організація і діяльність органів дізнання і слідства.

15 березня 2005 р. Президент України видав Розпорядження за № 782/2005-рп «Про робочу групу з розроблення концепції утворення та організації діяльності Національного бюро розслідувань України», за яким створено відповідну робочу групу.

Аналізуючи ідею НБР, Олександр Костенко зазначає, що «це має бути орган, пристосований якнайшвидше для виконання доленосного для України завдання – декриміналізації всіх органів державної влади зверху донизу» [8, с. 7].

У 2007 році у Рекомендаціях парламентських слухань на тему: «Про стан правосуддя в Україні», схвалених Постановою Верховної Ради України від 27 червня 2007 року № 1245-V, слушно зазначається, що у новому Кримінально-процесуальному кодексі України «має бути передбачена така форма судочинства, за якої на судовій стадії розгляду справи повною мірою реалізується принцип змагальності сторін, а досудове провадження будується на засадах об'єктивності, неупередженості, процесуальної самостійності та незалежності слідчого».

У проєкті КПК України 2007 року, підготовленому робочою групою Верховної Ради України, з'явилась ст. 37 під назвою «Забезпечення процесуальної самостійності та незалежності слідчого». Ця норма досить слушна і містить у собі такі позитивні твердження:

1. «Слідчий здійснює досудове слідство самостійно, у своїй процесуальній діяльності є незалежним від впливу осіб, які не мають на те законних повноважень, і керується лише Конституцією України, законами України, міжнародними договорами України».

2. «Процесуальна самостійність та незалежність слідчого забезпечується:

- 1) передбаченою законом процедурою досудового слідства;
- 2) заборонаю під загрозою відповідальності втручання в процесуальну діяльність слідчого осіб, які не мають на те законних повноважень;
- 3) відповідальністю за неповагу до слідчого;
- 4) іншими гарантіями, передбаченими цим Кодексом та іншими законами України».

3. «Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові особи, громадяни та їх об'єднання зобов'язані поважати незалежність слідчого і не посягати на неї».

Ці пропозиції не знайшли реалізації в новому КПК України 2012 року. Натомість реалізовані інші ідеї, які зобов'язують слідчого виконувати усі письмові вказівки прокурора.

У зв'язку з цим, зазначає Ю. Грошевський, «викликає заперечення суттєве звуження компетенції слідчого, позбавлення

його ряду повноважень, які в умовах чинного законодавства забезпечують ефективність досудового слідства», а разом з тим «покладення на нього ст. 38 проекту КПК відповідальності за законність та своєчасність досудового розслідування є алогічним» [5, с. 7].

У ряді своїх публікацій В. М. Тертишник пропонував в доктринальному плані реалізувати найбільш радикальну ідею – надати слідчому статус недоторканності, згідно з яким: притягнення до кримінальної відповідальності слідчого було б можливе тільки з дозволу Верховної Ради України за поданням Генерального прокурора України; заборонялось би будь-яке прослуховування телефонних розмов слідчих у зв'язку з перевіркою їх діяльності без дозволу Апеляційного суду України, а кримінальну справу проти слідчого допускалось би порушувати тільки прокурором області чи прокурором відповідного або вищого рівня [17, с. 117–123].

На його погляд, при реалізації ідеї Національного бюро розслідування слідчим даного відомства має надаватись статус недоторканності, а для зміцнення гарантій незалежності вони мають призначатись на посаду та звільнятись тільки Президентом України за поданням Генерального прокурора України та погодженням з Уповноваженим Верховної Ради з прав людини. Це може стати дієвим механізмом забезпечення їх незалежності від виконавчої та законодавчої влади за умови гарантій незалежності самого Генерального прокурора України. Процесуальний контроль і нагляд за законністю при проведенні досудового розслідування мають здійснювати виключно особи, стосовно яких слідчий не знаходиться в адміністративній чи іншій підпорядкованості. Адміністративна влада не повинна поєднуватись з функцією процесуального контролю чи нагляду в одній особі. [14, с. 114–117].

З прийняттям КПК України в 2012 році гарантії незалежності та процесуальної самостійності слідчого суттєво звужились в цілому. Зокрема, згідно ст. 40 КПК України слідчий має «звертатися за погодженням із прокурором до слідчого судді з клопаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій», а також «зобов'язаний виконувати доручення та вказівки прокурора, які надаються у письмовій формі. Невиконання слідчим законних вказівок та доручень прокурора, наданих у порядку, передбаченому цим Кодексом, тягне за собою передбачену законом відповідальність».

Державне бюро розслідувань створено 2016 року у відповідності з Законом України «Про Державне бюро розслідувань». Відповідно до ст. 1 даного Закону, ДБР є державним правоохоронним органом, на який покладаються завдання щодо запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до його компетенції. Логічно, що організаційна структура Державного бюро розслідувань визначається Президентом України, який є гарантом Конституції держави. В порівнянні зі статусом інших слідчих інституцій держави, такий законодавчий припис щодо ДБР можна вважати позитивом. Разом з тим, на наш погляд, в Конституції України варто закріпити існуючу систему слідчих органів та визначити їх єдиний статус незалежності від виконавчої та законодавчої влади, закріпити додаткові гарантії захисту та незалежності і процесуальної самостійності слідчих, які уже висловлені науковцями. Зокрема, слідчий має отримати підвищений ступінь захисту.

Покладання на ДБР повноважень не тільки щодо розслідування, а й щодо «запобігання, виявлення, припинення кримінальних правопорушень» є суспільно запитуваною, але виконання таких функцій потребує удосконалення правових механізмів та процедур здійснення такої діяльності.

Слідчі органів Державного бюро розслідувань виконують досудове розслідування корупційних та інших посадових злочинів, зокрема:

1) вчинених службовими особами, які займають особливо відповідальне становище, названих в п.1) ч. 4 ст. 216 КПК України, крім випадків, коли досудове розслідування цих злочинів зараховано до підслідності Національного антикорупційного бюро України.

2) вчинених службовими особами Національного антикорупційного бюро України, заступником Генерального прокурора України – керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури або іншими прокурорами Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, крім випадків, коли досудове розслідування цих злочинів віднесено до підслідності детективів підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України;

3) проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини), крім злочинів, передбачених статтею 422 КК України (розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості – розслідуються слідчими СБУ України).

Відповідно до вимог ст. 247 КПК України, розгляд клопотань щодо провадження негласних слідчих (розшукових) дій, що віднесено до повноважень слідчого судді, здійснюється слідчим суддею апеляційного суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, а відповідно нагляд за дотриманням законів здійснюється відповідною обласною чи спеціалізованою (військовою) прокуратурою, які як з'ясовується самі по собі можуть бути суб'єктами злочинів підслідних саме слідчим Державного бюро розслідувань, які і будуть змушені в разі скоєння злочинів указаними посадовими особами, звертатись за дозволом у відповідні інституції, де вони працюють. Це одна з колізій чинного законодавства, яка не може унеможливити конфлікт інтересів, а отже потребує невідкладних змін норм КПК України ті інших законів.

Зважаючи на багатогранність роботи слідчих ДБР та особливості підслідних їм кримінальних справ (включаючи злочини вчинені прокурорами) варто забезпечити створення окремої самостійної та незалежної аторнейської служби нагляду за законністю в діяльності ДБР, яка б не була підпорядкована Офісу генерального прокурора. Варто звернути увагу, що, наприклад, в США та Канаді посада Генерального аторнея об'єднана з посадою Міністра юстиції. Наша пропозиція полягає в запровадженні посади підрозділу аторнейської служби та посади аторнея в Міністерстві Юстиції, чим має забезпечуватись більша незалежність даної наглядової інституції від Офісу генерального прокурора, співробітники якого можуть в разі вчинення злочинів стати фігурантами (підслідними) у справах слідчих ДБР, хоча водночас досі уповноважені здійснювати нагляд та процесуальне керівництво слідчими ДБР.

Прокурорський нагляд за дотриманням законів слідчими ДБР не повинен поєднуватись з функцією керівництва слідством при виконанні яких можуть виникати іманентні дисонанси, конкуренції та конфлікту інтересів. Відтак, прокурорський (аторнейський) нагляд доцільно здійснювати не шляхом

всеохоплюючих клопотань з боку слідчого до прокурора про дозвіл на провадження слідчих дій, а шляхом простого обов'язкового повідомлення прокурора про всі рішення прийняті у кримінальному провадженні та про виконані слідчі дії, що пов'язані з обмеженням прав і свобод людини, щодо яких закон потребує ухвалу слідчого судді на їх провадження. Безумовно, за прокурором залишається право скасувати будь-які незаконні рішення слідчого щодо проведення слідчих (розшукових), процесуальних дій та заходів забезпечення кримінального провадження, якщо відповідні рішення не прийняті слідчим суддею.

Висновки. З урахуванням підслідності справ щодо корупційних та інших посадових кримінальних правопорушень, які вчинені прокурорами, необхідно запровадити модель виконання функцій незалежного процесуального керівництва слідством та нагляду за законністю розслідування кримінальних проваджень, здійснюваних слідчими ДБР з боку нової правової інституції – аторнея, який був би незалежним від прокуратури.

Доцільно розширити коло слідчих дій, які можуть проводитись за самостійним рішенням слідчого ДБР, без погодження з прокурором чи за ухвалою слідчого судді.

Література:

1. Закон України «Про Державне бюро розслідувань». *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 6. ст.55. Із змінами, внесеними згідно із Законами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/794-19#Text>
2. Кримінально-процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. Із змінами і доповненнями, внесеними згідно із Законами України URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
3. Антонов К. В. Тертишник В. М. Система слідчих органів України та проблеми вдосконалення їх діяльності. *Вісник АМСУ. Серія : «Право»*, № 2(13), 2014. С. 121–125.
4. Баулін О. В., Карпов Н. С. Процесуальна самостійність і незалежності слідчого та їх правові гарантії. Київ, 2001.
5. Грошевий Ю. Проблеми реформування кримінального судочинства. *Право України*. 2009. № 2. С. 4–10.
6. Керліц К. В. Проблеми законодавчих гарантій діяльності слідчих. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 4. С. 324–326.
7. Корнієнко М. В., Тертишник В. М. Гострі кути реформування слідчих органів в Україні: сім раз не для нас. *Науково-практичний журнал «Право.UA»*. 2017. № 3. С. 86–93.
8. Костенко О. Формула декриміналізації держави, або яким бути Національному бюро розслідувань. *Урядовий кур'єр*. 2005. № 130 (від 16 липня). С. 7.
9. Кримінальний процес : підручник / [Л. Д. Удалова, В. В. Рожнова, Д. П. Письменний та ін.] ; за заг. ред. Д. П. Письменного, Л. Д. Удалової, М. А. Погорельського, С. С. Чернявського. Київ : «Центр учбової літератури», 2022. 780 с.
10. Кузьмічов В. С., Черноус Ю. М. Слідча діяльність: характеристика та напрями удосконалення : монографія. Київ : Нічлава, 2005. 448 с.
11. Письменний Д. П. Слідчий органу досудового розслідування: проблеми правової регламентації в проекті Кримінального процесуального кодексу України. *Проблеми реформування кримінально-процесуального та кримінального законодавства України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (Харків, 14 жовт. 2011 р.). Х., 2011. С. 182–186.
12. Про Національне бюро розслідувань України (справа щодо утворення Національного бюро розслідувань України) від 6 липня 1998 р. : рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України від 24 квітня 1997 р. № 371.
13. Романюк Б. В. Світовий досвід створення та функціонування інституцій з попередження та боротьби з корупцією. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2010. № 22. С. 3–12.,
14. Тертишник В. Деякі питання створення Національного бюро розслідувань та удосконалення статусу слідчого. *Юридичний журнал*. 2005. № 10. С. 114–117.
15. Тертишник В. М. Гарантії прав і свобод людини та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України : дис. докт. юрид. наук. Дніпро : ДДУВС, 2009. С. 106–107.
16. Тертишник В. М. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. Вид. 19-те, доповн. і перероб. К. : Алерта, 2022. 1128 с.
17. Тертишник В. М. Проблеми незалежності слідчого. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2015. № 5. С. 117–123.
18. Удалова Л. М. Кримінальна процесуальна діяльність національного антикорупційного бюро України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. Т. 12. № 2(33). С. 154–160.

Mykytiuk S. Formation of the State Bureau of Investigation and problems of its activities

Summary. The article reveals the problems of establishing and ensuring the independence of the State Bureau of Investigation and procedural independence of investigators, improving the status of the investigator and optimizing the legal relations of SBI investigators and the prosecutor, taking into account the actions of the CPC of Ukraine and the legislation on investigative bodies and the prosecutor's office.

Prosecutorial supervision over the observance of laws by SBI investigators should not be combined with the function of managing the investigation, in the performance of which immanent dissonances, competition and conflicts of interest may arise.

It is advisable to carry out procedural management of the investigation not through comprehensive petitions from the investigator to the prosecutor for permission to conduct investigative actions, but by simply notifying the prosecutor of all decisions made in criminal proceedings and on the investigative actions performed related to the restriction of human rights and freedoms.

Taking into account the decisions of the ECHR, in particular, in the case of 2011 "Mikhalkova and others v. Ukraine", a system of measures to strengthen the independence and procedural independence of the investigator is proposed.

Given the versatility of the work of the SBI investigators and the peculiarities of the criminal cases under their jurisdiction (including crimes committed by prosecutors), it is necessary to ensure the creation of a separate independent and independent service for monitoring the legality of the SBI, which would not be subordinated to the Prosecutor General's Office.

Taking into account the SBI's jurisdiction of cases of corruption and other official criminal offenses committed by prosecutors, it is necessary to introduce a new model for performing the function of independent procedural management of the investigation and supervision over the legality of the investigation of such criminal proceedings. It is advisable to entrust such a function to a new legal institution – an independent attorney service, which would be independent of the prosecutor's office.

It is advisable to expand the range of investigative actions that can be carried out by an independent decision of the SBI investigator, without the consent of the prosecutor or by decision of the investigating magistrate.

Key words: investigator, investigators of the State Bureau of Investigation, independence of the investigator, procedural independence of the investigator, attorney.

*Придачук К. О.,
здобувачка ступеня доктора філософії
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

СУТНІСТЬ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ВИЩОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО СУДУ

Анотація. Стаття присвячена визначенню комплексної сутності кадрового забезпечення діяльності Вищого антикорупційного суду. Під кадровим забезпеченням діяльності Вищого антикорупційного суду пропонується розуміти невід’ємний елемент державної кадрової політики (у системі правосуддя та органів запобігання корупції в Україні), що цілісно спрямований на виконання суб’єктами кадрового забезпечення комплексу завдань такого забезпечення, результатом чого є формування і підтримання належного стану умов діяльності Вищого антикорупційного суду за рахунок повноцінного задоволення потреб суду в належній кількості кваліфікованих кадрів. У процесі аналізу специфічних рис кадрового забезпечення діяльності Вищого антикорупційного суду встановлено, що така забезпечувальна діяльність є особливим напрямом державної кадрової політики в системі правосуддя та в системі антикорупційних органів, будучи реалізацією норм законодавства про публічну службу та про працю загалом (також правозастосовною діяльністю, зокрема). За своїм характером кадрове забезпечення діяльності Вищого антикорупційного суду є управлінською діяльністю, що здійснюється в процедурній формі, має відповідний державно-владний характер, будучи важливою частиною організаційного забезпечення діяльності Вищого антикорупційного суду. Розглядувана забезпечувальна діяльність може розумітись також в якості особливої юридичної гарантії функціонування суду в Україні загалом та антикорупційної інфраструктури, зокрема, набуваючи таким чином особливого соціально-правового значення (зокрема, гарантією стало розв’язання суспільства в результаті підтримання умов належного функціонування системи правосуддя та антикорупційної системи України). У висновках до статті узагальнюються результати дослідження.

Ключові слова: Вищий антикорупційний суд, кадрова політика, кадрове забезпечення, кадрові процедури, судово-правова реформа, управління персоналом, управлінська діяльність.

Постановка проблеми. Створення в Україні Вищого антикорупційного суду (далі – ВАКС) є логічним наслідком масштабних трансформацій національної правової системи, об’єктивної бажання побудувати Україну в якості сучасної європейської, соціальної та демократичної держави, чому суттєвим чином зашкоджують системна корупція в державі, а відтак – недовіра суспільства до органів публічної служби, парадокс зневаги суспільства до корупції та корупціонерів і при цьому наявність в суспільстві широкого запиту на отримання-надання корупційних послуг (високий рівень толерантності суспільства до корупції) [1, с. 123-124] та ін. За таких обставин в Україні з 2014 року почала формуватися антикорупційна інфраструктура, ефективність функціонування якої вже на

початку її створення знижувалась через об’єктивні проблеми функціонування системи правосуддя, серед яких: 1) кадрова криза (відтік суддів, звільнення суддів після ревізії їх добросовісності та законслухняності, непродуманість судово-правових реформ наслідком чого стало блокування діяльності ВККСУ та ін.); 2) перевантаження судів обсягом справ, яке посилювалось кадровою кризою, що обумовлювало не виправдану тривалість розгляду судами справ про юридичну відповідальність осіб, обвинувачених в корупційних правопорушеннях тощо.

Викладене у повній мірі засвідчує очевидну адміністративно-правову значимість кадрового питання в контексті організації якісної діяльності у системі правосуддя України, неналежне вирішення якого спричинило кризу в цій системі, а відтак – може обумовити кризовий стан діяльності й вже новоствореного ВАКС. Це пояснюється тим фактом, що загальна сутність кадрового забезпечення (далі – КЗ) діяльності органу публічної влади безпосереднім чином позначається на спроможності цього органу виправдати очікування, з якими він був створений. Відтак, неналежне унормування та організаційне забезпечення об’єктивації кадрової політики щодо ВАКС можуть нівелювати саму соціально-правову місію цього суду, що неприпустимо. Аналогічної позиції дотримуються також й інші правники [див., напр.: 2, с. 219].

Враховуючи викладене, доходимо думки, що ВАКС (та система правосуддя загалом) на сьогоднішній день потребують удосконалених підходів до його КЗ, а саме в частині приведення їх у відповідність із сучаснішими науковими концепціями, теоріями формування та здійснення ефективної кадрової політики органу публічної влади, а також із актуальними контекстами розвитку суспільства. У зв’язку із цим, вбачається потреба в комплексній концептуалізації КЗ діяльності ВАКС.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. На сьогоднішній день багатьма українськими вченими вже опрацьовані різні аспекти КЗ органів публічної влади загалом (наприклад, А. В. Андрєєвим, П. В. Євдокимовим, Т. Є. Кагановською, А. К. Мосумовою та ін. науковцями) й КЗ судів та системи правосуддя зокрема (серед яких: А. І. Виноградова, К. О. Іноземцева, О. В. Карпушова, О. В. Краснобаров, А. О. Кубишкіна, Д. В. Мандичев, В. Ю. Машук, М. Г. Мельник, А. В. Попик, А. В. Шевченко, П. Ю. Шпенюва та ін. вчені). Також, необхідно зазначити, що окремі аспекти КЗ діяльності ВАКС на поточний момент вже окреслювались в наукових дослідженнях і розвідках І. Л. Антиповою та Д. В. Малетова. Попри це, слід констатувати, що сутність КЗ діяльності ВАКС ще не була предметом комплексної наукової розвідки.

Отже, **метою** цієї статті є визначення поняття та окреслення основних ознак КЗ діяльності ВАКС. На досягнення цієї мети виконуватимуться наступні **завдання**: 1) уточнити визначення

поняття «КЗ»; 2) окреслити особливі риси КЗ діяльності ВАКС; 3) сформулювати визначення поняття «КЗ діяльності ВАКС»; 4) узагальнити результати наукової розвідки.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день в науці адміністративного права відсутнє універсальне визначення поняття «КЗ», адже така забезпечувальна діяльність – складне соціально-правове, економічне і культурне явище, при визначенні якого вчені відображають ті чи інші «грані» практичного прояву даного забезпечення. Зокрема, можемо виділити наступні контексти визначення КЗ [див., напр.: 2, с. 215; 3, с. 135; 4, с. 127]: 1) КЗ – це органічна частина управління організацією; 2) КЗ – це специфічна сфера управлінської діяльності уповноважених осіб (структурних одиниць організації), орієнтована на людську трудову діяльність в організації, в результаті якої здатна діяти ця організація; 3) КЗ – це процес, який складається з виконання ланцюга завдань, що забезпечує пошук, залучення, найм кадрів і подальшу з ними роботу; 4) КЗ – це елемент трудової діяльності будь-якої посадової особи організації, в розпорядженні якої знаходиться деяка частина співробітників організації; 5) КЗ – це галузь науково-практичних досліджень, яка націлена на дослідження сутності набору штату співробітників організації та подальшого управління людськими ресурсами в організації. Отже, КЗ організації (підприємства, установи) в широкому сенсі може бути розкрито в якості діяльності (і результату цієї діяльності), спрямованої на забезпечення належного функціонування відповідної організації за рахунок наповнення її штату необхідним рівнем професіональних, сумлінних і вмотивованих кадрів, а також подальшої роботи з ними.

Враховуючи викладене, можемо сформулювати визначення КЗ діяльності ВАКС, попередньо окресливши та проаналізувавши його особливі риси. У контексті з'ясування специфічних ознак досліджуваного КЗ слід мати на увазі, що в наявній науковій літературі [див., напр.: 5, с. 2; 6, с. 75; 7, с. 31-34] вченими вже окреслювався перелік особливих рис КЗ діяльності різних органів публічної влади. Приймаючи переваги та недоліки цих підходів, доходимо думки, що для КЗ діяльності ВАКС характерним є наступне:

1. КЗ діяльності ВАКС є особливим напрямом державної кадрової політики в системі правосуддя та системі антикорупційних органів. Вказане означає, що для розглядуваного забезпечення характерними є загальні властивості: 1) державної кадрової політики України [8, с. 33], що є «загальною стратегією курсу діяльності держави в роботі з кадрами, направленою на розвиток та використання кадрового потенціалу держави з метою розвитку суспільства в цілому» [9, с. 252]; 2) кадрової політики в судовій системі України, котра є складовим елементом державної кадрової політики; 3) кадрової політики у системі антикорупційних органів України, зокрема (хоча для КЗ діяльності ВАКС характерними є загальні властивості державного КЗ, необхідно мати на увазі й те, що таке забезпечення в силу специфіки адміністративно-правового статусу ВАКС є особливим виявом державної кадрової політики не лише в системі правосуддя, але й також у системі антикорупційних органів України).

2. КЗ діяльності ВАКС носить підзаконний характер, будучи діяльністю з реалізації норм законодавства про публічну службу (включно із нормами про судову публічну службу) та про працю загалом, а також правозастосовної діяль-

ності, зокрема. Підзаконність розглядуваної діяльності обумовлена вимогами, закріпленими у ч. 2 ст. 19 Конституції України, а також потребами юридичної визначеності управлінської діяльності, якою є КЗ загалом та в контексті ВАКС, зокрема. Крім того, КЗ в окремих випадках (наприклад, у процедурах службового розслідування, притягнення до дисциплінарної чи матеріальної відповідальності службовця та ін.) також має ознаки правозастосування.

3. КЗ діяльності ВАКС за своїм характером є управлінською діяльністю, в якій реалізується публічне адміністрування в сфері забезпечення діяльності системи правосуддя, а саме ВАКС, й тому має державно-владний характер. У цьому сенсі управлінська діяльність із забезпечення діяльності ВАКС належними кадрами в необхідній (для ефективної роботи суду) кількості є безперервною системою взаємопов'язаних дій, що: 1) здійснюються спеціально уповноваженими на це суб'єктами (в межах їх компетенції); 2) мають офіційний характер, забезпечуються за рахунок державного бюджету; 3) мають юридичні наслідки, як для кадрів ВАКС, так і для самого суду (відтак, і для кола осіб, законні інтереси яких охоплені ефективним правосуддям, що продукується ВАКС).

4. КЗ діяльності ВАКС є важливою частиною організаційного забезпечення діяльності ВАКС, а відтак – набуває виняткового значення у внутрішньо-управлінській діяльності суду [10, с. 101].

5. КЗ діяльності ВАКС є юридичною гарантією функціонування суду в Україні загалом та антикорупційної інфраструктури, зокрема. При цьому слід мати на увазі, що гарантії діяльності ВАКС (особливо ті, що стосуються КЗ діяльності суду) недоцільно обмежувати лише кадровими питаннями щодо суддів, адже ефективність діяльності ВАКС безпосередньо залежить також і від кадрів суду, які не мають статусу судді (чи взагалі не мають статус публічного службовця).

6. КЗ діяльності ВАКС характеризується особливими суб'єктом і об'єктом цієї адміністративної діяльності. Об'єктом кадрового забезпечення діяльності ВАКС є кадри цього суду, частина яких одночасно також є суб'єктом відповідної управлінської діяльності. Вказана обставина пояснюється сутністю кадрів ВАКС та її структурою, адже в контексті питання КЗ діяльності державного органу (зокрема, органу системи правосуддя) слід вести мову про забезпечення діяльності органу (його структурного підрозділу) штатними кваліфікованими працівниками, які складають в сукупності кадровий потенціал відповідного державного органу влади. З огляду на це систему кадрів ВАКС складають: 1) професійні публічні службовці в органах судової влади, які виконують службові обов'язки у структурі ВАКС: а) суддів ВАКС; б) державні службовці апарату суду; 2) допоміжний персонал ВАКС, який не має статусу публічного службовця, тобто, працівники патронатної служби в суді.

Що ж стосується суб'єкта КЗ діяльності ВАКС, то, враховуючи широту структури кадрів ВАКС, а також особливості антикорупційного правосуддя, слід вести мову про структуру відповідних суб'єктів КЗ, якою охоплено, зокрема Вищу раду правосуддя, Вищу кваліфікаційну комісію суддів України, Громадську раду міжнародних експертів та Службу управління персоналом апарату ВАКС.

7. КЗ діяльності ВАКС має ціннісне значення, будучи особливою гарантією сталого розвитку суспільства в результаті

підтримання умов належного функціонування системи правосуддя та антикорупційної системи України. Вказане обґрунтоване наступним:

1) КЗ діяльності ВАКС є об'єктивно необхідним і корисним інструментом, який сприяє пануванню права в державі та суспільстві, а отже – є важливою умовою сталого розвитку суспільства. Таким чином, необхідність КЗ діяльності ВАКС обумовлена тим фактом, що забезпечення суду належними кадрами сприяє тому, щоби цей орган публічної влади міг законно, вчасно, професійно та в повній мірі виконувати свої обов'язки, покладені на нього законодавством – здійснювати правосуддя: а) культивує в суспільстві засади верховенства права, людиноцентризму, справедливості, рівності, розвиваючи правову культуру, просуваючи в колективному мисленні Українського народу (зокрема, й професійних публічних службовців) нетолерантність до корупції та нетерпимість до корупційних діянь, а також до різного виду зловживань публічною владою чи впливом; б) ухвалюючи судові рішення, в яких визнається вина (її відсутність) конкретної особи, котра вчинила корупційне діяння (чи відсутність складу корупційного діяння), що є підставою для настання юридичної відповідальності такого порушника законодавства про запобігання корупції;

2) *КЗ діяльності ВАКС займає особливе місце в системі соціальних цінностей суспільства, яка є похідною від цінності суду, правосуддя та антикорупційної діяльності.* ВАКС повинен бути не лише нетолерантним до корупції, але й безпосереднім чином сприяти притягненню до юридичної відповідальності суб'єктів корупційної діяльності, що закладає основу справедливого правопорядку в Україні. При цьому відповідна діяльність системи правосуддя загалом та ВАКС зокрема залежить від того, хто саме чинить правосуддя, хто забезпечує організаційні та інші процеси функціонування суду тощо. З огляду на це, процес КЗ діяльності ВАКС постає в якості особливої соціальної цінності, результатом належної об'єктивації якої можливе формування справедливого правопорядку в державі.

8. КЗ діяльності ВАКС завжди здійснюється в рамках праводносин процедурного характеру. Динамічний вияв КЗ завжди об'єктивується в активній діяльності суб'єктів КЗ діяльності суду, котра включає в себе реалізацію різноманітних заходів. При цьому процедурна властивість характеру КЗ діяльності ВАКС є закономірністю, обумовленою динамічним виявом правозастосування, яке завжди реалізується у процедурних (процесуальних) формах, постаючи в такому вигляді гарантією законності КЗ, а також гарантією юридичної очікуваності (прогнозованості) результатів КЗ. У зв'язку із цим слід зазначити, що КЗ діяльності ВАКС своєю структурою охоплює множину кадрових процедур, які обумовлені потребами законності, справедливості (недискримінаційності), системності, плановості, раціональності, ефективності, реальності кадрових процедур.

Отже, можемо дійти висновку, що КЗ діяльності ВАКС є складовою частиною кадрової політики у системах правосуддя та органів запобігання корупції в Україні, узгодженої із державною кадровою політикою, цілісно спрямованою на виконання повноважними суб'єктами КЗ комплексу завдань, результатом яких є формування та підтримання належного стану умов діяльності ВАКС за рахунок повноцінного задоволення потреб суду в належній кількості кваліфікованих кадрів (суддів, державних службовців суду та інших працівників).

Висновки. Узагальнюючи викладене, можемо підсумувати, що КЗ діяльності ВАКС на сьогоднішній день набуло рис особливого соціально-правового явища, яке безпосереднім чином позначається на можливостях України побудувати справедливі умови для подальшої розбудови нашої країни в якості правової, демократичної та соціальної держави, котра матиме реальну можливість інтегрувати в перспективі до ЄС. Відтак, питання КЗ діяльності ВАКС та комплексної концептуалізації відповідної управлінської діяльності наразі є надзвичайно актуальною проблемою, що потребує вирішення, враховуючи наступні обставини: 1) хоча зовнішній тиск, спрямований на Україну з 2014 року, зумовив створення інститутів по боротьбі з корупцією, будучи «хорошим прикладом формування конкретних умов, без яких малоімовірно здається реальний прогрес» [11, с. 8], на сьогоднішній день слід погодитися із вченими [див., напр.: 12] в тому, що Україна досі залишається однією з найбільш корумпованих держав світу, про що також свідчать міжнародні рейтинги сприйняття державами корупції; 2) кадрова криза в системі правосуддя – це традиційна проблема органів правосуддя, вирішення якої в Україні тривалий час ігнорується законодавцем та відповідальними за це органами виконавчої влади [див., напр.: 4, с. 126; 13, с. 110-111; 14, с. 72-73]; 3) ВАКС – це нещодавно створений постійно діючий суд в структурі вищих спеціалізованих судів, упорядкування (нормативного та організаційного характеру) КЗ якого ще перебуває на стадії становлення (тобто, КЗ діяльності ВАКС – це передумова вирішення проблем високого рівня толерантності до корупції в Україні, а також проблем кадрової кризи в системі правосуддя); 4) з 2019 року в Україні намітився новий етап масштабних реформ, який спонукає активізувати процес здійснення чергової судово-правової реформи, в ході якої може бути вдосконалено режим КЗ діяльності ВАКС.

Література:

1. Заросило В. О. Хабарництво як базисна форма прояву корупції. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018. № 16. С. 123–139.
2. Кагановська Т. Є. Сутність та завдання кадрового забезпечення як засобу сприяння функціонуванню держави та її органів. *Форум права*. 2008. № 1. С. 215–220.
3. Комірний П. О. Кадрове забезпечення публічної служби у правоохоронній сфері: поняття та правові вимоги. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2019. Вип. 41. С. 117-121. doi:10.32841/2307-1745.2019.41-2.30
4. Лагнюк О. М. До питання кадрового забезпечення судів загальної юрисдикції в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2014. Вип. 10-2, Т. 1. С. 126–128.
5. Зозуля В. О. Ефективне кадрове забезпечення – складова демократичного врядування. *Державно-управлінські студії*. 2017. № 2. С. 1–3.
6. Євдокимов П. В. Адміністративно-правове регулювання реалізації кадрового забезпечення в органах публічної адміністрації в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2020. 237 с.
7. Тимошенко В. О. Адміністративно-правові засади кадрового забезпечення діяльності Державного бюро розслідувань : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2020. 249 с.
8. Чухлебів І. О. Правове регулювання забезпечення кадрової політики органу публічної адміністрації в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2017. 284 с.
9. Іваха В. О. Сутність та значення правової категорії державна кадрова політика. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2012. № 8. С. 249–252.

10. Кубишкіна А. О. Апеляційні суди в системі суб'єктів адміністративного права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Суми, 2017. 251 с.
11. Stewart S. Die heutige Ukraine und der Rechtsstaat: Weitgehendes Eliteversagen stellt die Reformen in Frage. *SWP-Aktuell*. Berlin : SWP, 2016. 8 s.
12. Leitner J., Meissner H. Corruption in Ukraine: Soviet legacy, failed reforms and political risks. *Handbook on the Geographies of Corruption* / ed. by B. Warf. Cheltenham : Edward Elgar Publishing, 2018. P. 183–194. doi:10.4337/9781786434753
13. Віговський С. І. Актуальні адміністративно-правові проблеми здійснення контролю за діяльністю місцевих судів в Україні. *Юридична наука*. 2020. № 1(103). С. 108–116. doi: 10.32844/2222-5374-2020-103-1.14
14. Карлушова О. В. Проблеми правового регулювання праці суддів в умовах євроінтеграції України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2020. 466 с.

Prydachuk K. The essence of staffing the activities of the Higher Anti-Corruption Court

Summary. This article discusses the complex essence of personnel support for the activities of the High Anti-Corruption Court of Ukraine (HACC). The author formulates the definition of the concept of “personnel support for the activities of the HACC” as an integral element of the state personnel policy (in the justice system and corruption prevention bodies in Ukraine). This element of state personnel policy

is holistically oriented toward the achievement of personnel support subjects of a set of special tasks. The result of this is the formation and maintenance of proper conditions for the functions of the court because of compliance with such needs. During the process of analyzing the specific features of personnel support for the activities of the HACC, it was determined this managerial security activity is a special direction of the state personnel policy in the justice system and in the system of anti-corruption bodies. At the same time, personnel support for the activities of the HACC also involves the implementation of legislative norms in public service and labour in general. Staffing the activities of the HACC is by nature a managerial activity, carried out in a procedural format and of a governmental nature. The personnel support under study can also be understood as a special legal guarantee of the functioning of the courts in Ukraine in general and the anti-corruption infrastructure, in particular, thus acquiring a special social and legal significance. In particular, personnel support for the activities of the HACC is the most effective guarantee of the sustainable development of society because of maintaining the conditions for the proper functioning of the justice system and the anti-corruption system of Ukraine. The article concludes with a summary of the results of the study.

Key words: High Anti-Corruption Court of Ukraine, judicial and legal reform, management activities, personnel management, personnel policy, personnel procedures, personnel support.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Андрухів О. І.

ПОРУШЕННЯ ПРАВ НЕПОВНОЛІТНІХ В УМОВАХ ВІЙНИ ЯК ФАКТ ГЕНОЦИДУ..... 4

Антошина І. В.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПІДХІД У МЕТОДОЛОГІЇ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ..... 8

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Барвіненко В. Д.

ЄВРОПЕЙСЬКА ХАРТІЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ
ЯК ДЖЕРЕЛО ПРИНЦИПІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ..... 14

АДМІНІСТРАТИВНЕ, ФІНАНСОВЕ, ПОДАТКОВЕ ПРАВО

Бліхар М. М.

ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ В ІНТЕРНЕТІ..... 20

Зайкіна Г. М.

РОЛЬ ТА АСПЕКТИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА
У СФЕРІ УПРАВЛІННЯ ЗАЛІЗНИЧНИМ ТРАНСПОРТОМ ЗАГАЛЬНОГО КОРИСТУВАННЯ..... 25

Константинов Д. В.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН
У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ..... 28

Кушнір Я. О., Вітровчак В. Г.

АДМІНІСТРАТИВНО-ЮРИСДИКЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖПРИКОРДОНСЛУЖБИ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ..... 33

Перова Л. В., Кузнєцов М. С.

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ НАСТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА ПОРУШЕННЯ ЗЕМЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ..... 39

Титикало Р. С.

МІЖНАРОДНІ АКТИ ЯК ОСНОВА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДЕЛЕГУВАННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ
ОРГАНАМ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ..... 43

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Плясун Г. С.

ДЕЯКІ ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ПРОЦЕДУРИ ПРИМИРЕННЯ В ЮРИСДИКЦІЙНОМУ ПРОЦЕСІ..... 48

Полуніна О. О.

ЕЛЕКТРОННІ ПЕТИЦІЇ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНА..... 53

Шамота О. В.

ПОНЯТТЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРИ РЕАЛІЗАЦІЇ МАЙНОВИХ ПРАВ УЧАСНИКІВ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН..... 57

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; PHILOSOPHY OF LAW

Andrukhiv O.

VIOLATION OF THE RIGHTS OF MINORS IN THE CONDITIONS OF WAR AS A FACT OF GENOCIDE..... 4

Antoshyna I.

**INFORMATIONAL APPROACH IN THE METHODOLOGY OF LEGAL SCIENCE:
STATEMENT OF THE PROBLEM..... 8**

CONSTITUTIONAL LAW AND MUNICIPAL LAW

Barvinenko V.

**THE EUROPEAN CHARTER OF LOCAL SELF-GOVERNMENT AS A SOURCE
OF LOCAL SELF-GOVERNMENT PRINCIPLES..... 14**

ADMINISTRATIVE, FINANCE, TAX LAW

Blikhar M.

LEGAL BASIS OF PROTECTION OF PERSONAL DATA ON THE INTERNET..... 20

Zaikina H.

**THE ROLE AND ASPECTS OF INTERNATIONAL COOPERATION IN THE FIELD
OF PUBLIC RAIL TRANSPORT MANAGEMENT..... 25**

Konstantynov D.

**LEGAL PRINCIPLES OF THE ACTIVITIES OF PARTIES TO ADMINISTRATIVE RELATIONS
IN THE FIELD OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS..... 28**

Kushnir Ya., Vitrovchak V.

**ADMINISTRATIVE-JURISDICTIONAL ACTIVITY OF THE STATE BORDER GUARD SERVICE
OF UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF THE LEGAL REGIME OF MARTIAL LAW..... 33**

Perova L., Kuznietsov M.

**MODERN CHALLENGES AND INSTITUTIONAL PROBLEMS OF THE ONSET
OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR VIOLATIONS OF THE LAND LEGISLATION OF UKRAINE..... 39**

Tytykalo R.

**INTERNATIONAL ACTS AS THE BASIS OF LEGAL REGULATION OF DELEGATION
OF POWERS TO LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES..... 43**

CIVIL AND ECONOMIC LAW AND PROCESS

Pliasun H.

**SOME ISSUES OF IMPROVING THE STATUTORY REGULATION OF CONCILIATION
IN THE JURISDICTIONAL PROCESS..... 48**

Polunina O.

ELECTRONIC PETITIONS: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND UKRAINE..... 53

Shamota O.

**THE CONCEPT OF GENDER EQUALITY AND THE PECULIARITIES OF ITS PROVISION
IN THE IMPLEMENTATION OF PROPERTY RIGHTS OF PARTICIPANTS IN FAMILY RELATIONSHIPS..... 57**

ORGANIZATION OF JUDICIAL AND LAW ENFORCEMENT AUTHORITIES

Mykytiuk S.

FORMATION OF THE STATE BUREAU OF INVESTIGATION AND PROBLEMS OF ITS ACTIVITIES.....122

Prydachuk K.

THE ESSENCE OF STAFFING THE ACTIVITIES OF THE HIGHER ANTI-CORRUPTION COURT.....126

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: ЮРИСПРУДЕНЦІЯ

Науковий збірник

Виходить шість разів на рік
№ 62, 2023

Серію засновано у 2010 р.

Коректор Вишнякова Я.І.
Комп'ютерна верстка Марєєва А.О.

Підписано до друку 07.07.2023 р. Формат 60×84/8. Обл.-вид. арк. 18,10, ум. друк. арк. 15,81.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 200 примірників. Замовлення № 0623/420.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.)
Україна, м. Одеса, 65101, вул. Інглєзі, 6/1
Тел. +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua